

Conclusions de l'estudi de Lluís Flaquer i Cristina Brullet sobre

Les polítiques familiars a Catalunya

8. Conclusions

Fins ara hem estat fent balanç de la tasca realitzada a Catalunya pels governs central i de la Generalitat en matèria de política familiar. Com ja hem dit a la "Introducció", hauria estat també desitjable incloure en aquest treball les actuacions de les diputacions i dels ajuntaments de les principals ciutats catalanes, però això hauria requerit uns recursos de recerca dels quals no disposàvem. Tot i que hem procurat fer una recapitulació final en cada un dels apartats contemplats, aquest estudi quedaria coix si, en arribar al seu terme, no tractéssim de lligar caps i d'oferir una interpretació de conjunt de les propostes i accions de la Generalitat pel que fa al tema que ens ocupa. La pregunta que ens interessa contestar és la següent : Podem parlar de que la Generalitat està impulsant un model coherent de política familiar a Catalunya? Podem dir que les diverses mesures que hem anat revisant en aquest estudi obeeixen un seguit de principis -explícits o no, conservadors o progressistes- o bé es tracta d'intervencions políticament descoordinades entre si? Podem identificar una lògica interna darrere les polítiques que hem anat especificant en els àmbits ressenyats?

La nostra primera resposta és que malgrat l'intent i l'esforç de concertació tècnica de les diferents mesures sectorials que suposa l'aprovació del PISF, no sembla que hi hagi un veritable pla director que orienti les diferents mesures cap a uns objectius clars. Certament, hi ha posicionaments ideològicopolítics conservadors, explícits i clars, per part dels responsables polítics del PISF: poca intervenció de l'estat per preservar la llibertat de la família i suport a les famílies per reforçar la institució. També hem assenyalat en el seu moment la probable influència del familisme cristià en aquests plantejaments. Ara bé, l'anàlisi de les mesures proposades al PISF i l'anàlisi de les actuacions de la Generalitat en els darrers temps acaba mostrant que la seva política familiar és molt contradictòria. A més, el seu pragmatisme extrem, ho pot ser perquè ni dins ni fora de l'administració catalana hi ha hagut fins avui cap debat entorn de la política familiar entre les diverses formacions polítiques.

Com ja hem afirmat mantes vegades al llarg d'aquest estudi, la impressió que

hem extret de l'anàlisi del PISF és que més aviat sembla un calaix de sastre en un doble sentit: per una banda s'han entaforat un munt de mesures que tenen poc o gens a veure amb la política familiar tal com avui s'entén a Europa; i, per altra banda, s'hi formulen mesures progressistes (en el mateix llenguatge que es fa servir a altres països de la Unió europea) que després no han tingut cap realització a causa de la falta de voluntat política per a portar-les a terme (per exemple, fer campanyes per augmentar la participació dels homes en el treball familiar). Entre d'altres contradiccions del PISF, una de les seves paradoxes més grans és que l'únic programa de política familiar (al marge d'alguns programes a favor de l'atenció a la gent gran) que gestiona en exclusiva el govern de la Generalitat des d'abans de 1993 (és a dir abans de l'aprovació del PISF) -el de la protecció a les famílies nombroses- ni tan sols hi és esmentat.

D'altra banda, després de que el PISF ha romàs en estat letàrgic durant uns anys avui està experimentant un procés de reviscolament (creació el 1997 de la Comissió d'estudi sobre família i habitatge i de la Comissió d'estudi sobre conciliació laboral i família; creació el 1998 de l'Observatori català de la família en funcions de Consell Assessor). En el seu dia el PISF complí la comesa de posar el tema de la política familiar a l'agenda política de la Generalitat, però difícilment es pot considerar com un instrument de política familiar en sentit estricte. Les nostres reserves no són únicament tècniques, sinó també de fons. Un pla de suport a les famílies hauria de contemplar sobretot les problemàtiques de la gran majoria de les famílies amb fills i altres dependents a càrrec i tenir una aplicació més universalista que no pas assistencialista (el PISF de 1993 es declara de vocació universalista però l'acció política de la Generalitat mostra una pràctica assistencialista). El principi de subsidiarietat, proposat com a màxima inspiradora de les actuacions contemplades al PISF de 1993, esdevé a la pràctica una coartada per a la inacció i per a deixar les obligacions familiars damunt les espatlles de la gran majoria de ciutadans -especialment les ciutadanes que són les que dediquen més recursos temporals i més assistència personal al grup familiar. En la situació actual els ciutadans i les ciutadanes han de poder exhibir algun motiu especial que els faci creditors d'ajuts, ja sia una pobresa extrema o bé la desgràcia de tenir un fill minusvàlid o disminuït psíquic. Si a la

majoria de països europeus les polítiques públiques adreçades a les famílies tenen una vocació bàsicament universal, és aquest el camí que hauria d'inspirar també tota actuació en aquest domini. En definitiva, el que assenyalem és allò que el propi PISF manifesta a la seva presentació però que no compleix. Veiem ara les reflexions més concretes a què ens ha portat cada un dels àmbits.

En països en què la societat de benestar és més desenvolupada és possible iniciar la formació d'una família sense tenir una ocupació amb contracte indefinit o un pis en propietat perquè els ciutadans saben que tenen garantides unes rendes mínimes i que moltes de les seves necessitats poden ser cobertes mitjançant ajudes diverses de l'estat. A Catalunya, en canvi, els ciutadans cal que siguin molt prudents perquè, considerant l'escàs nivell de protecció social de què gaudeixen, no gosen formar una família sense tenir abans una feina estable i disposar de la seguretat que dona la possessió d'un habitatge en propietat. Aquesta sensació d'inseguretat i de desprotecció és un dels factors més importants que frena la formació de noves famílies la qual cosa suposa, en general, un retard important en l'acompliment de desigs i projectes personals legítims propis de la vida adulta.

En aquest sentit, una cosa que caldria canviar radicalment és la política d'habitatge per començar a fomentar amb una forta voluntat política els allotjaments de lloguer social subvencionats amb fons públics. Però també, al mateix temps, convindria establir un programa de sosteniment de renda per a joves que busquen la seva primera feina. Al nostre país, només tenen dret a la prestació d'atur aquelles persones que ja han treballat i, per tant, cotitzat. Com que aquest no és el cas de molts joves, si volen emancipar-se de la seva família d'origen no tenen altra solució que aconseguir una ocupació amb contracte indefinit, cosa que, a causa de la situació del mercat de treball, pot representar una llarga espera. Aquesta circumstància els fa caure irremissiblement sota la dependència familiar fins a assolir la seva inserció laboral definitiva.

Però si es retarda el projecte de convivència familiar i la fecunditat de les dones joves no és únicament degut a la precarietat dels contractes de treball. Un cop casats, els ciutadans i ciutadanes de Catalunya saben que la vinguda del seu primer fill provocarà una minva molt considerable del seu nivell de vida i no s'ho poden permetre

sense una certa consolidació de les seves perspectives professionals. En absència de les prestacions universals per fills a càrrec que trobem a gairebé tots els països europeus, l'única font d'ingressos per fer front a les despeses generades per un fill són les rendes del treball i això fa dependre la natalitat gairebé només del bon estat de salut del mercat de treball. A la majoria d'estats de la Unió europea els subsidis familiars per fills són considerats un dret dels menors, una empara perquè no caiguin en la pobresa i en els seus efectes derivats, i representen un ajut molt considerable per a les famílies amb fills a càrrec. Els infants i joves són considerats com un bé social a protegir des de l'estat que assegura el seu creixement físic i social en les millors condicions possibles. Al nostre país, en canvi, l'import dels subsidis familiars és baixíssim, no s'ha actualitzat en els darrers vuit anys i el nombre dels seus beneficiaris és molt reduït. De tal manera que aquests subsidis ni tan sols s'acosten als que ofereixen els països que també els asseguren amb finalitats obertament assistencialistes. Primer de tot convindria encetar un debat públic per calibrar els beneficis socials d'una possible revalorització de l'import de les assignacions i d'una ampliació progressiva de la cobertura de les prestacions per fills a càrrec fins a abastar la totalitat de les famílies. En cas que es fes així el programa actual de protecció a les famílies nombroses deixaria de tenir sentit. Amb unes prestacions mensuals generoses, adreçades a totes les famílies amb fills a càrrec, els descomptes de les companyies de transport o d'alguns establiments comercials, oferts a les famílies nombroses, apareixerien com a escorrialles. A més, els subsidis per fills a càrrec també representarien una garantia contra la pobresa infantil, sovint derivada de la monoparentalitat.

El PISF argumenta a favor de les polítiques adreçades a facilitar la conciliació entre ocupació i família. Segueix fil per randa algunes propostes que ha fet la Unió europea entorn de la necessitat d'implementar polítiques perquè homes i dones puguin compaginar millor les responsabilitats professionals i familiars. A la pràctica, però, hem comprovat l'escassa voluntat política del govern de la Generalitat per portar a terme aquests compromisos. Ara bé, cal reconèixer que la Generalitat ha fet en els darrers anys una política educativa important per escolaritzar els infants de 3-5 anys, però tanmateix ha oblidat el seu compromís al PISF d'augmentar la xarxa d'escoles bressol

per a infants de 0-3 anys, així com de promoure prestacions diverses pels infants entre 0 i 6 anys (beques de transport, menjador, suport escolar). Ans al contrari, aquests serveis, que són un instrument important per l'equitat educativa de tots els infants i per facilitar la formació i la inserció laboral de les mares, no solament no s'han generalitzat com es proposava el PISF sinó que les guardaries laborals dependents de la Generalitat han tendit a reduir-se. En segon lloc, les mesures de flexibilització del mercat de treball no van en la direcció d'afavorir la conciliació Ocupació-Família, sinó que semblen respondre més aviat a interessos empresarials. L'actuació de la Generalitat en els últims anys a favor de la flexibilització horària i la millora dels drets laborals de les persones amb familiars dependents a càrrec, ha estat mínima per no dir nul·la, exceptuant el seu suport a la millora dels permisos per maternitat i parentals per la cura dels infants petits. La Generalitat ha donat suport a les polítiques de desregularització del mercat de treball que ha portat a terme el govern espanyol, mesures que, en general, han propiciat l'augment de contractes de treball al mateix temps que augmentava la precarietat i inseguretat dels treballadors i treballadores. Les mesures relatives a repensar els temps d'organització de la ciutat no han estat abordades, malgrat les iniciatives al respecte de l'administració local amb la qual es podia haver treballat conjuntament. Per altra banda, no s'ha plantejat tampoc cap acció ni programa relatiu a promocionar una major participació dels homes en el treball domèstic-familiar, i això malgrat l'existència de l'Institut Català de la Dona que podia haver impulsat campanyes al respecte tal com s'ha fet en d'altres comunitats autònomes a Espanya. En definitiva, les mesures de conciliació Ocupació-Família -a banda dels permisos per maternitat, paternitat i parentalitat, que no són competència de la Generalitat- han brillat més aviat per la seva absència. La conseqüència d'aquesta no intervenció és que la gran majoria de les ciutadanes de Catalunya continuen carregant amb responsabilitats que, en part, també corresponen als homes adults i joves del grup familiar i a l'Estat. Aquest, i en particular l'actual Govern de la Generalitat, està fent molt poc per augmentar o promoure la provisió de serveis de suport a les famílies ja sia a través de fórmules públiques, mixtes o privades (per exemple incentivant i regulant escoles bressol a les empreses privades a més d'ampliar la xarxa

pública).

Ara bé, cal també reconèixer que una de les raons primordials per la qual les polítiques familiars no han arrelat ni han conegut una expansió important al nostre país ha estat un consens bàsic tàcit entre les principals forces polítiques sobre la inconveniència o la inoportunitat de plantejar aquesta mena de propostes durant els anys posteriors a la transició democràtica. En aquella conjuntura l'enllestiment de les reformes legislatives bàsiques necessàries per tal d'adaptar l'ordenament jurídic als nous principis constitucionals (igualtat entre els cònjuges, filiació, avortament, divorci, parelles de fet, etc.) així com la implementació de polítiques per a la igualtat d'oportunitats entre homes i dones -especialment dirigides al món laboral- apareixien com a temes prioritaris i això probablement impedí el desenvolupament d'altres polítiques adreçades a les famílies, que ara trobem a faltar. Val a dir, emperò, que els partits polítics tampoc no foren esperonats per part de moviments populars o d'associacions de famílies que forcessin la inclusió de noves iniciatives en aquest sentit a l'agenda política. Una de les diferències més significatives entre la política familiar a Catalunya i la majoria de països d'Europa és que en aquests hi existeix una tradició d'associacionisme familiar consolidada i sostinguda per diferents forces de l'espectre polític que defensen diverses prestacions i serveis a les famílies com a una necessitat bàsica a càrrec de l'estat de benestar. En alguns dels països europeus l'associacionisme familiar és molt fort i per tant també ho és la pressió popular a favor del manteniment dels programes existents o del plantejament de noves demandes. El fet que les associacions familiars se situïn en diversos sectors de l'arc polític i ideològic fa que tinguin un caire força pragmàtic i que sigui fàcil trobar un terreny d'entesa i de compromís entre elles. En canvi, a casa nostra les escasses associacions existents fins fa relativament poc han tingut un caràcter marcadament confessional i fonamentalista i s'han dedicat a propugnar un determinat model molt conservador de família en comptes de fer propostes en termes de polítiques públiques per donar suport a les diferents formes i relacions familiars. Tanmateix, en l'actualitat aquest panorama podria estar canviant a Catalunya perquè darrerament s'han constituït alguna associació familiar de caràcter laic, orientada a la defensa dels interessos pràctics dels seus associats i que té

tendència a formular les seves reivindicacions en clau més política que ideològica.

Però l'escassa demanda de política familiar a Catalunya, entesa segons els criteris de la majoria de països europeus, ens porta una altra vegada a la pregunta que formulàvem al principi de les nostres conclusions. Davant la qüestió de si la política familiar a Catalunya planteja un model coherent podríem respondre alhora de forma negativa i afirmativa. Negativa perquè fins ara els esforços desplegats per les administracions han estat relativament minsos, poc debatuts i políticament poc coordinats. Però si escandallem quina és la filosofia que hi ha al darrera dels programes d'intervenció adreçats a les famílies, o d'aquells que manquen, i un cop que hem apamat quines són les seves realitzacions i conseqüències podem donar en canvi una resposta afirmativa sobre un model implícit de política familiar que s'explica per les relacions que a Catalunya es propicien entre la família i l'estat de benestar. Una de les característiques més rellevants del nostre sistema de benestar és el seu baix nivell de **desmercantilització i desfamiliarització**. És a dir, seguint les aportacions d'Esping-Andersen (1993b), entenem per desmercantilització la possibilitat per part dels ciutadans i ciutadanes de mantenir el seu nivell de benestar quan no participen del mercat laboral. D'altra banda, per desfamiliarització entenem la possibilitat per part de les persones de mantenir el seu nivell de benestar sense haver de dependre totalment dels seus familiars i parents tant pel que fa al sosteniment de la seva renda com per a la prestació de serveis en cas de necessitat. Doncs bé, la nostra tesi és que bona part de les intervencions de la Generalitat en el camp de la política familiar tendeixen a sustentar aquestes característiques del sistema de protecció social que promou. Ja ens hem referit a la seva escassa desmercantilització quan hem insistit en la necessitat que els ciutadans de Catalunya tenen d'estar plenament integrats al mercat de treball si volen formar una família i sobretot tenir un fill. Les rendes del treball són les úniques que els garanteixen una vida digna, sense que puguin aspirar a rebre transferències monetàries en concepte de càrregues familiars. El programa de manteniment de rendes està orientat a aquells que ja estan integrats al mercat de treball, bàsicament al sosteniment dels caps de família en atur, benefici que avui s'ha fet extensible a les dones que fan treball remunerat. Per tant, deixa fora de la seva cobertura tant els joves

que busquen la seva primera feina com les dones sense ocupació laboral. El fet que aquestes categories de la població no tinguin dret a cap mena de prestació d'atur les situa fora de l'òrbita de l'estat del benestar i les fa caure sota la dependència familiar. Un jove que es vulgui emancipar de la seva família d'origen o una mestressa de casa que es vulgui separar del seu marit ho tenen difícil en l'estat actual del mercat de treball i del sistema de protecció social.

El sistema de relacions familiars no tan sols depèn dels efectes del mercat de treball, sinó sobretot dels ajuts que proporciona o no l'estat de benestar a les famílies. Si la família multigeneracional ha perdut un pes tan gran a Catalunya en els darrers anys és gràcies a l'ampliació de la cobertura del sistema de pensions i a la revalorització del seu import que es produí sota el govern del PSOE poc després de la seva victòria electoral el 1982. Tanmateix, la família nuclear continua tenint una estructura força tradicional i patriarcal a causa de l'absència d'altres beneficis de l'estat de benestar com ara un programa universal de sosteniment de rendes o de mesures de conciliació entre la vida laboral i familiar. El model d'estat de benestar que tenim a Catalunya fou dissenyat amb la finalitat de protegir les persones integrades al mercat de treball, bàsicament els caps de família, contra els riscos que podien derivar de la desocupació, la malaltia, la invalidesa o la jubilació. La seva protecció prioritària tenia sentit perquè ells eren els encarregats de donar cobertura a la resta de membres de la unitat familiar, situats sota el seu aixopluc i en principi exclosos de les prestacions socials. El problema que podia ocasionar la dependència dels joves i de les dones ni tan sols es plantejava. En el cas dels joves la seva emancipació, que coincidia amb el seu matrimoni, es produïa poc després de l'acabament del seu servei militar, que era el moment en què es considerava que ja eren homes fets i drets preparats per formar una família. Per altra banda, les dones, en casar-se, passaven sense solució de continuïtat de la dependència dels pares a la del marit. Les úniques dones caps de casa eren les vídues i és per aquesta raó que gaudien de la pensió de viduitat. Aquest sistema que pogué tenir algun sentit en la societat tradicional dels anys quaranta i cinquanta, quan van prendre forma els estats de benestar, avui se'ns ha fet obsolet i marcadament restrictiu dels drets individuals.

Amb la proliferació de noves formes de convivència, amb la davallada de la família patriarcal i amb el creixent procés d'individualització de les relacions socials, en un sentit ample, el sistema de protecció social vigent contribueix a mantenir unes estructures obsoletes que ja no corresponen a la realitat d'avui. Amb la universalització de la sanitat al llarg dels anys vuitanta es donà una passa de gegant cap a un societat de benestar en què l'accés als drets socials no depèn de la situació familiar, de l'estat civil o de la integració en el mercat de treball. Actualment tot ciutadà i tota ciutadana tenen dret a l'assistència sanitària independentment de si ha cotitzat o no prèviament. Aquest és potser el millor exemple del que volem dir amb els termes de desmercantilització i desfamiliarització. Si bé la prestació dels serveis sanitaris s'ha individualitzat (la qual cosa no vol dir que les famílies no continuïn tenint un paper bàsic i fonamental en el manteniment de la salut de les persones), la provisió d'altres menes de beneficis de l'estat de benestar continuen depenent de la integració en el mercat de treball o de la situació familiar.

Les constitucions dels estats avançats, com és el nostre cas, atorguen uns drets socials a tots els ciutadans i ciutadanes. La societat de benestar consisteix bàsicament en la provisió de transferències i serveis a les persones, amb la finalitat d'efectuar una redistribució de la riquesa i de pal·liar els efectes indesitjables del mercat. Segons una de les concepcions de l'estat de benestar totes les ciutadanes i ciutadans adults poden fer valer els seus drets directament davant l'estat en la mesura en què ho són i independentment de les seves circumstàncies personals. És el règim que trobem, per exemple, als països escandinaus, basat en l'universalisme i en la individualització dels drets. En d'altres països com el nostre, en canvi, aquestes característiques només les trobem en determinats sectors del sistema de benestar, que en el seu conjunt encara continua informat per allò que podríem anomenar "familisme". En aquesta mena de règim les funcions de protecció social són compartides entre l'estat i la família, assumint aquesta una part molt important. Hi ha un repartiment de responsabilitats entre les dues institucions de tal forma que cada una d'elles té unes competències ben definides sobre els seus àmbits propis definits com a públic i privat.

Tanmateix, la tradició "familista" també té una altra cara positiva: la de la

solidaritat volguda o moral entre generacions que es dona en cultures de tradició catòlica, menys individualistes que les de tradició protestant on, en canvi, l'assistència social és en un grau important assumida per les organitzacions de voluntariat. L'element a valorar en la solidaritat i intercanvi entre generacions, tant comú a Catalunya, és que manté els lligams relacionals i afectius fonamentals per al benestar de les persones de tota edat i condició. Pensem que des de l'acció pública de la Generalitat caldria fer una política que revalori aquestes solidaritats familiars, no pas per mantenir les relacions familiars tradicionals, com fins ara, sinó per facilitar que el repartiment de les càrregues de cura dels familiars dependents entre homes i dones pugui tenir lloc i ser exercit en les millors condicions possibles (mesures de conciliació ocupació-família). No es tracta, per tant, de sostenir una institució en les seves formes del passat, sinó en les diverses formes en que s'està configurant avui. En aquesta línia la Generalitat ja s'ha mostrat sensible a problemàtiques com les de la legalització de les parelles de fet. Cal un nou contracte entre homes i dones i també entre les generacions que garanteixi un ús racional dels recursos públics i que brindi una protecció a tots els ciutadans i ciutadanes amb independència de la seva situació familiar i laboral.

TAULA 5

PRESTACIONS DE PROTECCIÓ SOCIAL SEGONS FUNCIO
(Milions d'ECU, 1992)

	Maternitat	%	Família	%	Habitatge	%	Total
Bèlgica	409	0,9	3229	7,2			44853
Dinamarca	600	1,8	3436	10,2	857	2,5	33679
Alemanya	3063	0,8	29376	8,1	2312	0,6	364807
Grècia	70	0,6			74	0,7	10975
Espanya	879	0,9	866	0,9	559	0,6	95794
França	4160	1,5	22827	8,1	7923	2,8	282966
Irlanda	170	2,1	1218	15,3	214	2,7	7968
Itàlia	1011	0,4	7937	3,5	34	0,0	229587
Luxemburg	33	1,5	212	9,6	5	0,2	2205
Holanda	284	0,4	3906	5,0	831	1,1	78298
Portugal	105	0,9	579	4,7	3	0,0	12297
Finlàndia	689	2,4	2901	10,3	323	1,1	28250
Suècia	2511	3,4	9451	12,7		0,0	74677
Regne Unit	2169	1,0	20744	9,9	12202	5,8	210153
Europa 12	13953	1,0	94455	6,9	25013	1,8	1373483

Font : Eurostat : Sistema SEEPROS

Estadísticas básicas de la Unión europea, 1995.

Elaboració pròpia

Taula 7

Activitat, atur i fecunditat a Catalunya (1995, 1993) i Europa comunitària (1993)

Països	Població de 25 a 49 anys				
	Taxes d'activitat		Taxes d'atur		Fills per dona
	Dones	Homes	Dones	Homes	
	(1993)				
Catalunya	65,5 ⁽¹⁾	95,0 ⁽¹⁾	23,6 ^{(1)*}	12,0 ^{(1)*}	1,20
Europa 12	68,6	94,0	11,0	8,0	1,44
Bèlgica	71,0	93,6	10,0	5,2	1,61
Dinamarca	87,7	93,7	10,6	10,2	1,75
Alemanya	73,3	93,6	9,0	5,8	1,30
Grècia	55,9	95,6	12,4	4,9	1,38
Espanya	55,0	93,7	26,6	15,8	1,24
França	77,3	95,9	12,1	8,3	1,65
Irlanda	53,7	92,0	14,3	14,6	2,03 ⁽²⁾
Itàlia	55,6	92,6	11,7	5,6	1,21
Luxemburg	57,4	96,2	3,2	1,7	1,70
Països Baixos	65,8	93,6	7,5	4,4	1,57
Portugal	75,1	95,3	5,3	3,6	1,53
Regne Unit	74,4	94,1	6,6	10,3	1,82

Font: Per Catalunya: I.E.C. (1996) *Mercat de treball 1995 i Anuari 1996*. Per Europa: Eurostat (1995) *Anuario 95'*.

(1) Les dades d'activitat i atur de Catalunya són referides a 1995.

(2) Per Irlanda la dada és de 1992.

(*) Les taxes d'atur a Catalunya són referides al grup 25-54 anys. Elaboració pròpia.

**POLITQUES FAMILIARS A CATALUNYA :
UNA PRIMERA APROXIMACIÓ**

**Lluís Flaquer i Cristina Brullet
Departament de Sociologia
Universitat Autònoma de Barcelona**

**Estudi encarregat per la Fundació Jaume Bofill
Barcelona, setembre de 1998**

POLITQUES FAMILIARS A CATALUNYA :

UNA PRIMERA APROXIMACIÓ

1. Introducció

Aquest estudi és el primer que es fa a Catalunya sobre un tema que està rebent una atenció preferent en diversos països europeus, però que en el nostre país encara no havia pogut ser analitzat globalment i a fons. Tal com es pot desprendre del títol que li hem donat, es tracta sens dubte d'una primera aproximació. No podia ser altrament. L'envergadura de les qüestions plantejades, la indefinició i la complexitat del mateix objecte d'estudi, la dispersió dels materials analitzats i la fragmentació de competències entre les diverses administracions feien molt difícil abordar moltes de les problemàtiques estudiades d'una manera rotunda i definitiva.

En un estudi d'aquestes característiques és de rigor adoptar un enfocament comparatiu. En el nostre cas encara ho és més donat que el tema ens ve d'Europa i que la varietat de tradicions i de situacions que trobem a la Unió aconsellen examinar sempre que es pugui les dades d'un país respecte dels altres o, si més no, de la mitjana del conjunt. En el cas de Catalunya això sovint no ha estat possible, atès que la majoria de dades homologades disponibles són de caràcter estatal i per tant ens hem hagut d'acontentar amb la mitjana espanyola. Només per posar un exemple, al nostre país no disposem de les dades sobre la despesa en protecció social calculades seguint el sistema SEEPROS, la qual cosa ens hauria permès l'avaluació dels programes de la Generalitat segons nivells europeus¹.

Abans de seguir endavant, cal deixar constància d'un conjunt de limitacions i de llacunes inevitables en aquest primer estudi sobre la política familiar a Catalunya. En primer lloc, hem deixat deliberadament de banda l'anàlisi de les posicions dels

¹ Sabem que l'Institut d'Estadística de Catalunya està treballant en la producció d'aquest nou tipus d'indicadors referits a Catalunya i esperem que aviat els faci públics.

actors polítics i dels agents i moviments socials sobre la qüestió familiar. Es tracta d'un àmbit que fins a la data ha merescut una escassa atenció per part dels investigadors i que hauria requerit per part dels autors de l'informe d'uns recursos de recerca que no estaven a la seva disposició. Tanmateix, és obvi que si volem explicar la gènesi, el desenvolupament i l'estat actual de les polítiques familiars a Catalunya aquesta temàtica pren un relleu considerable. Per tant, convindria consagrar futures recerques a aplegar dades i efectuar anàlisis sobre aquesta qüestió crucial.

En segon lloc, en aquest estudi ens hem centrat gairebé exclusivament en les polítiques familiars del govern central en el territori català o de l'administració de la Generalitat de Catalunya. Som conscients que aquesta visió és parcial i que un estudi aprofundit de la política familiar a Catalunya requeriria també una anàlisi de les polítiques de suport a les famílies desplegades per part de les administracions locals (diputacions i municipis d'una certa dimensió) i de totes les accions i programes a càrrec del voluntariat, del tercer sector i de totes aquelles associacions i entitats que presten serveis a les famílies. La dificultat d'aplegar materials fins ara dispersos i poc estudiats ens ha impedit de centrar-nos en uns àmbits en què, essent la fragmentació encara més gran, els esforços requerits haurien estat molt superiors.

Un altra tema que hem deixat deliberadament de banda i que només hem abordat de forma tangencial han estat les polítiques de vellesa. Les polítiques familiars a Europa no acostumen a contemplar o a incloure en els seus programes la cura de les persones ancianes dependents. Segons la nostra opinió, el fet que a la majoria dels països europeus no es consideri l'atenció als vells com una part de la política familiar no es deu tant al fet que des de fa temps una part important de la gent gran no conviu amb els seus fills, sinó al fet més bàsic que dones i homes se senten moralment menys obligats a tenir personalment cura dels seus pares vells quan els falta l'autonomia en la seva vida quotidiana, perquè l'estat, el mercat o el voluntariat assegura la seva atenció a través de serveis residencials, domiciliars o altres. En canvi a Catalunya l'atenció als ascendents es considera una obligació moral, certament viscuda de manera ben diferent segons el gènere : són les dones qui fan el treball de cura i atenció als ascendents propis i, molt sovint, als del seu marit o

parella. Aquest aspecte de forta obligació moral i personal ens diferencia notablement dels països del nord, i d'aquí que entenguem que avui per avui a Catalunya tota intervenció política que busqui la conciliació de les responsabilitats familiars i laborals -la clau de volta de la política familiar a Europa- hauria de contemplar tant mesures d'atenció als infants com a la gent gran dependent. Tanmateix, i malgrat la legitimitat d'aquest punt de vista, hauria resultat complicat incloure en el nostre estudi la qüestió de les atencions a la gent gran. D'una banda, existeixen ja un bon nombre d'informes -més o menys crítics- sobre les polítiques de vellesa del govern de la Generalitat de Catalunya i de la resta d'administracions. De l'altra, volíem dedicar els nostres esforços a l'anàlisi d'aquells temes que rebien l'atenció dels investigadors per primera vegada. Pensem que ja hi haurà ocasió en futures recerques per tal d'integrar les polítiques de la gent gran com a una de les vessants importants a tenir en compte, també, en la política familiar.

Un dels nostres objectius ha estat abastar aquells àmbits que podrien constituir el nucli central de les polítiques familiars. Entenem que, en aquesta primera aproximació, calia aprofundir en les problemàtiques tractades més que no pas elaborar un informe-catàleg. Aquest és, per tant, un estudi crític i comprensiu que vol donar a conèixer la diversitat i les contradiccions de les polítiques públiques que van dirigides a les famílies a Catalunya en el marc de la Unió europea. Cal tenir ben present, malgrat tot, que les nostres conclusions tenen un caràcter provisional i temptatiu, atès que moltes de les dades necessàries per a la contrastació de les nostres hipòtesis es troben disperses, o bé són opaques i inaccessibles.

Comencem aquest estudi amb un seguit de consideracions teòriques sobre el contingut, l'abast i les orientacions més recents de la política familiar a Europa. Aquest apartat era necessari per tal de perfilar mínimament el camp en què ens movem, atesa la dificultat per cenyir un àmbit en què abunden concepcions diferents i definicions sovint discordants. La secció següent pretén descriure el marc en què s'elaboren i es despleguen les polítiques familiars a Catalunya en la mesura que condiciona la seva gestació i implementació. Això suposa examinar, en primer lloc, l'evolució recent de les estructures sociodemogràfiques al nostre país, seguidament

la legislació catalana sobre família i, per últim, el marc jurídic que determina el repartiment de competències entre les diferents administracions. L'apartat que ve a continuació representa una introducció a la política familiar a Catalunya i Espanya. En particular, ens centrem en l'anàlisi global del Pla integral de suport a les famílies (PISF) (1993), en la mesura que constitueix el principal document que recull les orientacions més importants de la política familiar del govern de la Generalitat de Catalunya.

A partir d'aquest moment iniciem l'anàlisi de la política familiar del govern de la Generalitat i del govern central en el territori català. Sempre que podem procurem començar cada secció amb el plantejament de l'estat de la qüestió, per passar després a l'examen de les mesures proposades al PISF i el seu grau de realització i concloure amb una síntesi i balanç crític de l'àmbit analitzat. Dividim les polítiques familiars desplegades a Catalunya en tres grans apartats : els plans de suport a la formació de noves famílies, el suport econòmic prestat per l'estat a les famílies i les mesures de conciliació entre la vida laboral i familiar. En relació amb els plans de suport a la formació de noves famílies ens centrem particularment en les polítiques d'habitatge. Pel que fa al suport econòmic que presta l'estat a les famílies, distingim entre les transferències monetàries directes i indirectes. Entre les directes examinem sobretot les prestacions familiars per fills a càrrec. Entre les indirectes analitzem les prestacions que reben les famílies a través de la fiscalitat i els beneficis de què gaudeixen les famílies nombroses. En l'apartat sobre les polítiques per la conciliació de la vida laboral i la vida familiar tractem les qüestions següents : mesures en relació al mercat de treball, mesures en relació a la maternitat i la parentalitat, mesures en relació als serveis d'atenció als infants, mesures en relació als temps de la ciutat i altres mesures per un repartiment més equitatiu del treball familiar i remunerat entre dones i homes i entre adults i joves.

2. QUÈ ÉS LA "POLÍTICA FAMILIAR"?

2.1 Què s'entén per polítiques familiars?

Tot i que el terme "política familiar" suggereix l'existència de prestacions ben definides i integrades, allò que s'acostuma anomenar política familiar tant pot correspondre a un conjunt d'accions públiques més o menys integrades dirigides a les famílies, com a un conjunt de mesures sovint desconnectades entre elles però susceptibles d'influenciar la vida familiar o, a través de les famílies, les persones. Ara bé, en els darrers anys i malgrat la introducció d'importants retallades de les polítiques socials, els governs han provat d'introduir més coherència i una millor coordinació de les prestacions destinades a les famílies tal com està fent, per exemple, el govern de Jospin a França (Le Monde, 30 de maig de 1998)².

De fet, però, el terme de "política familiar" no solament pot significar accions ben diferents d'un país a un altre sinó que a països com Espanya, Anglaterra o els Estats Units (encara que per causes diferents), és estrany o rebutjat, mentre que és fortament valorat a França o Suècia. La qual cosa fa evident les diferents posicions i tradicions polítiques en relació a la intervenció pública sobre el camp privat-familiar. Així, per exemple, Gran Bretanya considera que la família és un àmbit de domini absolutament privat, i d'aquí que la intervenció solament vagi dirigida a casos de risc social sever (infants pobres, violència domèstica, cura de la gent molt vella). En canvi, França considera la família com un domini privat/públic: la intervenció és vista no pas com una infracció de les llibertats individuals, sinó com un suport a les parelles perquè puguin realitzar els seus desigs. D'aquí que s'hi hagi elaborat una complexa política pro-natalista que inclou assistència financera a les famílies, habitatge, educació infantil, atenció extraescolar i permisos laborals per maternitat i cura dels fills. Quelcom similar succeeix als països nòrdics on la intervenció, a diferència de França, no planteja objectius demogràfics sinó d'igualtat social, amb

² Un dels grans titulars que apareixen a Le Monde del dissabte 13 de juny de 1998 és el següent: "Lionel Jospin trace les axes d'une politique familiale de gauche". També es proporciona informació

mesures per assegurar un bon nivell de vida a la ciutadania i basades en el respecte de les decisions individuals. Així, la política familiar a França o al Nord d'Europa no és vista com a una intrusió de l'Estat tal com ho és als països anglosaxons com Gran Bretanya, Estats Units, Canadà anglès o Nova Zelanda.

Però, tal com diuen Dandurand i Pitrou (1996), si bé alguns països rebutgen el terme "política familiar", no es pot afirmar que mantinguin desinterès davant de la renovació de la seva població i de la socialització primària dels infants. De fet, totes les societats del món industrialitzat tenen una o altra visió dels reptes que plantegen les transformacions dels lligams familiars i de la protecció que s'ha d'aportar a l'estructura familiar o a les persones que en formen part. Perquè, sigui com sigui allò que es plantegi al respecte (molt, poc o res), la no-intervenció és també una forma d'acció, i la carència o la inadequació de certes formes d'ajuda pública pesen sobre els comportaments tant com les mesures positives. Evidentment, amb conseqüències ben diferents. Això justifica l'interès i urgència actual en debat sobre la política familiar a casa nostra on, al llarg de tota l'etapa democràtica el més rellevant ha estat el silenci sobre la qüestió, amb l'excepció recent del govern de la Generalitat de Catalunya que aprovà el seu *Pla integral de suport a la famílies* el 1993, mentre que el govern de l'Estat encara es troba en procés d'informar-se al respecte. Més endavant tractem d'explicar aquesta absència de debat i atenció explícita a les transformacions i noves necessitats de les famílies a Espanya, i a Catalunya.

2.2 Les definicions teòriques i operatives de política familiar

Les definicions de la política familiar proposades pels investigadors són nombroses i diverses (Kamerman i Khan, 1978; Schultheis 1990, Dumon, 1994). Partint de la definició de política social de Titmuss (1974) es podria considerar com a política familiar el conjunt de mesures en favor de les famílies destinades a tenir

un impacte sobre els seus recursos i, eventualment, sobre la seva estructura. En els darrers anys, a Espanya, diversos acadèmics han intentat construir una definició de les polítiques familiars, essent Meil Landwerlin (1992) qui més hi ha treballat. Aquest autor considera, després de ponderar opcions teòriques diverses i seguint en part la proposta de Titmuss, que **la política familiar és tot aquell conjunt de mesures que afecten el nivell de recursos familiars (monetaris, ecològics, culturals i temporals), que afecten les persones en tant que acompleixen el seu rol com a membres de la unitat familiar.** Així, Meil fa una definició de caràcter més operatiu en tant que assenyala les dimensions principals que, segons ell, comprèn o hauria de comprendre la política familiar. I és interessant que es refereixi els actors familiars en un intent de fugir de la tant freqüent reificació de la institució, remarcant el caràcter relacional de les persones que la componen.

En els principals documents de política familiar a Catalunya i en les propostes al respecte fetes a Espanya -el **Pla integral de suport a les famílies (1993)** de la Generalitat de Catalunya i l'**Informe de la Subcomisión para analizar la situación actual de la familia en España y proponer las reformas y medidas que se consideren necesarias (1997)** presentat al Congrés de Diputats del Parlament espanyol-, es considera la diversitat de models de política familiar a Europa per eludir qualsevol definició teòrica, tot i que s'afirmen en alguns principis i objectius bàsics que exposem més endavant a l'apartat sobre política familiar a Catalunya. Però ens cal una definició operativa del que són les "polítiques familiars" per poder acotar el nostre objecte d'estudi i considerar (a) el que es diu que es fa com a política familiar sense que ho sigui, (b) el que realment es fa com a política familiar en sentit estricte, i (c) el que no es fa a Catalunya al respecte. Per això ens és útil revisar les aportacions dels acadèmics i, després, veure com han operat els polítics en les seves propostes.

Meil (1992) assenyala les següents dimensions i components a tenir en compte en l'anàlisi de les polítiques familiars:

1. Mesures tendents a incrementar el nivell de recursos monetaris.
Prestacions monetàries directes (per fills a càrrec, pensions de supervivència,

polítiques de beques, etc.) i prestacions monetàries indirectes (desgravacions fiscals).

2. Mesures tendents a incrementar els recursos ecològics. Prestacions educatives i sanitàries, habitatges socials, serveis i infraestructures locals (jardins, parcs infantils, zones esportives, locals socials, etc.).

3. Mesures tendents a incrementar els recursos culturals. Serveis de planificació familiar, suport a l'educació dels fills, altres mesures diverses.

4. Mesures tendents a incrementar els recursos temporals. Serveis de guarderies o escoles-bressol, combinacions horàries escoles-treball remunerat, regulació de la protecció laboral de la maternitat i la paternitat.

Aquesta proposta té l'avantatge de la seva sistematicitat i claredat teòrica. Un altre acadèmic, Fernández Cordón (1996), responsable de l'informe espanyol de l'Observatori de les polítiques familiars a Europa, fa una aportació més descriptiva que reflexiva i, seguint les pautes que dominen a Europa, considera que els principals camps d'intervenció i regulació de l'Estat sobre la Família són: **1. la regulació de la família a través de la legislació; 2. la protecció econòmica de la família; 3. la conciliació de treball i vida familiar.** Fixem-nos que allò que incorpora Fernández Cordón, comparant la seva proposta amb la de Meil, són els aspectes legislatius que afecten i condicionen les famílies. Tampoc entén que siguin mesures de política familiar l'adequació urbanística de l'espai urbà a les necessitats dels individus i de les famílies. Per la seva part, Rodríguez Cabrero (1994) considera que la política social per a la família ha de comprendre, en primer lloc, la regulació dels drets i deures dins de la família, així com entre la família i la resta de les institucions socials i polítiques, i, en segon lloc, la oferta de serveis i prestacions econòmiques.

Alberdi (1995) presenta una extensa relació del que considera com a mesures de política familiar, explícita e implícita, entenent com a tal totes aquelles intervencions polítiques que d'una o altra manera afecten les famílies o els individus que en formen part. Assenyala les següents:

1. Mesures econòmiques a les famílies. Que depenen dels pressupostos

anuals de l'Estat i de les lleis fiscals (subvencions directes a institucions o persones; desgravacions fiscals)

2. Mesures relatives a la Seguretat Social. Drets d'assistència mèdica i la seva regulació; drets de pensió pel treball propi; drets a pensió pel treball del cònjuge / del pare; drets de jubilació sense prestacions contributives anteriors; etc

3. Mesures laborals de política familiar. Augment de salari segons el nombre de fills; ajudes per a vells dependents; ajudes per a minusvàlids; permisos de treball per causes familiars (naixement d'un fill / permís de maternitat / permís parental; defunció d'un parent; excedències parentals; permisos per fills malalts; permisos per assumptes familiars o propis)

4. Mesures d'acció social (que l'autora situa entre les familiars i les de necessitat social). Salari per formació professional; Ingrés Mínim d'Integració (IMI); Ajudes a mares solteres / soles. En general són ajudes contra la pobresa, la marginació social i la desestructuració familiar.

5. Serveis familiars (públics i privats). Públics: menjadors escolars, cura dels infants (guarderies), cura dels vells (residències). Privats (mercat i organitzacions voluntàries): serveis domèstics, serveis privats d'atenció personal i familiar

6. Serveis d'assessorament familiar (públics i privats). Suport legal, informació, suport psicològic; consultes per maltractaments; assistència matrimonial; etc.

Davant la proposta d'Alberdi entenem que les mesures més vinculades a l'assistència social no entrarien en el que entenem per una política familiar en sentit estricte, en tant que el dret a l'assistència social és un dret de tot ciutadà independentment de que visqui o no amb família. Però en general, els acadèmics tendeixen a considerar com a polítiques familiars tot aquell ample conjunt de mesures socials pròpies dels Estats del benestar que poden afectar les persones i les famílies.

En canvi, des d'una altra perspectiva menys operativa i més analítica, Dumon (1990) considera que si bé l'objectiu general de la política familiar, sigui explícita o implícita, és la cerca del benestar familiar, a la majoria de països de la Unió Europea

aquest primer informe ens limitarem als elements que considerem més genuïns de les polítiques familiars des d'aquesta perspectiva. La nostra proposta és, doncs, abordar la descripció i anàlisi crítica de les següents àrees:

- **Marc polític, legislatiu i demogràfic de les polítiques familiars a Catalunya**
- **Polítiques de suport a la formació de noves famílies**
- **Polítiques de suport econòmic a les famílies**
- **Polítiques per a la conciliació de la vida laboral i la vida familiar**

2.3 Models i tendències recents de les polítiques familiars a Europa

Els estudis sobre polítiques familiars als anys 1980 van posar de manifest l'existència de quatre grans models que reflectien els trets dominants dels règims de suport i ajuda a les famílies als països industrialitzats. Gauthier (1998) estudia aquests quatre models i planteja, després, les tendències més recents a partir de les reformes que s'han succeït als anys 1990.

El *model francès* es caracteritza ahir i avui per una ajuda financera generosa i un suport important a les mares actives al mercat de treball. Però el tret més rellevant és el seu pro-natalisme i l'accent sobre l'ajuda al segon i tercer infant. Aquest model el trobem a França, al Quebec dels anys 1990 i a Luxemburg.

El *model suec* es caracteritza per una ajuda generosa als pares i mares que treballen. Aquestes mesures no es justifiquen per un objectiu pro-natalista, sinó més aviat per un objectiu explícit d'igualtat entre homes i dones. Aquest model és present al conjunt dels països nòrdics.

El *model alemany* es caracteritza per una ajuda molt més limitada a les famílies. Tendeix a afavorir una divisió tradicional del treball, amb un home proveïdor de recursos i la mare a casa. Aquest model és l'oposat al model suec. Es troba a Alemanya, Àustria i Suïssa.

I, finalment, el *model britànic* es caracteritza per una ajuda mínima de l'estat a les famílies. La intervenció de l'estat sobre l'esfera familiar es veu com a un factor que redueix -inescitablement- les responsabilitats de les famílies, però també com una càrrega financera addicional per als empresaris que podria reduir la seva competitivitat en el mercat internacional. Aquest model preval a Gran Bretanya, Austràlia, Estats Units i Nova Zelanda.

Tal com reconeix la pròpia autora (Gauthier, 1998) aquesta tipologia té límits, igual que els tenen les de Titmuss (1974) i Esping-Andersen (1990) referides als

models d'estat de benestar⁴, perquè tots els models, com se sap, són simplificacions de la realitat social. Però un dels límits que mostren aquestes tipologies, i que ara ens interessa destacar perquè afecta Espanya i Catalunya, fa referència a la dificultat de classificar les polítiques familiars en vigor als països de la Europa del Sud. De fet, Esping-Andersen no inclou Portugal, Espanya ni Grècia en la seva anàlisi de les polítiques socials dels Estats de benestar. Això ha portat Liebfried (1992) i Ferrera (1995) a suggerir l'existència d'un model llatí, que permetria incloure aquests països d'Europa del Sud. Sigui com sigui, sembla clar que una de les diferències més visibles entre els sistemes de política familiar del nord i sud d'Europa és debilitat o nul·la presència de subsidis familiars a la zona meridional, que en canvi existeixen amb caràcter universal a gairebé arreu d'Europa.

De fet, tal com Gauthier analitza en detall, les reformes recents dels estats de benestar han fet esclatar en part els trets que diferenciaven tan netament els diferents models de polítiques familiars als anys seixanta i setanta. Però, malgrat aquesta diversificació es poden identificar, a finals del anys 1980 i inici dels anys 1990, tres grans tendències en aquestes polítiques a Europa: (a) una tendència pro-família acompanyada d'una major selectivitat en matèria de suport financer a les famílies, això és un abandonament parcial de les prestacions universals; (b) un objectiu de millor conciliació ocupació-família com a resposta a l'augment de dones mares en el mercat de treball; (c) una major diversificació de les fonts de suport en serveis a les famílies, amb un partenariat més fort entre governs i actors no governamentals, incloent els empresaris.

Aquestes darreres tendències, presents a la majoria dels països occidentals

⁴ El model britànic de política familiar es correspon al model "liberal" de la tipologia d'Esping-Andersen; en ambdós models l'èmfasi es posa sobre una intervenció mínima de l'Estat i la primacia de les forces del mercat. El model suec de política familiar es correspon al model social-demòcrata d'Esping-Andersen; ambdós es caracteritzen per un suport generós de l'Estat. El model alemany de política familiar es correspon al model conservador d'Esping-Andersen, encara que l'encoratjament d'una divisió tradicional del treball entre homes i dones no sigui un tret mencionat per aquest autor. La seva tipologia de règims de benestar ve més aviat definida pel lligam entre l'el·ligibilitat a les prestacions socials i l'estatus de l'individu sobre el mercat de treball. Solament el model pro-natalista francès no té el seu equivalent en la tipologia d'Esping-Andersen degut al fet que el seu estudi fa referència a la ocupació, l'atur, les pensions i els permisos de malaltia i no pas a les prestacions que afecten específicament les famílies (Gauthier, 1998: 308)

industrialitzats, marquen una ruptura amb decennis anteriors durant els quals s'havia restat importància a la contribució dels agents no governamentals al benestar de les famílies, i havia restat invisible als acadèmics la contribució específica i fonamental de les dones com a proveïdores de benestar a les seves i altres famílies. La importància de la contribució gratuïta de les dones al benestar familiar s'ha anat fent més visible a mesura que la seva participació al mercat de treball ha obligat a ampliar a la gran majoria de països la xarxa de serveis per a infants i per a persones grans dependents, a més de serveis de salut que en gran part han proporcionat ocupació remunerada a la mà d'obra femenina. També algunes empreses han començat a reconèixer els efectes benèfics de les mesures de suport a les famílies sobre les taxes de retenció de la mà d'obra femenina i sobre les taxes d'absentisme⁵. Tanmateix, aquestes mesures de suport han estat solament introduïdes per les grans empreses (per exemple, McDonald's) que ja ofereixen bones condicions de treball i no ho han estat a les petites empreses ni en el cas d'ocupacions precàries la qual cosa posa en perill l'equitat social entre treballadors. De la mateixa manera, també inquieta a Europa que els anomenats "treballs de proximitat", dits també nous jaciments d'ocupació, oferts majoritàriament a les dones, siguin avui per avui treballs altament precaris i sense protecció social. Això pot acabar desembocant en una distribució del benestar de les famílies fortament desigual i mancat de justícia social (Sarasa, 1996). Més endavant reprenem aquesta qüestió.

⁵ Un absentisme femení amb característiques pròpies lligades a la necessitat d'ocupar-se dels assumptes familiars, ben diferent a les de l'absentisme masculí. Per tant caldria considerar l'absentisme laboral femení -que afecta sobretot les dones gens o poc qualificades i amb baixos salaris- com "un cost socioeconòmic de la reproducció social" (Torns i Carrasquer, 1993)

2.4 Estat i polítiques familiars: els grans debats als anys 1980 i 1990

Els anys 1960 van ser els anys esplendorosos de l'estat de benestar als països occidentals industrialitzats, mentre que els actuals anys 1990 han estat els de les reformes profundes. Aquestes reformes han tingut una doble orientació: reduir les despeses públiques, per una banda, i respondre a les noves necessitats de les famílies per l'altra. En efecte, al mateix temps que les tendències econòmiques han forçat a reduir la despesa pública, les realitats demogràfiques de les famílies - envelliment de la població, inestabilitat conjugal, increment de la monoparentalitat - han exigit despeses creixents. En aquest context, la major part dels governs d'Europa s'han plantejat com reforçar la institució familiar, com sostenir millor les famílies i com respondre, financerament i legalment, a les noves pluralitats familiars (Gauthier, 1998). A Anglaterra i als Estats Units, les respostes han estat dominades pel discurs de la Nova Dreta que considera l'Estat del benestar com una de les majors causes de la inestabilitat i declivi de les famílies (Popenoe, 1988; Kamerman, 1996; Villeneuve, 1996). A Europa, en canvi, les noves realitats demogràfiques han estat percebudes de manera ben diferent i, en general, han suscitat el debat públic i han incitat els governs, liberals o socialdemòcrates, a examinar la manera de sostenir les noves necessitats de les famílies.

Els debats entorn de l'estat de benestar s'han fet més punyents quan s'ha tractat de reduir els programes de benestar social que, en graus diversos, s'ha fet en països rics com els Estats Units, Canadà, França, Alemanya i fins i tot Suècia. Però si bé les ajudes a les famílies han patit retallades financeres, les reduccions han estat menors que en d'altres partides de la política social (per exemple, subsidis d'atur o pensions) i això perquè la família és un tema sensible a molts sectors d'opinió. Sovint, la defensa i/o suport de les famílies s'ha fet sobre arguments d'ordre moral, demogràfic i social amb fortes repercussions en les posicions dels diversos grups

d'opinió o de pressió. ¿Es tracta de reforçar la institució tradicional patriarcal o bé de garantir els drets individuals a poder formar i mantenir una família en les millors condicions possibles?

Pel que fa a l'Europa del Sud els canvis demogràfics i les seves implicacions en les noves necessitats de les famílies es comencen a plantejar als anys 1980 quan l'Índex sintètic de fecunditat aconseguix un nivell que se situa entre els més baixos del món industrialitzat. Però a Espanya i Catalunya, si bé s'hi expressa una inquietud per la davallada de la natalitat, la preocupació per les noves necessitats familiars gairebé ni es planteja. És cert que als països del sud d'Europa, a diferència del que succeeix a les nacions d'Europa central i septentrional, els divorcis mostren encara nivells febles, però en canvi els naixements fora del matrimoni⁶, les cohabitacions i les famílies monoparentals amb fills petits estan augmentant molt ràpidament i en progressió contínua fins avui. També l'envelliment de la població ha induït els governs de diferent signe a revisar els seus sistemes de prestacions i de seguretat social que s'han sotmès a estudis i reformes importants, tal com ha succeït a Espanya amb la signatura dels Pacte de Toledo.

Així doncs, sobre la base comú de la reducció de la despesa pública, per una banda, i de canvis demogràfics per l'altra, els debats que estan orientant les decisions en les polítiques familiars dels diversos països d'Europa tracten de respondre tres grans qüestions: (a) què fer davant la feble taxa de fecunditat? (b) què fer davant l'augment de la pobresa de les famílies, i, (c) com aconseguir la conciliació treball-família (Gauthier, 1998; Dandurand et Pitrou 1996; Schultheis 1998). Vegem amb una mica més de detall el punt actual d'aquests debats.

(a) Davant la feble fecunditat: cal fer polítiques familiars pro-natalistes?

En els darrers decennis els nivells de fecunditat han disminuït a quasi tots els països europeus fins el punt de no assegurar el reemplaçament de les generacions.

⁶ Les darreres dades proporcionades per Eurostat (1998) indiquen que, entre 1980 i 1997, Espanya ha passat d'un 3,9 % de naixements fora del matrimoni a un 11,1% ; Portugal, d'un 9,2% a un 18,7%; Itàlia, d'un 4,3% a un 8,3%;; França, d'un 11,4% a un 39,0%; i Grècia, on el fenomen és menys notable: d'un 1,5 % ha passat a un 3,3%. CATALUNYA, entre 1975 i 1995 ha passat d'un 2,2

Com sabem molt bé, perquè l'exemple de Catalunya és ben clar, els països de la Europa del Sud estan mostrant les taxes de fecunditat més baixes del món industrialitzat. Tot i sabent que se subestimen els diferents nivells de fecunditat a l'interior de les diferents cohorts d'edat, aquestes taxes han provocat inquietud a la major part dels països. Però, tal com diu Gauthier (1998), l'opció a una intervenció pro-natalista explícita per part dels governs ha estat cada vegada menys adoptada. Si bé a partir de l'enquesta de les Nacions Unides de 1993, sis governs del món industrial van expressar la seva insatisfacció davant les seves taxes de fecunditat (Alemanya, França, Grècia, Itàlia, Luxemburg i Suïssa) i tots ells (excepte Alemanya) es van mostrar disposats a intervenir per fer créixer la fecunditat, a finals dels anys 1990 es constatava ja un progressiu distanciament d'aquesta opció. Això succeïa fins i tot a França, on durant tant de temps s'han aplicat polítiques pro-natalistes. La possible raó d'aquest distanciament és la poca efectivitat dels programes pro-natalistes en termes d'una anàlisi cost-benefici.

En efecte, avui a Europa la pregunta sobre futur demogràfic es manté més oberta entre els experts en demografia que no pas entre la opinió pública, i s'ha reduït de manera molt notable el pro-natalisme de les polítiques familiars de França o Quebec. A més, a països com Alemanya, Itàlia i Espanya el pro-natalisme encara vehicula records desagradables d'un passat polític autoritari del qual volen desmarcar-se. Altres països també rebutgen una orientació pro-natalista considerant que són les parelles les qui han de decidir, com és el cas de Gran Bretanya -coherent amb el principi de no intervenció sobre la vida privada- o bé Suècia i Estats Units que pensen que la immigració ja permet el reemplaçament poblacional. Però l'interrogant de fons persisteix. I de manera implícita, davant la crisi del mercat de treball, planeja el dubte de si les dones a Europa no seran de nou incitades a augmentar la seva fecunditat per tal de reequilibrar la piràmide generacional al mateix temps que alliberarien llocs de treball remunerat.

(b) Davant de l'augment de la pobresa de les famílies amb poc recursos:

% a un 12,8 % (Anuari Estadístic de Catalunya, 1997)

Universalitat o selectivitat de les prestacions?

Un dels elements que més ha fet trontollar els tradicionals sistemes de suport a les famílies, en totes les seves variants, és l'elevada taxa d'atur i de pobresa que està afectant de manera greu moltes famílies amb infants en els països occidentals. Mentre que la pobresa entre les persones d'edat avançada ha disminuït en nombrosos països des dels anys 1950, la de les famílies amb infants ha augmentat (Smolensky, Danziger, Gottschalk, 1988; Rainwater et Smeeding 1995). Aquesta situació de relatiu major empobriment d'una part de la població infantil, combinada amb les restriccions del pressupost, ha portat als governs a posar en qüestió el caràcter universal de les prestacions familiars. Així, l'universalisme, propi dels anys més esplendorosos de l'Estat del benestar, s'ha posat en qüestió en el nou marc econòmic. Va ser la Sra. Thatcher qui va qüestionar per primera vegada, des de posicions neoliberals, la universalitat de determinats recursos a les famílies, en considerar que un pagament universal a totes les mares (i als infants), sense condició de recursos, era llençar els diners per la finestra. Però la mesura proposada, que implicava eliminar, entre d'altres, el subsidi a les famílies monoparentals, va rebre el rebuig generalitzat de la població britànica que va forçar el govern a reafirmar un subsidi familiar de caràcter universal. Però a Espanya, Itàlia, Grècia, Alemanya, Austràlia, Nova Zelanda, Canadà i Japó, el subsidi familiar universal ha estat reemplaçat per un subsidi amb condició de recursos (Gauthier, 1998). En el cas de França, després d'una reforma que implicava prestacions selectives per fills segons ingressos, s'ha retornat de nou el 1998 a les prestacions universals, però aplicant criteris compensatoris a través de la fiscalitat.

És a dir, una opció és que tota família, en tant que institució socialment útil rebi l'ajuda prevista encara que no estigui legalitzada per matrimoni i siguin quins siguin els recursos econòmics; i l'altra opció és que solament siguin afectades les famílies "en dificultats financeres" la qual cosa tendeix a transformar el subsidi familiar en subsidi d'assistència social que sovint té efectes estigmatitzadors. Cal dir però, que els dos sistemes -universalitat i selectivitat- poden funcionar alhora, tal com passa a França i al Quebec, on al mateix temps que es mantenen prestacions de

caràcter universal pels fills també es desenvolupa una política assistencialista per aquelles famílies amb dificultats específiques o una política fiscal que permet una certa redistribució social dels beneficis de les prestacions segons els ingressos familiars. Una altra situació encara és que les ajudes siguin selectives, però no pas per criteris econòmics, sinó per criteris de "legalitat" de la parella parental, tal com succeeix a Alemanya (Dandurand et Pitrou, 1996). En efecte, les diferents modalitats tradueixen, encara que no sempre de manera oberta i coherent, orientacions ideològiques i sociopolítiques pròpies dels governs de cada país.

(c) Família i treball remunerat: una conciliació cada vegada més urgent

L'augment de la participació de les dones al mercat de treball i, en particular, la de les mares, ha estat el tercer element de canvi que han hagut d'afrontar els sistemes de suport a les famílies. Avui el consens és cada vegada més fort entorn de la necessitat de mesures que permetin conciliar les responsabilitats familiars i les responsabilitats professionals. I la cerca d'aquesta conciliació ocupació-família s'ha convertit en un dels principals objectius dels governs que promouen polítiques explícites o implícites de suport a les famílies, la infància o la igualtat entre dones i homes (Gauthier, 1996a, 1998; Commaille, 1993). Les mesures entorn de la protecció a la maternitat, la cura dels fills i els serveis per atendre els infants més petits durant la jornada laboral són les més freqüents.

Des de 1980, en molts països han millorat les condicions del permís de maternitat. Es el cas d'Espanya i Catalunya, Portugal, Grècia, Irlanda, Dinamarca, Finlàndia, Noruega, Suècia i Japó. Però són els països nòrdics els que promouen els permisos de maternitat i parentalitat més generosos (Gauthier, 1998). També s'ha implantat un o altre tipus de permís parental per la guarda i cura de l'infant a tots els països, amb l'excepció de Suïssa, Nova Zelanda i els Estats Units. Aquest permís parental ha estat creat, en general, com una mesura que podria reduir l'oposició entre treball remunerat i responsabilitats familiars. El fet que es tracti, en general, d'un permís no pagat el fa molt atractiu pels governants (Gauthier, 1998). Ara bé, les diferències entre països són importants pel que fa a la seva durada, les prestacions i

la protecció del lloc a la feina.

Les places de guarderies públiques, tant poc desenvolupades els anys 1970 quan la majoria de les existents eren responsabilitat del sector privat, han estat gradualment considerades de responsabilitat pública, parcial o total. Avui es parla en alguns països del dret de l'infant a una plaça de guarderia i de l'obligació dels estats de garantir places per a tots els infants (Moss, 1990; Bjömberg, 1994). Però les diferències entre països són molt grans pel que fa al nombre de places ofertes i demandades. L'any 1988, per exemple, mentre que a Bèlgica, Dinamarca, França, Itàlia i Suècia més del 80% d'infants de més de 3 anys tenien una plaça en una guarderia pública o fortament subvencionada per l'Estat, Austràlia, Canadà i Japó solament n'oferien al 25% dels infants de la mateixa edat. Però tot sembla indicar que les situacions tendeixen cap a un increment de l'oferta de serveis per a infants, donat que a la majoria de països el desenvolupament de les guarderies per a infants de 0-3 anys es considera bàsic per la conciliació treball-família i com un mitjà per assegurar una major igualtat entre homes i dones en el mercat del treball. En general, però, la tendència a un augment del partenariat entre Estat i agents no governamentals ha fet que les grans empreses a Europa ofereixin serveis d'atenció a la primera infància en els llocs de treball (Gauthier, 1998).

Ara bé, cal dir que darrera de la cerca de conciliació entre Ocupació i Família, es pensa quasi sempre exclusivament en les dones. Una de les poques excepcions és Suècia, on al temps que es valora positivament la participació de les dones al treball remunerat i a les activitats públiques en general, s'ha intentat promoure la responsabilitat parental (del pare i de la mare) en la cura dels fills/es, actuant de manera específica sobre els homes-pares i alleugerint les feines educatives de les famílies amb una bona xarxa d'escoles-bressol i altres llocs d'atenció extrafamiliar dels infants i familiars dependents. En d'altres països, per exemple Alemanya i Suïssa, la opció ha estat a l'inrevés: si bé s'ha hagut de fer front a l'evolució de les relacions familiars, s'ha insistit a reforçar el paper tradicional de les dones orientat cap a la maternitat i l'economia domèstica, tarannà tradicional que també es mostra en el fet que es negui la prestació familiar per fills a les parelles cohabitants

(Dandurand et Pitrou, 1996).

Aquests tres debats -i sobretot els que fan referència a la tensió entre intervenció pro-natalista i no intervencionisme, per una banda, i a la conciliació ocupació-família per altra-, es barregen entre si perquè es relaciona de manera simplista la baixa de la fecunditat i l'augment de l'activitat professional de les dones. De fet, a tots els països industrialitzats han disminuït les taxes de natalitat i al mateix temps s'ha incrementat la participació de les dones al mercat de treball. Però entre ambdós fenòmens no es pot demostrar una relació de causalitat. De fet, hi ha països amb altes taxes d'activitat laboral de les dones i nivells de fecunditat relativament alts, com és el cas de Suècia, mentre que d'altres tot tenint unes baixes taxes d'activitat femenina no presenten nivells alts de fecunditat, tal com és el cas d'Espanya, Itàlia i Holanda. Però si s'estableix una relació simplista entre un terme i altre, cosa bastant freqüent entre dirigents polítics, es pot fer pensar que la solució a un i altre problema es troba a retornar a les pautes tradicionals patriarcals: que les dones recuperin el seu lloc tradicional, tinguin més fills i alliberin llocs de treball remunerat. Així, la crisi de l'ocupació -que afecta a tots els països occidentals encara que en grau i modalitats diferents-, i la baixada dels ingressos familiars associada amb l'atur, la monoparentalitat, les deflacions dels salaris o les prestacions que afecten els més pobres, són elements que posen en evidència la fragilitat de la inserció de les dones a la vida professional. Fins i tot en els països més ben intencionats apareix una inflexió de les polítiques que tendeix o bé a dissuadir les mares de mantenir-se actives professionalment o de reintegrar-se al mercat de treball a temps ple i continu, o bé a proposar subvencions compensatòries, pel seu retorn en exclusiva a la llar, o bé de limitar les seves ambicions amb propostes d'exercir ocupacions en els serveis de proximitat en condicions que ara per ara són particularment precàries (Dandurand i Pitrou, 1996).

És a dir, l'aparició relativament recent, i variable segons els estats, de mesures públiques que afecten la família tenen a veure amb transformacions estructurals profundes perquè es relacionen amb l'evolució de l'economia i del treball i amb l'augment de la incorporació més o menys massiva i ràpida de les dones al mercat de

treball assalariat. Les mesures a favor de la família responen a la multiplicació de situacions en què les dones es troben soles amb els infants a càrrec, de l'extensió de noves formes de pobresa o de creació de noves necessitats d'assistència i ajuda educativa, que reclamen respostes col·lectives públiques. Però, malgrat que aquestes transformacions demogràfico-familiars s'estan donant de manera generalitzada, alguns estats s'han compromès més que d'altres a donar-hi resposta i han elaborat estratègies ben diferents. Segons Dandurand i Pitrou (1996) les diferències entre països en les seves polítiques de suport de les famílies, que contrasten amb la convergència dels seus processos econòmics, s'expliquen per factors ideològics i polítics tals com la major o menor força del feminisme, el major o menor manteniment dels corrents religiosos, les tradicions col·lectives, la influència de les teories marxistes i el seu reflux (per exemple en el cas de l'Alemanya de l'Est) i les relacions de força entre els agents polítics. Aquests factors, i segurament d'altres que cal encara investigar a cada país, faciliten o contraresten la influència de l'estat sobre la gestió del camp familiar.

A través de les decisions concretes que prenen els diferents governs en relació a les polítiques dirigides a les famílies, a la infància o a les persones dependents, es fan evidents les diferents posicions en relació al principi d'intervenció en la vida privada, les formes de vida familiar i el lloc reservat a les dones en l'esfera domèstica i professional. Per part de les posicions més progressistes avui s'expressa el temor que la "necessària" revisió de l'estat del benestar i els canvis en els dispositius de sosteniment social a les famílies, tendeixin a privilegiar aquell model de família que respon a valors morals patriarcals. En aquest sentit, les polítiques familiars poden ser analitzades com un camp de controvèrsia ideològica entre els diferents agents socials i polítics que confronten els seus diferents models de societat i les seves diferents concepcions del que és la família. Aquestes qüestions són les que plantegem a continuació.

2.5. Estat, polítiques familiars i opcions normatives: quin model de

societat i quin model de família?

"... quan hom parla de benestar social cal saber primer quina idea de benestar hom té al cap" (Sarasa, 1998: 640). En efecte, es pot defensar que el benestar d'una societat fa referència a la suma de la satisfacció que tots els individus per separat puguin tenir de les seves preferències i desigs. En aquest cas "probablement es negarà que faci falta cap mena d'institució pública redistributiva que vetlli per la concòrdia i la reducció de necessitats socials" (Sarasa, 1998: 640), sinó que caldrà confiar en el lliure arbitri i les regles del mercat per a augmentar el benestar de la col·lectivitat. I s'acceptarà la intervenció de l'estat com un fet reservat a situacions molt marginals. Però nosaltres considerem, amb Sarasa, que el benestar social "significa sobretot que tothom ha de poder gaudir de les mateixes oportunitats de desenvolupar els seus projectes vitals segons les pautes i condicions que fan possible una vida digna a una societat i un temps determinats" (Sarasa, 1998: 640). Des d'aquesta perspectiva, el benestar social de què avui es gaudeix -en diferents graus- a les societats industrials avançades i democràtiques s'explica, encara que no exclusivament, per aquella intervenció pública de l'estat estretament vinculada als valors de justícia social a la cerca de la solidaritat i cohesió social.

Situats en el camp familiar considerat com a àrea d'intervenció pública cal acceptar que tota política familiar incideix sobre les formes de vida i comportaments familiars i individuals i vehicula inevitablement, explícita o implícita, preferències polítiques i normatives cap a tal o qual model de família. Aquesta normativitat es deriva del fet que, a la vida i a l'experiència reals, les polítiques familiars no afecten simplement a l'individu davant d'algun risc social com la malaltia o l'atur, sinó que afecten a un grup social institucionalitzat: la família. I aquesta institució és configurada per un sistema de relacions socials complexes entre sexes i generacions, caracteritzades per desigualtats profundes i relacions de dependència i dominació (Schultheis, 1996, 1998; Flaquer, 1998a; Brullet, 1996). Per això, el component normatiu que tota política familiar comporta fa que les opcions ideològiques i polítiques al respecte puguin ser ben dispars i fins i tot oposades. Com a exemple,

Schultheis (1996; 1998:23-24) formula les següents preguntes que, per la seva claredat, exposem quasi de manera literal:

- La política familiar ha d'afavorir una divisió del treball tradicional entre els sexes i promoure el retorn de les dones a la llar o, contràriament, ha d'ajudar les mares a harmonitzar la seva vida familiar amb les seves aspiracions professionals? I, encara més, ha de portar a terme, o no, una política activa per una integració dels homes-pares en el treball dit de "reproducció" per tal que també harmonitzin els seus temps i responsabilitats com a professionals i pares?
- Cal privilegiar la família dita "normal" o "completa", o cal aportar, justament, una ajuda particular a les famílies dites "monoparentals"? I, aquesta ajuda ha de tendir a que les/els caps de família monoparental, almenys de manera temporal, puguin ser independents del mercat de treball o bé els ha de permetre externalitzar una part del seu treball reproductiu en profit d'una carrera professional ininterrompuda i a temps complet?
- La política familiar ha d'orientar-se únicament a compensar les càrregues familiars en funció del nombre d'infants, o bé ha de tendir a compensar les desigualtats entre les famílies de diferent condició social, oferint un ingrés familiar mínim, independent de l'exercici d'un treball assalariat?
- Pot l'estat, de manera legítima, servir-se de les polítiques socials per regular o modificar el comportament dels ciutadans a l'interior del món domèstic seguint la seva "raó" -per exemple una raó demogràfica per la qual cal augmentar la natalitat o una raó ètica per la qual cal promoure la responsabilitat del pare en la criança? O bé resulta que aquestes conductes han de ser un assumpte purament "familiar" i "privat"?
- Pot l'estat pretendre un monopoli legítim de les intervencions sociopolítiques sobre les famílies o més aviat hauria, contràriament, de reconèixer i fins i tot promoure compartir amb d'altres actors col·lectius -com ara, sindicats, associacions familiars, esglésies, empreses, etc.- les competències i responsabilitats en la matèria?
- El finançament de les prestacions familiars s'hauria de fer segons una lògica de

cotització social anàloga al funcionament de la Seguretat Social clàssica o segons una lògica fiscal?

Aquests interrogants posen en evidència el caràcter profundament polivalent i polifuncional del que s'anomena "política familiar". Sota la seva etiqueta s'hi poden amagar estratègies sociopolítiques totalment oposades: una política demogràfica natalista o una política neo-malthussiana, una política d'emancipació en favor de les dones i els infants o una política en favor d'un model familiar paternalista (Schultheis, 1996, 1998). Queda clar, per tant, que tota política familiar implica la presa de decisions al voltant de qüestions normatives i és per això que allà on les polítiques familiars han format part de l'agenda política des de fa temps han estat també un camp de conflictes entre grups ideològics que presenten posicions oposades i sovint enfrontades.

3. MARC SOCIODEMOGRÀFIC, POLÍTIC I JURÍDIC DE LES POLÍTIQUES FAMILIARS A CATALUNYA

En aquest apartat descrivim el context sociodemogràfic i el marc jurídic -incloent la distribució de competències entre les administracions- en què tenen lloc les intervencions en matèria de política familiar. En la primera secció insistim en el fet que les estructures sociodemogràfiques constitueixen un dels factors principals que reclamen una actuació política i, al mateix temps, són el producte d'altres intervencions institucionals anteriors. En la secció jurídica comentem la destacada labor del Parlament de Catalunya en l'actualització del dret català de família, que ha culminat en la recent aprovació del Codi de Família, i critiquem algunes de les disposicions de la llei nova catalana d'aliments entre parents, que al nostre entendre obre un conjunt de possibilitats que estimem regressives.

3.1 Evolució recent de les estructures sociodemogràfiques

El fet que ambdós autors ja haguem tractat el tema amb un cert aprofundiment en una recent publicació (Flaquer, 1998c, 1998d i 1998e; Brullet, 1998), ens estalvia d'oferir-ne una informació detallada. Tanmateix, tractarem de reproduir els principals arguments d'aquest i d'altres treballs, completant-los amb anàlisis sobre dades aparegudes fa poc.

Fins fa relativament poc a Espanya no ha existit un sistema de família únic i homogeni. La convergència social i cultural que es produeix arran del procés general d'industrialització que arrenca des dels anys seixanta comporta la implantació generalitzada del model nuclear en el territori de l'Estat espanyol, però no acaba d'esborrar del tot un conjunt d'especificitats regionals. D'altra banda, el model nuclear

que es desenvolupa comparteix unes certes peculiaritats que l'acosten al patró mediterrani, que difereix en gran mesura de les realitats familiars dels països del nord d'Europa. Donat que els canvis que estem evocant foren tan sobtats i radicals, no resulta gens estrany que se superposin en el temps l'enllestiment del procés de nuclearització al camp amb l'aparició a les grans ciutats de formes pròpies de la segona transició familiar (Iglesias de Ussel y Flaquer, 1993: 65).

El desenvolupament escàs i tocatardà de l'estat de benestar a Espanya està aparellat a la importància de la família com a agència de suport material i emocional. Resulta igualment associat amb la intensitat i la persistència dels llaços familiars al llarg de les vides de les persones fins al punt que l'obligació moral d'assistència que deriva del parentiu està institucionalitzada, com veurem, a través de la llei.

A Catalunya, tot i que la cohabitació és en augment, les famílies es formen generalment a través del matrimoni, institució que encara constitueix per a la majoria un requisit essencial per a tenir fills. Un dels trets més característics del sistema català, que en aquest punt no difereix gaire de l'espanyol, és que la fase de preparació per al matrimoni no suposa a casa nostra la independència econòmica ni residencial dels fills de les seves llars d'origen. El sistema de família català es caracteritza per un baix grau d'individualització en la mesura que les persones tendeixen a dependre més de les xarxes familiars i de parentiu que de l'estat de benestar. Si ens fixem en les trajectòries vitals dels individus, els catalans viuen més anys en família que en altres indrets d'Europa no tan sols perquè els fills conviuen amb els seus pares fins que es casen, sinó perquè les taxes de separació i divorci són força baixes a escala europea i perquè moltes persones grans que no es poden valer per si mateixes són acollides a les llars dels seus fills. La paradoxa és que aquest sistema tan familista, on els fills en principi són tan valorats, està fent front a una forta caiguda de la natalitat en els darrers anys fins al punt que la fecunditat de les dones catalanes és una de les més baixes del món (Flaquer, 1998e).

Passem a considerar algunes de les expectatives, valors i supòsits que orienten la formació de les noves famílies a Catalunya. Els joves, tant els nois com les noies, com ja hem dit, conviuen amb els seus pares fins que es casen. El

matrimoni, en general, es produeix a una edat més avançada que fa un parell de decennis. Si bé aquesta pauta de convivència amb els pares exclou en principi la cohabitació permanent de les parelles amb anterioritat al matrimoni, no els impedeix experiències de convivència en parella durant els caps de setmana o les vacances. El fet que, en general, aquestes experiències siguin acceptades sense grans reticències per part dels pares posa en evidència el canvi radical que s'ha donat durant els dos darrers decennis en la societat catalana pel que fa a la valoració de les relacions sexuals entre els joves no casats.

Durant aquesta etapa de preparació per al matrimoni, nois i noies, especialment entre les classes mitjanes i alta, inverteixen al màxim en capital educatiu mentre busquen feina. En el cas de les noies, aquesta inversió pot ser àdhuc superior al dels nois, si més no des del punt de vista de la duració del seu període d'escolarització, la qual cosa té efectes importants sobre el tipus de relacions conjugals -més equitatives- que posteriorment estableixen.

Un dels requisits del matrimoni és tenir una feina estable. La innovació dels darrers anys és que aquest requisit no tan sols s'aplica als homes, com era de rigor abans, sinó també a les dones. Un dels canvis més transcendents dels últims anys en la societat catalana és que les dones joves han deixat d'orientar-se preferentment envers el mercat matrimonial per passar a fer-ho envers el mercat laboral. Així, doncs, s'ha invertit la jerarquia de prioritats i la seqüència de les trajectòries laborals femenines tendeix a afaïonar-se cada vegada més seguint el model masculí, tot i que homes i dones joves mantenen encara diferències i desigualtats molt notables en la posició que ocupen en el mercat de treball. Però a diferència del que feien les seves àvies i mares, les dones joves primer busquen una feina estable abans de plantejar-se la possibilitat de casar-se i de tenir fills (Flaquer, 1998e; Brullet 1996).

Des dels inicis de la industrialització les dones de classe obrera han tingut un treball remunerat, formal o informal, al llarg de la seva vida activa. Les camperoles tampoc no han deixat de treballar mai a jornal o a les explotacions agrícoles dels seus pares, germans o marits. En canvi, les dones de classe mitjana -o de classe obrera acomodada- solien començar a treballar de joves, però un cop casades abandonaven

la feina per dedicar-se a criar els seus fills i a tenir cura de les seves llars com a mestresses de casa. Són principalment aquestes dones les que han protagonitzat la revolució en les idees i en els comportaments que estem comentant. Per a elles tenir una feina representa una garantia de major autonomia i una certa seguretat financera en cas de divorci. Això significa que el rol de mestressa de casa, amb tot l'imaginari col·lectiu que comporta, podria estar a les seves acaballes a mesura que les noves generacions s'incorporin a la vida adulta (Brullet, 1996).

Un dels altres requisits del matrimoni és l'accés a un bon habitatge. A Catalunya això suposa normalment la compra d'un pis o, més darrerament, d'una casa adossada, correctament amoblats i amb un nombre d'habitacions que correspongui idealment a la futura dimensió de la família. Un dels factors a prendre en consideració a l'hora d'escollir el lloc de la futura residència no és tan sols la qüestió del transport per tal d'anar a treballar, sinó també la distància a què es troba dels domicili dels pares del marit o de la muller, especialment els d'aquesta darrera. La importància d'aquesta proximitat entre el domicili de pares i fills deriva de l'expectativa que els avis puguin tenir cura sovint dels néts i que també, en cas que ho necessitin en la seva ancianitat, puguin rebre les atencions de les seves filles o nores.

Tractant-se d'una inversió considerable, potser de la que exigeix un compromís financer més sostingut al llarg de la vida, l'habitatge ideal ha d'adaptar-se a un conjunt de característiques que evitin continus canvis de residència. És molt millor estalviar per a l'habitatge apropiat, encara que això suposi haver de retardar la unió matrimonial, que no pas conformar-se amb un altre de menors prestacions. Per tant, per a molts catalans l'estabilitat residencial esdevé un valor en si, molt sovint associat amb els arrels comunitaris o amb la contigüitat amb amics i parents propers.

Els pares se senten responsables del destí dels seus fills fins al moment del seu matrimoni, que normalment coincideix amb la seva partida de la seva llar d'origen. Aquesta responsabilitat per a l'assentament dels fills en la vida vol dir -si poden- ajudar-los a trobar una bona feina i a casar-se en les condicions adequades, la qual cosa sovint significa fer una contribució financera considerable per a la

compra del seu habitatge.

A Catalunya l'emancipació de fet no coincideix tant amb la majoria d'edat jurídica com amb l'acte del matrimoni. Tots aquests factors donen fe del manteniment de la importància del matrimoni com a un ritu de transició clau en les vides dels individus. Un dels indicadors d'aquest caràcter crucial del matrimoni com a acte d'emancipació en la societat catalana és que la gran majoria de joves, independentment de la seva pràctica religiosa, es casen per l'església. Tot al contrari, molt poques parelles opten per al matrimoni religiós quan l'edat dels nuvis supera els trenta anys. Això probablement vol dir que, un cop formalitzada l'emancipació a través de la independència residencial dels pares, ja no paga la pena solemnitzar-la a través d'un acte institucional com és el matrimoni religiós (Flaquer, 1998d : 412-414).

A Catalunya la família forneix de manera informal algunes de les transferències i serveis que en d'altres països europeus cauen sota la responsabilitat de l'estat de benestar. La cura dels nens petits, les atencions a les persones malaltes o discapacitades, l'ajuda als ancians són algunes de les activitats que són realitzades per les dones adultes del mateix nucli familiar -o d'altres emparentats- com a resultat de la col·laboració entre dones de diferents generacions. El flux dels intercanvis es produeix en els dos sentits : de la generació vella a la nova i recíprocament. Una de les condicions perquè aquest sistema funcioni és una certa proximitat residencial entre els parents. No és doncs estrany que Catalunya tingui una de les taxes de mobilitat residencial més baixes d'Europa, donat que la inexistència de serveis de suport a les famílies per part de l'estat s'ha de cobrir amb la solidaritat intergeneracional,

Per descomptat, la proximitat residencial no tan sols té una dimensió material, sinó també emocional i moral. Si els pares i fills catalans viuen a prop els uns dels altres també és perquè ho volen i els agrada de fer-ho. Tanmateix, si volem entendre la lògica del sistema de relacions familiars no podem negligir tota la importància pràctica i la funcionalitat d'aquesta mena d'arranjaments veïnals en el context del nostre estat de benestar poc desenvolupat en relació als serveis per a les famílies.

Però també és crucial destacar que la cultura subjacent a aquest sistema de valors i pràctiques té un fort component moral. Aquest sentit d'obligació moral és especialment evident en les dones de la vella i mitjana generació de la societat catalana que tendeixen a cobrir les necessitats emocionals i de cura dels pares vells, dels marits i sovint, encara, dels fills adults.

El sistema de família i parentiu de Catalunya presenta una doble faç: moderna i tradicional. D'una banda, la generació de dones que té menys de quaranta anys ha estat protagonista d'una veritable revolució pel que fa als seus comportaments laborals i reproductius (Garrido, 1993; Brullet 1996). D'altra banda, moltes de les idees i representacions associades amb les obligacions de parentiu han restat força estables. L'ampli consens dels catalans sobre els models apropiats de formació familiar -ja hem dit que un vuitanta per cent dels matrimonis dels joves de menys de trenta anys tenen lloc a l'església- manté una imatge de la família força tradicional, si més no comparada amb la realitat d'altres indrets d'Europa. D'altra banda, aquest model de solidaritat intergeneracional és afavorit i potser reforçat per l'escassetat de programes en el camp del suport a les famílies. La imatge de solidesa massiva que ostenta la família catalana es relaciona amb el fet que molts dels problemes i conflictes generats pels canvis en els comportaments laborals i reproductius de les dones, que han donat naixement a noves necessitats a les famílies, no han estat gestionats a través de demandes a l'estat de benestar, ans mitjançant l'ús, fins a l'esgotament, d'alguns dels recursos tradicionals de parentiu com ara la proximitat residencial, les xarxes de solidaritat intergeneracional, les transferències monetàries entre pares i fills adults i, sobretot, els serveis d'atenció a les persones dependents per part de les dones. Així, aquestes han desenvolupat en els darrers decennis la seva "doble presència" fent el treball familiar i el treball remunerat (Balbo, 1978; Brullet, 1996). Aquest atrinxerament dels membres de les famílies en les seves posicions tradicionals és el resultat de la manca de resposta de les agències de benestar a les noves necessitats familiars, la qual cosa es pot explicar per l'absència de pressió política per part del moviment feminista, dels sindicats i dels partits polítics i d'altres agents de la societat civil. Però també és testimoni de la capacitat moral i

solidària que es dona dins les unitats familiars i entre elles. Aquest conjunt de factors, que reflecteix i en part explica el subdesenvolupament de l'estat de benestar al nostre país, és en gran mesura rellevant a l'hora d'interpretar les causes de la pràctica absència de política familiar a Catalunya.

La duplicitat de la fesomia del sistema de família de Catalunya també apareix quan examinem les pautes de la composició de les llars. Segons podem veure a la Taula 1 a l'Annex⁷, el nombre de persones per llar és lleugerament inferior al de la mitjana a l'estat espanyol però netament superior al de la mitjana europea. La Taula 2 il·lustra millor aquest desfasament. Mentre que a Europa predominen les llars més petites (d'una i dues persones), a Espanya i a Catalunya -encara que ací un pèl menys- ho fan les més grans (de tres persones i més).

El cens de població de 1991 va registrar gairebé dos milions de llars a Catalunya de les quals un 85,5% corresponen a llars familiars i la resta a no familiars (Institut d'Estadística de Catalunya, 1997). Encara que a nivell formal destaca la simplificació progressiva en la composició de les llars i la proliferació de noves formes de convivència, això no vol dir que les llars més complexes i tradicionals s'hagin eclipsat del tot. D'altra banda, al nostre país la gran majoria de les persones continuen vivint en llars nuclears, en especial les formades per parelles amb fills, ja que representen gairebé la meitat del cens de llars, encara que amb una certa tendència a la disminució des d'un punt de vista percentual (Taula 3).

Cal interpretar amb una certa cautela les dades sobre el creixement de les anomenades noves llars (Flaquer, 1998d). És important tenir en compte que una proporció considerable de llars d'una sola persona estan associades amb la ruralitat i l'emigració i que també moltes de les monoparentals representen formes de convivència més complexes que simples, ja que l'edat elevada del progenitor sol fa pensar que està a càrrec d'algun dels seus fills. El creixement de les noves llars doncs té un significat força ambivalent, car no representa sempre un signe de modernitat (Flaquer, 1998d).

La dualitat de la societat catalana s'expressa també a través d'altres

indicadors. Per una banda, tenim que el creixement de la divorcialitat, de la monoparentalitat, de les segones núpcies ens van acostant gradualment a l'Europa del nord⁸. De l'altra, les estretes relacions entre les generacions, que s'evidencien a través del pas de la família extensa a l'extensiva (Roigé, 1998), ens fan participants del sistema mediterrani de família. Així, doncs, si bé és veritat que el nostre sistema de família, a efectes de les magnituds sociodemogràfiques, és un xic més europeu que l'espanyol, la distància que ens separa de la mitjana europea resulta encara molt gran (Roussel, 1992; Begéot and Fernández-Cordón, 1997). De tota manera, la principal incògnita que plana sobre la seva pervivència a llarg termini és l'actitud de les dones de les noves generacions. Aquestes, a mesura que vagi desapareixent la figura tradicional de la mestressa de casa, és probable que cada vegada tinguin més dificultats a compatibilitzar la seva "doble presència" i, després del període actual de molt baixa fecunditat, presentin demandes radicals a les administracions públiques. De tota manera, pot succeir perfectament que el model mediterrani es vagi perfilant d'una manera distinta a com evolucionà el nòrdic en el passat. No podem aplicar d'una manera mecànica a la nostra realitat patrons de canvi social que sorgiren en països en circumstàncies diferents i amb un sistema de valors molt divers.

3.2 Legislació sobre la família

En un informe sobre les polítiques familiars a Catalunya no hi pot mancar un apartat sobre la legislació en matèria de família. Encara que es tracta d'un tema enormement complex que mereixeria un estudi a part, no podem deixar de consagrar-hi un espai, ni que sigui breu, atès que tant el sistema de família i de parentiu anteriorment evocat com les mesures de suport a la família s'inscriuen en un marc jurídic que ve donat en gran part per les lleis sobre la família i la infància. És per

⁷ Totes les taules citades al llarg d'aquest estudi es troben ordenades a l'Annex final.

⁸ Cal dir, però, que aquest acostament també es comença a explicar per l'alentiment que mostren

aquest motiu que en aquesta secció farem un repàs succint de les lleis promulgades pel Parlament de Catalunya sobre aquesta matèria i així mateix dedicarem uns paràgrafs a debatre el marc jurídic que consagra el repartiment de les diverses competències entre les administracions pel que fa a les mesures de política familiar.

La legislació catalana sobre família i successions constituí el nucli de les particularitats del dret català recollides a la Compilació de 1960. Aquesta compilació fou fruit de la voluntat d'aplegar d'una manera sistemàtica totes aquelles disposicions forals que seguien vigents des de l'aprovació del Codi Civil de 14 de juliol de 1889, l'entrada en vigor del qual només derogà el dret comú anterior -d'arrel castellana-, però deixà incòlumes els drets forals històrics, entre ells el català. Amb el decret de Nova Planta de 1716 quedaren abolides les institucions públiques catalanes, però no pas les de dret privat, contingudes a la darrera edició de la compilació **Constitucions i altres drets de Catalunya**. Així, doncs, aquest dret restà en certa manera congelat, ja que l'absència d'un òrgan legislatiu a Catalunya impedia actualitzar-lo. Tanmateix, continuà essent aplicat pels notaris, gràcies als quals pogué ser salvaguardat en les seves línies essencials. La Compilació de 1960 fou el primer intent de sistematitzar aquest dret, vigent però de difícil aplicació en una societat dinàmica i abocada al canvi social.

La Constitució espanyola de 1978, en el seu article 149 1.8ª, atorga a l'estat la competència exclusiva sobre la legislació civil, sens perjudici de la conservació, modificació i desenvolupament dels drets civils, forals o especial de les comunitats autònomes, allà on n'hi hagi (Parlament de Catalunya, 1994). Però en qualsevol cas reserva per a l'estat les regles pel que fa, entre altres, a les relacions jurídic-civils relatives a les formes de matrimoni. Les importants reformes dels preceptes del Codi Civil sobre el matrimoni, el divorci i la filiació que tingueren lloc el 1981 semblaven deixar ben poc espai per un dret de família català propi. És, tanmateix, doctrina admesa que cal contraposar les relacions jurídic-civils, que quedarien reservades exclusivament a l'estat, i les relacions jurídic-patrimoniales, que permeten la intervenció dels parlaments autonòmics (Bas, 1987 : 9). Emparant-se en aquest

aquests fenòmens sociodemogràfics als països del nord d'Europa.

repartiment de competències, la Generalitat ha emprès una important tasca legislativa en el camp del dret de família.

Així, un cop recuperades les institucions d'autogovern, la Generalitat aprovà per decret legislatiu 1/1984, de 19 de juliol el text refós de la Compilació del Dret Civil de Catalunya. Posteriorment el Parlament de Catalunya ha anat aprovant un conjunt de lleis que han anat modificant aquest text legal, la gran majoria de les quals es refereixen al dret de família. Es tracta de les següents : la llei 7/1991, de 27 d'abril, de filiacions; la llei 37/1991, de 30 de desembre, sobre mesures de protecció dels menors desemparats i de l'adopció; la llei 39/1991, de 30 de desembre, de la tutela i institucions tutelars; la llei 8/1993, de 30 de setembre, de modificació de la compilació en matèria de relacions patrimonials entre cònjuges; la llei 8/1995, de 27 de juliol, d'atenció i protecció dels infants i els adolescents i de modificació de la Llei 37/1991, de 30 de desembre, sobre mesures de protecció dels menors i de l'adopció; la llei 10/1996, de 29 de juliol, d'aliments entre parents; la llei 11/1996, de 29 de juliol, de modificació de la Llei 39/1991, del 30 de desembre, de la tutela i institucions tutelars; i la llei 12/1996, de 29 de juliol, de la potestat del pare i de la mare. Totes aquestes noves disposicions legals han estat refoses i han passat a integrar un Codi de Família (Llei 9/1998, de 15 de juliol) que el Parlament de Catalunya va aprovà el 30 de juny de 1998. Segons llegim en el seu Preàmbul, *"aquesta llei substitueix tota la legalitat anterior en matèria d'institucions familiars i, per tant, la normativa fins ara vigent de la Compilació i les lleis especials abans relacionades, que queden refoses en el text codificat"*. Les matèries que regula el nou codi són : els efectes del matrimoni; els règims econòmics matrimonials; els efectes de la nul·litat del matrimoni, del divorci i de la separació judicial; la filiació; l'adopció; la potestat del pare i la mare; la tutela i altres institucions tutelars; els aliments entre parents. Es tracta d'una iniciativa legislativa que dóna fe del caràcter pioner del dret català⁹. Aquest caràcter ve refermat per l'aprovació el mateix dia que el Codi de Família la Llei 10/1998, de 15 de juliol, d'unions estables de parella, llei que tanmateix no fou

⁹ Vegeu Joaquín Bayo Delgado, "El carácter pionero del derecho catalán", *El País Cataluña*, divendres 24 de juliol de 1998, p. 2.

incorporada al Codi per raons més polítiques que tècniques. La regulació de les parelles de fet constituïa una aspiració expressada amb insistència per diversos sectors de la societat catalana. Es tracta de la primera vegada que aquest tema és objecte de regulació jurídica a l'estat espanyol, on s'enregistraren diversos intents fallits en aquest sentit. La novetat del text resideix en el fet que incorpora no tan sols el tractament de les unions estables heterosexuales, sinó també de les homosexuals¹⁰. Així doncs, el govern de la Generalitat ha pres la davantera en un tema tan delicat, però sobre el qual la societat demandava urgentment una resposta legislativa.

L'article 50 de la Constitució espanyola de 1978 estableix que *"els poders públics garantiran la suficiència econòmica als ciutadans durant la tercera edat mitjançant pensions adequades i actualitzades periòdicament. Amb independència de les obligacions familiars, en promouran el benestar mitjançant un sistema de serveis socials que atendran els problemes específics de salut, habitatge, cultura i lleure"*. D'altra banda, també preveu la Constitució en el seu article 39 que *"els poders públics assegurin la protecció social, econòmica i jurídica de la família"* (Parlament de Catalunya, 1994). Com es desprèn de les disposicions citades del nostre ordenament constitucional, ens trobem davant d'un sistema de protecció a la família de caràcter mixt. La Constitució parla d'algunes àrees en què els poders públics estan obligats a desenvolupar un sistema de protecció social (pensions de jubilació, salut, habitatge, cultura, lleure, protecció social i econòmica de la família). Però, en canvi, no especifica quins són aquells serveis o prestacions essencials que ha de proveir l'estat obligatòriament i sense contraprestació pecuniària. Tenint en compte que els individus també tenen dret a rebre la protecció dels seus familiars que hi estan obligats segons la legislació civil i tal com ens recorda la Constitució a l'article 50, el problema consisteix a delimitar quins són els límits de la responsabilitat de la família i de l'estat del benestar. Per tant, el debat està servit i les diverses interpretacions jurídiques tracten de dilucidar en quin punt se situen aquests límits.

Un dels exemples que ens pot ajudar a comprendre els termes d'aquest debat

¹⁰ Segons dades de l'Institut Català d'Estadística, l'any 1991 hi havia a Catalunya 10.863 parelles formades per persones del mateix sexe declarades al Cens. Aproximadament la meitat d'aquestes

és el cas de la llei catalana d'aliments entre parents i les seves derivacions reglamentàries. Com ja hem observat fa uns moments, aquesta llei ha passat a formar part del conjunt del Codi de Família, recentment aprovat. L'obligació d'aliments, com a manifestació clàssica de la solidaritat familiar, va cedint protagonisme a la intervenció institucional que es realitza mitjançant la prestació de determinats serveis socials, especialment quan, tractant-se de persones grans, hom recorre al seu internament en residències per a la tercera edat. En aquests casos, es produeix una transformació d'allò que serien prestacions i atencions personals "*in natura*" dels familiars, en obligacions pecuniàries derivades de les despeses que comporten els dits serveis. La llei catalana d'aliments entre parents (Llei 10/1996, de 29 de juliol : LAEP) ha regulat aquesta qüestió en el seu article 10, que ve a concedir una acció de repetició a favor de l'entitat pública o de qualsevol tercer que prestin aliments contra el deutor que no els satisfaci. A tenor d'aquest article, "*l'entitat pública o privada o qualsevol altra persona que presti aliments si la persona obligada no ho fa pot repetir contra aquest darrer o els seus hereus les pensions corresponents a l'any en curs i a l'any anterior, amb els interessos legals, subrogant-se de ple dret fins a l'import total assenyalat en els drets que l'alimentat té contra la persona obligada a prestar-los, llevat que consti que es van donar desinteressadament i sense ànim de reclamar-los*". Segons el Preàmbul de la dita llei aquesta mesura s'insereix en el Pla integral de la gent gran. El posterior Decret 394/1996, de 12 de desembre, pel qual s'estableix un règim de contraprestacions dels usuaris en la prestació de serveis socials i s'aproven els preus públics per a determinats serveis socials prestats per la Generalitat de Catalunya, pretén assegurar, mitjançant la participació dels parents obligats en la subscripció del contracte assistencial, la cobertura íntegra del preu del servei i, en cas que no compareguessin o bé incomplissin el compromís adquirit, preveu el rescabament de l'administració per la via judicial (Egea Fernández, 1997).

El 20 de març de 1997 s'aprovà per unanimitat una moció del Grup Socialista Parlament de Catalunya, per la qual s'instava a tots els grups de la cambra a

a amb fills.

estudiar i, si s'escau, revisar el finançament del sistema català de serveis socials. D'altra banda, el Síndic de Greuges de Catalunya emeté un dictamen a petició del mateix Grup Socialista que estimava que l'esmentat Decret 394/1996, de 12 de desembre, contradiu la Llei 4/94, de 20 d'abril, sobre el Sistema català de serveis socials on és l'administració autònoma la responsable d'assegurar la Xarxa Bàsica de Serveis Socials de responsabilitat pública. El Grup Socialista també al·legava que la Generalitat estava imposant en realitat unes taxes per via de decret, quan la doctrina del Tribunal Constitucional estableix que la fixació de les taxes s'haurà de fer per llei. La resolució es féu pública a través d'una carta adreçada per Anton Cañellas al Parlament de Catalunya amb data 9 d'octubre de 1997. En síntesi, el Síndic de Greuges considera que existeix una obligació doble -per part dels poders públics com per part dels familiars que estableix la llei- d'atendre a les persones en situació de necessitat, però expressa certes reserves respecte del Decret 394/96, de 14 de desembre. Estima que, per tal d'articular el sistema de serveis socials, caldria que el legislador definís quins serveis són essencials, això és quins serveis tot ciutadà té dret a rebre, amb independència de si, ateses les seves circumstàncies, n'ha d'abonar o no una contraprestació econòmica. D'altra banda, és aconsellable procedir a una revisió del contingut de l'esmentat Decret per tal d'adequar-lo a allò que en relació amb l'obligació d'aliments entre parents i el règim de les donacions preveu la legislació civil. El Síndic de Greuges es refereix al fet que el Decret preveu un control sobre els actes de lliure disposició efectuats per l'usuari en els darrers cinc anys, per tal de poder revocar les donacions que s'haguessin fet amb la intenció de sobreure's a aquestes obligacions. Per últim, assenyala que l'art. 8 de l'esmentat Decret podria suposar una ampliació del règim d'aliments entre parents configurat en la legislació civil, ja que prescindeix que l'usuari hagi exercit, o no, l'acció de reclamació dels aliments als seus parents. Amb data més recent el Consell Consultiu de la Generalitat també ha desautoritzat el decret de Benestar Social per cobrar els serveis socials, emprant una argumentació semblant a la del Síndic de Greuges¹¹. El

¹¹ Milagros Prèrez Oliva, "El Consell Consultiu desautoriza los decretos de la Generalitat para cobrar los servicios sociales", *El País Cataluña*, dimarts 17 de març de 1998, p. 1.

Consell Consultiu estima que vulnera la doctrina exposada pel Tribunal Constitucional en la seva sentència 185 de 1995, que indica que quan s'afecti a necessitats bàsiques dels usuaris, les regulacions hauran de tenir rang de llei i, per tant, sotmetre's al control democràtic del Parlament.

Per altra banda, Joan Egea Fernández, catedràtic de dret civil de la Universitat Pompeu Fabra, constata una manca de concordança entre l'esmentat decret, que estén l'obligació a totes les persones previstes en l'art. 5 de la LAEP i l'art. 10, també de la LAEP, que al contrari limita la possibilitat de reclamar als parents sobre els que s'ha individualitzat el deute de les pensions assenyalades judicial o extrajudicialment. La conclusió d'Egea és que l'aplicació que aquests preceptes reglamentaris fan de l'acció de repetició en bona mesura depassa les previsions legals i determina la nul·litat del Decret en aquest punt (Egea Fernández, 1997).

El decret, que entrà en vigor el 19 de març de 1997 estableix que una plaça de residència costarà 135.000 pts. per als ancians i 225.000 per als disminuïts. L'ajuda domiciliària costa a raó de 1.200 ptes. l'hora i l'assistència en un centre de dia a raó de 2.300 ptes. diàries¹². No disposem d'informacions sobre els casos, així com sobre les seves circumstàncies, a què ha donat lloc l'aplicació d'aquest decret sobre els preus dels serveis socials. En tot cas, és molt simptomàtic del tarannà conservador del govern de Convergència i Unió que, en uns moments en què diversos experts estant assenyalant l'escàs desenvolupament que la política familiar té al nostre país i que algunes forces polítiques estan considerant la necessitat d'ampliar el suport públic a les famílies, l'administració catalana faci justament tot el contrari. De fet, la utilització del dret d'aliments, una institució bàsicament de caire civil, per tal de resoldre problemes pressupostaris a base de fer assumir a les famílies una càrrega financera més gran suposa una important regressió en la marxa cap a una política familiar més generosa i universalista, quan a casa nostra la família ja es caracteritza per ser molt solidària.

¹² Vegeu Milagros Pérez Oliva, "Varapalo del Síndic al decreto que pone precio a los servicios sociales", *El País Cataluña*, dijous 23 d'octubre de 1997, pp. 1 i 6.

3.3 Marc competencial de la política familiar

La complexitat de la política familiar fa que els seus instruments siguin molt variats i que, per tant, també les competències relatives a cada matèria estiguin força repartides entre les diversos administracions. A continuació farem un breu repàs dels diversos nivells de govern en relació a les polítiques familiars de la Unió Europea, l'estat espanyol i Catalunya amb les seves competències respectives.

3.3.1 Unió europea

Des de la seva creació el 1989 l'Observatori Europeu de les Polítiques Familiars Nacionals està encarregat per la Comissió de les Comunitats Europees de fer el seguiment de les característiques de les famílies i de les polítiques familiars (així com l'impacte que poden tenir altres polítiques sobre la família) en tots els estats membres de la Unió europea. Cada any l'Observatori elabora dos informes complementaris : el primer estableix l'evolució de les polítiques familiars nacionals en cada un dels països membres i el segon en fa una síntesi de conjunt. Sovint l'informe de síntesi es concentra en certs temes monogràfics. Els membres de l'Observatori Europeu són experts independents de cadascun dels països de la Unió europea. Les reunions de l'Observatori tenen lloc dues vegades l'any a Brussel·les. L'Observatori europeu depèn de la Direcció General per a l'Ocupació, les Relacions Industrials i els Afers Socials de la Comissió europea. Específicament, l'Observatori Europeu de les Polítiques Familiars Nacionals té els objectius següents (Observatoire Européen, 1998a) :

- seguir les tendències de l'evolució diversa de les formes familiars.
- seguir els canvis demogràfics, socioeconòmics i polítics que afecten les famílies.
- analitzar l'acció pública i avaluar l'impacte de les polítiques familiars.
- estimular recerques independents i d'alta qualitat sobre les famílies i les polítiques familiars.
- aconsellar la Comissió europea pel que fa a les polítiques familiars.
- contribuir al debat públic i teòric pel que fa a les polítiques familiars.

Tanmateix, la qüestió de la competència de la Unió europea en matèria de família no és gens clara. El Tractat de Roma no inclou cap mena de declaració

explícita a favor de la família. De la mateixa manera, el Tractat de Maastricht només fa esment de la família indirectament. No fou fins a principis dels anys setanta que comencen a aparèixer referències a la família en la legislació comunitària. Les primeres intervencions es produïren en matèria d'igualtat de remuneració entre homes i dones, de lliure circulació dels treballadors dins la Comunitat i d'harmonització de la vida professional i familiar (Observatoire Européen, 1996d).

El juliol de 1982, el Consell de Ministres de la Comunitat Europea va aprovar el Primer Programa d'Acció Comunitari per la Igualtat d'Oportunitats entre homes i dones (1982-1985) amb l'objectiu de reforçar els drets individuals de les dones i portar a la pràctica el principi d'igualtat davant la llei (Instituto de la Mujer, 1994). El Segon Programa d'Acció (1986-1990) es va orientar cap a la promoció de la ocupació femenina en condicions d'igualtat, especialment en els llocs de treball relacionats amb les noves tecnologies. El Tercer Programa d'Acció Comunitari (1991-1995) definia tres eixos principals d'actuació: l'aplicació i el desenvolupament del marc legal en relació a la igualtat d'oportunitats, la promoció de la inserció professional de les dones a través de la iniciativa NOW i la millora del seu estatus social (Instituto de la Mujer, 1994a).

3.3.2 Estat espanyol

La Constitució espanyola de 1978 estableix en el seu art. 149 que l'estat té competència exclusiva sobre les matèries següents : La legislació laboral, sens perjudici de la seva execució pels òrgans de les comunitats autònomes; les bases i coordinació general de la sanitat; la legislació bàsica i el règim econòmic de la Seguretat social, sens perjudici que les comunitats autònomes n'executin els serveis; les bases del règim jurídic de les administracions públiques i del règim estatuari dels seus funcionaris (Parlament de Catalunya, 1994). Així, doncs l'estat es reserva la titularitat d'aquestes matèries, encara que de fet pot compartir el seu

desenvolupament legislatiu, execució reglamentària i gestió dels serveis amb les comunitats autònomes. Així, l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979 estableix que correspon a la Generalitat el desenvolupament legislatiu en matèria de treball (art. 11); el desenvolupament legislatiu i l'execució de la legislació bàsica de l'estat en matèria de sanitat interior (art. 17.1); en matèria de Seguretat social, salvant les normes que en configuren el règim econòmic així com la gestió d'aquest (art. 17.2). Tanmateix, àrees tant importants de la política familiar com són els permisos de maternitat i els subsidis familiars no han estat traspassades i la seva gestió continua depenent directament dels organismes de la Seguretat social (Parlament de Catalunya, 1994).

3.3.3 Generalitat de Catalunya

Segons l'article 9 de l'Estatut d'Autonomia de Catalunya de 1979 la Generalitat té competència exclusiva sobre les matèries següents : ordenació del territori, i del litoral, urbanisme i habitatge; assistència social; joventut; promoció de la dona; institucions públiques de protecció i tutela de menors; esport i lleure (Parlament de Catalunya, 1994). En totes aquestes matèries la Generalitat hi té competències plenes, que configuren un camp molt ampli sobre el qual pot incidir ja sia a través de la regulació legislativa o l'establiment de determinades polítiques en forma de prestacions o serveis. Per exemple, la Llei 26/1985, de 27 de desembre, de serveis socials, que tenia per objecte ordenar, estructurar, promoure i garantir el dret a un sistema de serveis socials de responsabilitat pública en l'àmbit territorial de Catalunya considerava que una de les seves àrees d'actuació preferent era : a) l'atenció i la promoció del benestar de la família i de les unitats de convivència alternativa (...); b) l'atenció i la promoció del benestar de la infància i de l'adolescència (...) (Departament de benestar social, 1991 : 48). La regulació d'aquest important àmbit d'actuació per a la família es completa amb la promulgació

de la Llei 4/1994, de 20 d'abril, d'administració institucional, de descentralització, de desconcentració i de coordinació del Sistema català de serveis socials i sobretot amb el Decret legislatiu 17/1994, de 16 de novembre, de refosa de la legislació bàsica d'assistència i serveis socials (Departament de benestar social, 1997b : 11).

4. LA POLÍTICA FAMILIAR A ESPANYA I CATALUNYA

En aquest apartat fem una presentació general del desenvolupament de la política familiar a Espanya i Catalunya. Després de considerar breument els seus antecedents i de constatar la seva pràctica absència durant els primers anys de la transició democràtica, comentem un conjunt de documents elaborats al llarg dels anys 1990 que tracten d'imposar-la. En particular, examinem amb aprofundiment el **Pla integral de suport a les famílies**, en la mesura que constitueix el principal pla d'intervenció en aquesta matèria dissenyat per la Generalitat de Catalunya.

4.1 Els antecedents de la política familiar a Espanya (1900-1978)

Considerada retrospectivament, la política familiar al nostre país té una història força dilatada, ja que aviat complirà un segle. Així, els permisos de maternitat daten de 1900, el primer programa de protecció a les famílies nombroses és de 1926 i la introducció dels subsidis familiars es produí el 1938. Val a dir que moltes d'aquestes mesures foren dissenyades per governs conservadors o feixistes per tal de guanyar legitimitat popular.

Les primeres disposicions sobre famílies nombroses són de l'època de la dictadura de Primo de Rivera. El Reial Decret de 21 de juny de 1926 sobre protecció a les famílies nombroses de la classe obrera establia un subsidi anual per a aquelles famílies amb vuit o més fills legítims o legitimats mentre fossin dependents sempre i quan els ingressos familiars anuals no superessin un determinat sostre (6.000 pts.). L'escala dels subsidis era progressiva i anava des de les 100 pts. per als vuit fills fins a les 1.000 per als 18 fills. A més de la percepció de l'esmentat subsidi els fills de les

famílies nombroses gaudien del benefici de matrícula gratuïta a tots els centres d'ensenyament oficials i tenien prioritat en la percepció de qualsevol benefici gratuït d'índole social, econòmica o jurídica. El Reial Decret també preveia una modalitat especial per a la protecció de les famílies nombroses dels funcionaris públics. En aquest cas, a part de la matrícula gratuïta, s'establien exempcions d'alguns impostos i una bonificació sobre el sou del funcionari que anava des del 5% per a 11 fills fins al 50% per a 20 o més.

Durant la República el Decret de 27 de desembre de 1932 redueix els beneficis de les famílies nombroses a la matrícula gratuïta i al dret a la reducció de determinats impostos. En canvi, queden eliminats tant els subsidis monetaris com les bonificacions.

Durant l'etapa autàrquica del franquisme la política familiar prengué un lloc preeminent tant dins el sistema de protecció social com en l'estructura d'ingressos dels treballadors (Meil Landwerlin, 1994, 1995). Els instruments legals més importants d'aquesta fase foren el sistema de subsidis familiars (1938), el plus de càrregues familiars (1945) i les lleis de protecció a les famílies nombroses (1941, 1943).

La Llei de 18 de juliol de 1938 introduí el règim obligatori de subsidis familiars amb la finalitat de proporcionar als treballadors per compte d'altri un auxili econòmic en relació amb el seu nombre de fills, desvinculat del salari. L'aplicació de la llei de subsidis familiars suposava l'establiment d'assignacions monetàries mensuals per a cada fill a càrrec de l'assegurats (fins als catorze anys) a partir del segon, d'una quantia variable segons el rang del fill, però la mateixa per a tots els assegurats. Al sosteniment d'aquest règim contribuïen l'estat, els patrons i els treballadors mitjançant cotitzacions, però la contribució més important era a càrrec dels empresaris amb una proporció de cinc a un (Meil Landwerlin, 1995).

L'ordre del 19 de juny de 1945 estengué a totes les indústries i empreses l'anomenat plus de càrregues familiars, instaurat a la indústria metal·lúrgica des del 1942. La introducció d'aquest plus, en el marc d'una dura política de rendes, alterà el caràcter i el significat de la política familiar espanyola. Fins al 1963 en què tingué lloc

la reforma de la Seguretat social la política familiar seguí un camí radicalment oposat a l'europea (Meil Landwerlin, 1995). El plus de càrregues familiars representava el 5% de la nòmina de l'empresa, corresponent a dotze mensualitats, i es repartia per un sistema de punts, segons el nombre de fills del treballador. Per la determinació del valor del punt es dividia el 5% de la nòmina per la suma del total de punts. La prestació que rebia cada treballador en concepte de càrregues familiars resultava de multiplicar el valor del punt pel nombre de punts que li pertocaven. El plus de càrregues familiars es pagava cada tres mesos com a complement del salari i cada empresa el gestionava de forma autònoma.

L'exposició de motius de la primera llei franquista de protecció a les famílies nombroses (1er. d'agost de 1941) és clarament il·lustrativa de les finalitats de la política familiar franquista : *"Es la familia célula primaria y fundamento de la sociedad, al mismo tiempo que institución moral dotada de derecho inalienable superior a toda ley positiva, según principio proclamado en la declaración XII del Fuero del Trabajo. En España los coeficientes de natalidad disminuyen y la dinámica de la población es muy exigua. Solamente los pueblos de familias fecundas pueden extender la raza por el mundo y crear y sostener imperios. La vitalidad demográfica acrecienta la personalidad internacional y la potencia militar. Preocupación principal del Nuevo Estado nacional-sindicalista debe ser, pues, la política demográfica, cuya protección se inició en España en pleno Alzamiento y se manifiesta posteriormente en diversas formas : creación del subsidio familiar; elevación posterior de la escala primitiva de subsidios, duplicándola; premios a los matrimonios prolíficos; préstamo a la nupcialidad, y ahora, esta Ley de protección a las familias numerosas, que tiende a proporcionar, genéricamente, el amparo, vigilancia y protección a la familia para que cumpla sus altos destinos históricos, siendo el relicario de fe, de patriotismo y de voluntad de grandeza".*

Segons aquesta llei, es considerava família nombrosa la composta pel cap de família i cinc o més fills legítims o legítimats, menors de 18 anys i majors incapacitats per al treball. Tanmateix, en el cas en què un fill no tingués ingressos propis el límit de 18 anys es podia prorrogar fins als 23 anys. S'establien famílies nombroses de

dues categories : la que tenia de cinc a set fills dependents i la composta per vuit o més fills.

El títol de beneficiari de família nombrosa era expedit per la Direcció General de Previsió del Ministeri de Treball. Els beneficis eren atorgats amb condició de recursos a les famílies amb uns ingressos anuals inferiors a 50.000 pts. i eren independents del règim de subsidis familiars. Els beneficis comprenien, en matèria d'ensenyament, l'exempció del pagament dels drets de matrícula en els centres d'ensenyament oficial de qualsevol grau per a les famílies de segona categoria i la bonificació del 50% per a les de primera. Així mateix, els fills de les famílies nombroses gaudien de preferència en l'ingrés en els establiments educatius oficials i d'avantatges en l'adjudicació de beques. En matèria fiscal els beneficis consistien en la reducció o exempció en el pagament de determinats impostos, depenent de la categoria de la família i del seu nivell d'ingressos. Els membres de les famílies nombroses també gaudien d'importants rebaixes en els bitllets de ferrocarrils i altres empreses de transports terrestres i marítims (del 20% per a les famílies de primera categoria i del 40% per a les de segona), tenien preferència per a l'assistència sanitària gratuïta i per al seu ingrés en els establiments de beneficència pública i dret a bonificacions en els privats i, per últim, gaudien d'avantatges preferencials en la provisió de destins en l'administració pública, en l'obtenció de llocs de treball en les oficines de col·locació i en la concessió de terres, de cases barates i d'habitatges protegits.

La Llei de 13 de desembre de 1943 modifica l'anterior en alguns aspectes substancials. En primer lloc, passa a considerar-se família nombrosa la composta pel cap de família, el seu cònjuge i quatre o més fills. Es mantenen les dues modalitats ja existents de famílies nombroses (de primera categoria per a les de quatre a set fills i de segona per a les de més de set), però es crea una nova categoria d'honor per a les de 12 o més fills, que queden eximides de la prova a recursos a efectes de desgravacions fiscals, amb un sostre que queda establert a 100.000 pts. per a les de la primera categoria i a 150.000 pts. per a les de la segona, anuals. D'altra banda, amb relació amb el subsidi familiar es concedeix un augment del 10% en les

quantitats a percebre pels caps de família nombrosa beneficiaris de la primera categoria i del 20% per als de la segona. La resta de beneficis i de drets preferencials gairebé no sofria alteracions.

La Llei de 14 d'abril de 1962, d'ajuda familiar, establí un règim unificat en què quedaven refosos el subsidi familiar i el plus de càrregues familiars i creà un fons regulador, nodrit per les aportacions de les empreses, de la seguretat social i de l'estat. Aquest fons garantia un valor mínim del punt i servia per abonar a les empreses els punts dels treballadors que excedien els límits establerts. Aquesta llei, tanmateix, no arribà a entrar en vigor, car el canvi ministerial de 1962 suposà la pèrdua de poder de la Falange per definir la política social i econòmica i emmarcà la reorganització de la protecció familiar dins la reforma general de la Seguretat social (Llei de Bases de la Seguretat social de 30/12/1963). La nova llei de Seguretat social assentà els fonaments per a la modernització de l'estat de benestar espanyol i representà un gir radical respecte de l'orientació de la política familiar durant l'etapa autàrquica. Significà un pas decisiu per a la racionalització del sistema de protecció social i per a l'establiment de les bases del desenvolupament del capitalisme a Espanya.

Pel que fa a la protecció familiar la reforma suposa, en especial, la supressió del plus de càrregues familiars, però amb el manteniment de la protecció per al cònjuge a càrrec i l'actualització del règim del subsidi familiar (Meil Landwerlin, 1995). La protecció familiar queda restringida a la família nuclear i consisteix bàsicament en les assignacions per a cònjuge i per fills a càrrec. Les assignacions per matrimoni i per naixement foren adaptades també al nou sistema. En aquesta etapa de **desarrollismo** la política familiar comença a perdre relleu dins les prioritats del règim, encara que es mantingui la retòrica pro-familista. De fet, els instruments de política familiars dissenyats durant els anys seixanta són els mateixos que pervenen fins a finals dels anys vuitanta, sense sofrir gairebé modificacions substancials.

4.2 El buit de la política familiar durant la transició política i el període

democràtic (1978-1998)

Entre el sistema de benestar franquista i el desenvolupat després de la transició democràtica hi detectem tant ruptures com continuïtats. És veritat que moltes de les opcions que menaren al desenvolupament del sistema de benestar del període democràtic foren resultat del rebuig del caràcter autoritari del règim franquista. En particular, l'abandó de la política familiar pot ser interpretat com a una recusació de la retòrica franquista que atorgava a la família un lloc central en el seu discurs legitimador. Però, com ja hem vist, l'arraconament de la política familiar en els marges del sistema de protecció social es produí força abans de la transició democràtica. A més, Espanya comparteix aquesta reticència davant la política familiar amb altres països mediterranis com Itàlia, que té un règim plenament democràtic des de després de la Segona Guerra Mundial.

Diversos investigadors han tractat d'explicar la recent desaparició de la protecció familiar de l'escena política democràtica. Ens centrarem en la versió de Celia Valiente que fins a la data és la més elaborada de totes (1997c). La seva hipòtesi és que el rebuig de la política familiar en l'Espanya democràtica no és més que una conseqüència de la seva forta associació amb el llegat autoritari. Per a Valiente quan es dona una transformació en la natura d'un règim autoritari els decisors polítics tendeixen a rebutjar les polítiques sota sis condicions: (1) si la política tingué els seus orígens durant la dictadura i acomplí un paper important en la propaganda del règim; (2) si la política es referia a qüestions que no eren tècniques i afectava valors bàsics importants; (3) si la política era posada en pràctica per una burocràcia especialitzada, que identificava amb ella la seva supervivència com a cos; (4) si la política negava drets d'igualtat per a grups de ciutadans que desitjaven ser incorporats al nou sistema; (4) si no hi havia grups d'interès que es mobilitzessin per tal de mantenir l'antiga política; (5) si les negociacions entre els diversos grups de cara a assolir un consens per a la transició a la democràcia desaconsellaven la seva continuació. Tots aquests factors es donen a Espanya durant el període que va fins

als anys 1985/90.

En un altre article sobre l'escàs desenvolupament dels serveis d'atenció a la infància al nostre país l'esmentada investigadora refina aquest argument (Valiente, 1997a). Segons ella la manca d'una política familiar explícita després de 1975 es deu a un problema de fixació de l'agenda política. Certs actors polítics com ara el moviment feminista, les feministes institucionals i els dirigents sindicals donaren prioritat a altres qüestions a causa d'un conjunt de factors. Entre altres, cal esmentar els següents : (1) l'associació de la maternitat i de la cura dels nens amb els temes propugnats per les autoritats franquistes; (2) els mateixos orígens de classe de les mateixes feministes, que no consideraven els serveis de guarderia com a una necessitat per a les seves pròpies llars; (3) la pròpia formació teòrica; (4) la feblesa i l'audiència limitada del moviment; (5) la magnitud de les tasques que calia abordar, que en la seva opinió eren més prioritàries; 6) les peculiaritats del mercat de treball espanyol, amb una baixa participació de la dona en el treball remunerat i amb unes elevades taxes d'atur.

Tres són les característiques fonamentals de la política familiar durant el període democràtic. En primer lloc, es tracta d'una política assistencialista i residual. Al llarg d'aquest període es desenvoluparen un conjunt de sectors clau en el sistema de protecció (sanitat, educació, pensions de jubilació, atur), que avui tendeixen a tenir una cobertura molt àmplia. Paradoxalment la política familiar, que a la majoria de països europeus té un caràcter marcadament universalista, ha resultat un dels sectors de benestar que no s'ha desenvolupat i que ha quedat restringit al tractament de situacions marginals ja sia des del punt de vista econòmic com estadístic. Aquesta tendència ja comença a principis dels anys setanta, quan a la darreria del franquisme, s'inicia la protecció dels disminuïts físics i psíquics sota el paraigua de la política familiar.

En segon lloc, la política familiar del període democràtic es caracteritza pel seu caràcter legalista. Després d'aprovar la Constitució de 1978 calia desplegar legislativament molts dels drets fonamentals que s'hi reconeixien i bona part dels esforços dels governants democràtics dels anys vuitanta es concretaren en la

impulsió de noves lleis que vingueren a reformar radicalment el dret de família (filiació, divorci, avortament, etc.) Així, doncs, la tendència fou tractar de canviar la realitat a base de primar el reconeixement de drets per damunt de la implementació de mesures polítiques, amb les corresponents dotacions pressupostàries.

En tercer lloc, i això enllaça amb el punt anterior, hi hagué un desplaçament de la política de família a la política a favor de la dona. També en aquest darrer àmbit hi observem una orientació marcadament legalista : l'èmfasi sobre el reconeixement de drets i sobre la lluita per la igualtat d'oportunitats deixa en segon terme el desplegament de polítiques com ara la provisió de serveis a les dones. Amb la fundació del Instituto de la Mujer, poc després de la victòria del PSOE a les eleccions de 1982 (Valiente, 1996), i amb el sorgiment posterior d'altres instituts de la dona en diverses comunitats autònomes, el feminisme institucional va propiciar l'assentament d'aquesta tendència. Caldrà esperar els inicis dels anys 1990 per presenciar un cert acostament de posicions, encara que no sigui explícit, entre els punts de vista feministes i els favorables a la política familiar, especialment pel que fa a les mesures de conciliació ocupació-família.

4.3. El Pla integral de suport a les famílies de la Generalitat de Catalunya

Tenint en compte que el Pla Integral de Suport a les Famílies (d'ara endavant PISF) és l'únic instrument específic de política familiar del govern de la Generalitat de Catalunya mereix un apartat propi amb una valoració de conjunt de les seves propostes i una crítica dels seus plantejaments.

El PISF fou aprovat per acord de govern de la Generalitat de Catalunya amb data 6 d'abril de 1993. Constituí una mena de contribució del govern català als preparatius per la celebració de l'Any Internacional de la Família el 1994, decretat per l'Assemblea General de les Nacions Unides en la seva Resolució 44/82 de 8 de desembre de 1989. El PISF està concebut com un instrument de coordinació de les diverses actuacions del govern català a efectuar en l'àmbit del suport a la família.

Totes les accions proposades al PISF responen a una política integral que ha vol incidir en aquells aspectes que, d'una manera especial, repercuteixen en el desenvolupament més immediat de les famílies com són, entre d'altres, l'accés a l'habitatge, la cura dels fills, les relacions intergeneracionals i la compatibilitat del treball amb la família (Departament de Benestar Social, 1997c). El PISF té un caire transversal, se situa per sobre de plantejaments parcials i vol integrar una visió de conjunt de les polítiques sectorials.

El PISF disposa d'una estructura permanent de coordinació i avaluació que consta de tres òrgans: La Comissió Interdepartamental, l'Òrgan Tècnic de coordinació i avaluació i el Consell Assessor. La Comissió Interdepartamental constitueix el nivell director del PISF. Hi participen tots els departaments i unitats de govern implicats. Enguany els departaments del govern de la Generalitat responsables de programes que tenen cabuda dins el PISF són els següents : Presidència, Governació, Economia i Finances, Ensenyament, Cultura, Sanitat i Seguretat Social, Política Territorial i Obres Públiques, Agricultura, Ramaderia i Pesca, Treball, Justícia, Indústria, Comerç i Turisme i Benestar Social. Nogensmenys, la participació de molts d'aquests departaments és gairebé testimonial o simbòlica, si més no en termes del nombre de programes o del seu cost pressupostari. Els departaments que s'emporten la part del lleó en la despesa són Benestar social (36,7%) i Política Territorial i Obres Públiques (34,08%). Cap dels restants no arriba al 10%. Pel que fa al nombre de programes els departaments que més en gestionen són : Benestar social (33), Agricultura, Ramaderia i Pesca (19) i Cultura (14). Com veurem més endavant, és molt discutible la consideració de política familiar d'una bona part des programes previstos al PISF.

L'Òrgan Tècnic de coordinació i avaluació és l'encarregat de dinamitzar el desenvolupament del PISF i té capacitat de convocatòria dels diferents departaments de govern. També és l'encarregat d'establir contactes amb d'altres institucions nacionals, d'estat i internacional i assumeix la responsabilitat de la revisió permanent del Pla. El Gabinet d'Estudis del Departament de Benestar Social assumeix les funcions d'anar incorporant les modificacions que suggereixi el Comissionat

(Departament de Benestar Social, 1993 : 107).

El **Consell Assessor**, òrgan de recent creació, fou constituït el desembre de 1997 donant compliment a l'acord de govern d'octubre de 1996. En virtut de la Resolució 486/5 del 18 de febrer de 1998 passà a denominar-se **Observatori català de la família**. Es tracta d'un òrgan de participació externa que, d'acord amb el Decret 105/1997, de 29 d'abril, té assignades les funcions següents : a) Elaborar informes i formular propostes per a la Comissió Interdepartamental; b) Analitzar periòdicament la situació de les famílies i les repercussions de la seva realitat a la societat catalana; c) Assessorar sobre la planificació de les polítiques públiques en relació amb la família (Departament de Benestar Social, 1997c). Segons el Decret de creació, la seva composició és la següent : el President i el Secretari del Consell Assessor coincideixen amb les mateixes persones que ostenten la titularitat de la presidència i la secretaria de la Comissió Interdepartamental. A més, el Consell Assessor està compost per 21 vocals: Una persona en representació dels organismes següents: la Federació de Municipis de Catalunya, Associació Catalana de Municipis, Federació d'Associacions de Veïns, Federació d'Associacions de Pares d'Alumnes, Consell Nacional de la Joventut de Catalunya, Consell Nacional de les Dones de Catalunya; dues persones en representació dels sindicats majoritaris, dues en representació de les associacions empresarials majoritàries i dues en representació de la Comissió Interdepartamental, tres experts i sis representants d'entitats privades. Enguany les sis entitats representades són les següents : Càritas, FANOC, Grup d'Entitats Catalanes, Associació Coordinadora per a l'Ancianitat, Federació amb Persones amb Disminució Psíquica de Catalunya i Institut de Treball Social i Serveis Socials.

La composició de l'Observatori posa en evidència que el camp de la política familiar a Catalunya està poc organitzat. Però la presència dels sindicats, d'associacions patronals i d'entitats privades fa pensar tant en la cerca de participació democràtica en el disseny futur de les polítiques familiars i per tant en la cerca de la seva legitimació política, com en la possibilitat d'obrir negociacions per compartir responsabilitats futures al respecte. Cal fer notar també l'absència de representació de les associacions feministes així com també la de representació de les

associacions pro-família i pro-vida, la qual cosa podria ser interpretat com un gest per evitar confrontacions ideològiques antagòniques en el si de l'Observatori.

Des de l'aprovació del PISF s'han realitzat diverses ampliacions dels seus programes. Durant el 1997 va tenir lloc la creació de dues comissions d'estudi (Comissió d'estudi sobre família i habitatge i Comissió d'estudi sobre conciliació laboral i família) i una altra sobre el Carnet familiar (Departament de Benestar Social, 1997c).

Els programes d'actuació, tal com s'estructuren en el Pla integral de 1993, són els següents:

- Habitatge i família
- Suport a la família que es forma
- Suport a les responsabilitats familiars permanents
- Suport a les famílies per a determinades realitats socio-econòmiques
- Família i responsabilitat intergeneracional
- Suport a les famílies en risc social
- Família i dret successori
- Propostes de cooperació amb les administracions locals
- Propostes de cooperació amb l'administració central
- Propostes per al desenvolupament del Pla

El 1997 el PISF abastava un conjunt de 114 programes d'actuació amb un cost global de 78.661,5 milions de pts. Atès que la quantificació dels programes i activitats executats durant el 1996 s'elevava a 68.744,6 milions de pts., el cost de les actuacions ha experimentat un creixement del 14%.

Els objectius generals que contempla el PISF són els següents (Departament de Benestar Social, 1993 : 41):

- Promoure el desenvolupament integral de les persones i de la comunitat en el nivell familiar.
- Construir una societat més justa o cohesionada en la qual compti tothom.
- Respondre al repte de fer un país on -entre tots- la llibertat i la solidaritat siguin els valors permanents de la convivència i el progrés social.
- Assolir que tots els ciutadans de Catalunya visquin en plenitud de drets i deures.
- Implicar tota la societat en la consecució d'aquests fins.

A nivell més específic el PISF tracta d'assolir tres objectius concrets (Departament de Benestar Social, 1993 : 42):

- Promoure una política integral de suport a les famílies i cercar alhora la màxima autonomia i capacitat de resposta de la pròpia família i l'enfortiment del seu pes en el teixit social.
- Constituir un sistema integral, mitjançant la consolidació d'una xarxa integrada de recursos i serveis que donin suport al ple exercici i funcions de les famílies. Com a política integral, cal aconseguir que l'acció de govern -mitjançant aquelles mesures sectorials : habitatge, cultura, salut, treball, etc.- tingui implícita la importància i la transcendència de les famílies.
- Enfortir les famílies, millorar la seva qualitat de vida i incrementar el seu pes específic en la societat. Això en el marc de la construcció d'un país millor, més fort i equilibrat, i d'una societat més lliure i solidària.

Els seus principis i criteris d'actuació són els següents : (Departament de Benestar Social 1993: 44):

- Universalitat : El PISF s'adreça a totes les formes de família.
- Corresponsabilitat (entre família i administració). Reciprocitat necessària per assolir un benefici mutu i positiu.

- Participació i integració social : es considera la Família com a subjecte actiu, protagonista del seu desenvolupament i de la pròpia integració en la comunitat de què forma part.
- Complementarietat (entre institucions públiques i privades).
- Investigació, planificació i avaluació : Origen multifactorial i multidimensionalitat de les problemàtiques.
- Actuació integral i interdisciplinària.
- Dinamització comunitària.
- Motivació i interacció dels actors socials en el canvi de valors sobre la família.
- Descentralització i desconcentració : Proximitat al ciutadà.
- Optimització de la rendibilitat econòmico-social dels recursos.
- Subsidiarietat : No generadora de dependència; Pròpia iniciativa i capacitat d'autoresposta; respectar la solidaritat de les xarxes familiars; institucions privades sense ànim de lucre.

Aquest conjunt d'objectius i criteris d'actuació s'adiuen plenament amb els principis de la doctrina catòlica sobre el paper subsidiari de l'estat i el reforçament de l'autonomia de la família, entesa sempre com a institució comunitària natural que representa un fre davant l'individualisme. En particular, "enfortir la família" i "cercar la màxima autonomia de la família" serien les dues idees clau il·lustratives d'aquesta tendència. En aquest sentit, es pot considerar que els objectius i principis del PISF troben els seus fonaments ideològics en una orientació demòcrata-cristiana de la política familiar (a l'estil de Bèlgica, per exemple), la qual cosa és coherent amb el fet que dins la coalició de Convergència i Unió ha estat Unió Democràtica el partit que més ha postulat el desenvolupament d'una política familiar a Catalunya i Espanya.

A la "Presentació" del Pla per part del President Pujol s'hi fa constar que " ..., *cal protegir les famílies que es formen, oferir-los un marc de suport permanent fent compatibles aspectes determinants per al seu enfortiment com són l'activitat laboral i les responsabilitats familiars, i també prevenir l'exclusió social d'algunes famílies*

en situació de risc". (Departament de Benestar Social, 1993: 7). Protegir les famílies, donar suport a la conciliació Ocupació-Família i prevenir l'exclusió social són tres elements clau que orienten avui les polítiques familiars a Europa. Cal fer notar que en l'acció del govern per fer possible "la compatibilitat de l'activitat laboral i les responsabilitats familiars", el President hi veu un objectiu/efecte d'enfortiment de la família, però no comenta l'orientació que les polítiques de conciliació entre família i ocupació reben en d'altres països d'Europa a favor d'una major igualtat social, laboral i familiar, entre homes i dones. Destaca la necessitat de "potenciar i consolidar" la institució familiar, sense fer tampoc referència a les transformacions demogràfico-familiars que, a tots els països industrialitzats, inclosa Catalunya, tendeixen cada vegada més a propiciar una desinstitucionalització relativa¹³ de la família i una major individualització dels drets de ciutadania¹⁴.

El següent escrit d'Introducció" el signa el Sr. Joan Rigol, President del Comitè per a l'estudi del PISF. En aquest, s'hi fa un tractament molt essencialista i estàtic de la família, que és considerada com a institució natural avui sotmesa a dificultats. Una institució de la qual s'espera que actuï en plena llibertat donant per suposada una solidaritat natural entre els seus membres. El seu punt de vista se situa lluny d'una concepció dinàmica sociològica segons la qual la solidaritat familiar és construïda cada vegada més mitjançant un procés de negociació d'interessos i necessitats -que poden ser ben divergents- entre sexes i generacions.

Els avaladors del PISF mantenen en aparença una posició liberal conservadora davant de la institució familiar bo i afirmant, a l'estil del liberalisme anglosaxó quan tracta dels assumptes familiars, que caldria respectar al màxim l'autonomia familiar i la privacitat individual tot evitant intromissions de l'estat; però en el seu discurs hi apareixen sovint dos elements propis de la ideologia social de l'església catòlica : el familisme antiindividualista i el principi de la subsidiarietat de

¹³ En el sentit de l'augment considerable de la cohabitació i, per tant, de la desinstitucionalització del matrimoni religiós o civil, però desinstitucionalització relativa perquè aquest fet no implica una reducció molt significativa de la normativitat més habitual en les relacions de convivència entre sexes i generacions.

¹⁴ La qual cosa implica una caiguda de les dependències familiars, per una banda, i un augment de les dependències de l'individu cap l'estat de benestar.

l'estat respecte d'altres instàncies més properes a l'individu. La defensa de l'autonomia familiar amaga, com veurem més endavant, una escassa voluntat política d'intervenció decidida en l'àmbit que ens ocupa . Així, quan Joan Rigol afirma que : *"No tractem de condicionar des de la pròpia política allò que és de l'àmbit de la llibertat personal, de la pròpia intimitat de sentiments i conviccions"* (Departament de Benestar Social, 1993: 11), podem sospitar que en realitat està propugnant una visió accessòria i marginal de la política familiar.

Aquests elements continuen apareixent en el Preàmbul : *"(...) -el model de societat i el país que volem construir ens situen la família en un primer pla, clarament protagonista.// En aquest sentit, no n'hi ha prou a considerar la família com a objecte d'atenció social solament en aquells casos en què es donen situacions problemàtiques o de conflicte. Una actuació exclusiva en aquesta direcció respondria a un model de política social i familiar residual o assistencial, que no és el nostre. // (...). En cap cas hem de prescindir de les capacitats naturals i pròpies de la família. Aquest Pla integral de suport a les famílies té sentit en la mesura que siguem conscients que la família creix i es desenvolupa per si mateixa. // Així doncs, la tasca del Govern ha de possibilitar un seguit de plantejaments i mesures i posar-les a l'abast de les famílies, des del convenciment que la dinàmica pròpia i quotidiana d'aquestes és la que fa una comunitat, un país"* (Departament de benestar social, 1993: 19)". Fixem-nos que s'hi emfasitza de nou el respecte a la privacitat i l'autonomia familiar. Cal fer notar dues idees força : (1) la voluntat de fer una política familiar de tipus universalista i no pas assistencialista, allunyant-se per tant del model liberal anglosaxó; (2) una afirmació contundent en la creença del que nosaltres entenem com a "mite de l'autonomia i privacitat de la família", pel qual es considera aquesta com a institució natural, desprovista dels determinants de la seva posició social i del seu entorn i, en canvi, amb una gran capacitat perquè els seus membres prenguin decisions lliures al llarg del seu cicle vital. Aquesta posició contrasta obertament amb una concepció de les relacions de convivència que resulten de l'acció negociada dels agents dins unes condicions socio-històriques concretes. La postura ambivalent que es defensa en el Preàmbul no busca justificar

una intervenció pública decidida en relació a les famílies, sinó que, contràriament, ve a deslegitimar allò que s'ha enunciat poc abans: que es vol intervenir sobre totes les famílies i no pas de manera assistencialista. Per tant, des de la mateixa concepció del PISF la política que es vol desenvolupar té un marcat caràcter contradictori. En suma, poca intervenció de l'estat, però tutela del familisme cristià des del govern -encara que de manera poc explícita com pertoca a un estat no confessional. I hi podríem afegir, una magnificació idealista i una reificació de la institució familiar que és vista des de les seves representacions més tradicionals.

Després del Preàmbul, tota la primera part del document continua insistint -fins a convertir-se en un leitmotiv que es va repetint una i altra vegada- en l'objectiu de reforçar l'autonomia i l'autosuficiència de la institució familiar. Per exemple: *"Qualsevol acció de govern en relació amb la família, per tant, caldrà que fomenti aquells elements clau i intrínsecs de la família, entre ells la seva gran capacitat d'autosuficiència, i estimular les activitats d'automanteniment en favor d'aquesta. (...). La família és subjecte actiu del seu propi desenvolupament i l'actuació de l'Administració ha d'estar sempre "en funció" d'aquest"* (Departament de Benestar, 1993: 43). Les formulacions i justificacions polítiques del PISF donen a entendre la voluntat poc intervencionista del govern quan en canvi s'hi proposen mesures que busquen intervenir molt directament sobre les vides de les persones dins les llars. Al nostre entendre, la contradicció solament s'entén en el pla d'un intervencionisme moral que es considera "natural" des d'una posició poc laica¹⁵. El que volem destacar de manera crítica no és tant l'intervencionisme en la vida privada (que nosaltres entenem sempre en la seva articulació amb l'esfera pública i fins i tot amb esferes intermèdies entre el privat i públic), sinó l'emascament d'aquesta intervenció.

Aquestes consideracions crítiques són obligades en aquest informe, donat que un projecte d'intervenció política en el camp familiar sempre implica, explícita o implícitament, una presa de posició normativa respecte als comportaments familiars

¹⁵ Aquesta postura és molt clara, entre d'altres exemples, en el següent text: "Promoció cultural familiar a la llar. Davant l'increment d'activitats passives -i en gran mesura individualitzades- de consum cultural a la llar, ens proposem promoure i estimular els mitjans que permetin una activitat cultural de les famílies que representi compartir, en el context de la llar, un lleure actiu i enriquidor"

que es volen promocionar i les relacions "desitjables" entre sexes i generacions (per exemple, que les famílies vegin la TV "en família" o que facin esport "en família"). Es a dir, si la filosofia liberal conservadora és aparentment poc intervencionista sobre l'àmbit privat-familiar (recordem però que la no intervenció ja és una forma d'incidir per omissió sobre els comportaments), en canvi alguns programes del PISF aposten per un intervencionisme moral que va força lluny en la orientació normativa dels comportaments privats de les persones i que s'acosten a la moral familiar propiciada per l'Església catòlica. Per exemple, darrera les propostes de conciliació entre la vida laboral i familiar no s'hi troba l'objectiu de donar suport als processos d'una major individualització i autonomia personal de mares, pares i infants -com es proposa, per exemple, la política familiar a Suècia-, sinó que hi trobem un tipus de solucions dirigides principalment a les dones perquè, tal com marquen els models de polítiques familiars més conservadors -per exemple, el cas alemany- puguin continuar com a prestadores principals de cures dins la llar. Una concepció també típicament parsoniana, que veu en els rols diferenciats de dones i homes dins la família una complementarietat necessària i oportuna i no pas una divisió sexual del treball que comporta fortes desigualtats socials entre ells (Brullet 1996).

D'altra banda, una altra crítica que es pot fer al PISF després de l'anàlisi de les seves propostes és la de la seva inespecificitat des del punt de vista de la política familiar. Moltes de les actuacions del PISF difícilment caurien dins del que entenem per política familiar en el present estudi i tampoc no serien reconegudes com a tals a la majoria de països europeus. Per exemple, en cap cas la publicació de guies turístiques, els programes d'educació viària, les beques per alt rendiment esportiu, els ajuts extraordinaris per a incendis o per aiguats (entre moltes altres actuacions similars recollides al PISF), serien considerades enlloc com a polítiques familiars. A través de l'anàlisi del contingut del PISF tenim sovint la impressió que és un calaix de sastre on s'han aplegat precipitadament un conjunt de mesures, moltes de les quals ja estaven en vigor, i que així passen a rebre la denominació de polítiques familiars. En canvi, resulta paradoxal que l'únic programa específic de família gestionat per la

Generalitat de Catalunya, el de famílies nombroses, que darrerament el Departament de Benestar social està promocionant molt, no s'esmenta en cap moment en el document del PISF.

Malgrat totes aquestes crítiques pensem que el PISF ha aportat un conjunt de novetats dins la política familiar catalana i que cal valorar la iniciativa de l'administració de la Generalitat en promoure'l. Entre els seus actius més importants cal destacar els següents: a) la coordinació tècnica de les polítiques sectorials que ja es venien realitzant en relació a la família; b) la dinamització del camp familiar, que pot contribuir a promoure un debat polític necessari, encara pendent a Catalunya, per una millor articulació dels interessos de les persones que viuen en família; c) la proposta d'un model d'intervenció que ha estimulat la redacció d'altres plans en diverses comunitats autònomes, encara que tampoc han estat resultat d'un debat públic.

4.4 L' Informe de la Subcomisión para analizar la situación actual de la familia en España y proponer las reformas y medidas que se consideren necesarias presentat al Congrés de Diputats del Parlament espanyol (abril de 1997)

El 30 d'abril de 1997, el Congrés dels Diputats del Parlament espanyol ordenà la publicació de l'*Informe de la Subcomisión para analizar la situación actual de la familia en España y proponer las reformas y medidas que se consideren necesarias* (154/2), amb l'objectiu d'estudiar la situació actual de la família a Espanya i conèixer i proposar les actuacions al Govern. Es tracta d'un document relativament extens per la redacció del qual es van fer consultes a diferents alts càrrecs i experts¹⁶. Cal destacar que aquest informe té el seu origen en l'etapa socialista quan fou promogut per la ministra Cristina Alberdi i parteix de nombroses aportacions de sociòlegs, demògrafs i altres experts. Més endavant, durant el govern conservador d'Aznar ha estat completat i modificat. Cal dir, però que el govern de l'estat no ha presentat fins el dia d'avui cap proposta concreta de política familiar en resposta a aquest informe.

El primer antecedent dels treballs d'aquesta subcomissió parlamentària fou l'elaboració de l'*Informe sobre la situación de la familia en España* (Alberdi (ed.), 1995), que per primera vegada plantejava la problemàtica de conjunt de la família

¹⁶ El document és el resultat de les aportacions fetes en les comparecències davant la Comissió en dos moments diferents: 1) les realitzades durant el mandat socialista al llarg de l'any 1994 (Arango (CIS), Pérez Díaz (sociòleg), Alberdi (sociòloga), Cabré (demògrafa), Duran (sociòloga), Veiga (jurista), Alvira (sociòleg), Rubio (ass. pares de família separats) Meil (sociòleg), Garrido (pediatra) Lamo de Espinosa (sociòleg) Díaz Nicolás (sociòleg) Pujol Antolín (Geografia Humana) Cortázar (Acción Familia) de Miguel (sociòleg) Tojo (pediatra), Pérez del Campo (Ass. familiars), Delgado Ruiz (CEAPA) Roca Guillamón (Dret Civil) Gómez Nieto (FEAPS) Martínez Ten (Mujeres progresistas) González (dret fiscal) Ruiz-Jiménez (UNICEF) Cabrillo (Economía y hacienda) Temes (sanidad y consumo) Jiménez (Seguridad Social), Marchesi (Educación) Rigol (Pla integral de la família GC) Cirer (consellera govern balear) Carreras (Dr.Gl. habitatge, urbanisme, arquitectura), Pujol (THEMIS) Alberdi (Ministra Assumptes Socials). 2) durant l'etapa dels govern del Partit Popular a finals del 1996 i començaments de 1997 (Associacions de famílies i dones del medi rural, Agrupacions de famílies amb malalts mentals, Secretaries, Subsecretaries o Direccions de l'habitatge, l'educació i formació professional, sanitat i consum, ocupació i treball, instituto de la mujer, etc.),

d'un gran eclecticisme, fruit de que a les propostes fetes durant l'etapa socialista se n'hi han afegit de noves a l'etapa del govern conservador. Així, és probable que al text inicial s'hi hagin integrat, en un afany d'exhaustivitat més que de clarificació, les propostes del PISF del govern de la Generalitat de Catalunya aprovat el 1993 (cal dir que el president de la Subcomissió del parlament de Madrid ha estat el Sr. Manuel Silva, de Convergència i Unió). L'informe espanyol és doncs un document pel debat, política e ideològicament eclèctic i que no se sap avui per avui fins a quin punt està o no servint per a plantejar un programa de política familiar al govern d'Aznar. Però en aquest treball n'hem parlat per varis motius: primer perquè alguns elements importants de política familiar a Catalunya depenen de l'estat central; segon, per les circumstàncies polítiques actuals en les que Convergència i Unió dóna suport al govern central al temps que prova d'incidir-hi amb propostes pròpies; tercer, perquè avui per avui és l'únic document aprovat al parlament espanyol -amb aportacions de la dreta i de l'esquerra- que planteja la necessitat de fer explícita una política familiar; i quart, perquè si s'amplia el debat social al respecte és un document a tenir en compte.

5. PLANS DE SUPORT A LA FORMACIÓ DE FAMÍLIES

Comencem l'anàlisi empírica de les polítiques públiques de protecció familiar a Catalunya amb un apartat sobre mesures que poden afavorir la formació de noves famílies. Al nostre país el retard en la nupcialitat i en la natalitat està relacionat amb les dificultats que experimenten els joves per emancipar-se de les seves llars d'origen i constituir noves unitats familiars. Per descomptat, els principals impediments deriven de la precarietat del mercat de treball i dels problemes d'accés a l'habitatge degut al seu encariment. Però, un cop acceptat això, val a dir que un conjunt sistemàtic de polítiques públiques per acció o omissió determina la vigència d'uns models d'emancipació familiar poc flexibles i compartits per una gran majoria de la població catalana. En l'apartat sobre l'evolució de les estructures sociodemogràfiques ja insistírem en aquest punt i per tant ja no cal tornar a fer-ho. A Catalunya molta gent es queixa del retard en l'emancipació dels joves, però cal convenir que tota la política social té una orientació marcadament familista en el sentit que parteix del supòsit àmpliament admès que els pares són responsables dels fills fins al moment de la seva emancipació, que es produeix a una edat cada vegada més tardana respecte de la majoria d'edat legal.

Així, tota la política educativa dels darrers anys de proliferació de noves universitats, d'augment d'oferta de places i de mantenir unes matrícules força baixes respecte del cost de l'ensenyament ha obeït a la necessitat de satisfer l'elevada demanda a base de permetre que els alumnes estudiessin a una universitat situada a prop del seu domicili familiar mentre residien a casa dels pares. Una possible alternativa hauria estat establir un ingrés més selectiu a l'ensenyament universitari, amb taxes més altes, conjuminat amb un bon sistema de beques-salari i de residències universitàries subvencionades que permetés accedir-hi a tots aquells estudiants amb mèrits acadèmics suficients però sense prou recursos familiars, al

costat d'una promoció seriosa de la formació professional superior. Igualment, si hom cregués convenient accelerar el procés d'emancipació familiar s'haurien pogut aprovar programes de sosteniment de renda per a joves que busquen la seva primera feina o s'hauria pogut intensificar la lluita contra l'atur juvenil a base de crear plans d'ocupació per a joves basats en l'oferta de llocs de treball de proximitat amb una forta subvenció pública.

El Pla Integral de Suport a les Famílies (PISF) distingeix entre les mesures de suport a la família que es forma i les mesures de suport a les responsabilitats familiars permanents. Entre les primeres hi inclou el programa de llars d'infants, la flexibilització laboral horària i altres disposicions relacionades amb el mercat de treball que nosaltres tractem a l'apartat sobre conciliació entre ocupació i vida familiar. En canvi, tracta a part la qüestió sobre habitatge i família, que en aquest estudi considerem com a una de les variables crucials de la formació de noves famílies. En efecte, un dels colls d'ampolla que complica l'emancipació dels joves és el seu accés a l'habitatge. Tot i que les polítiques d'habitatge no se solen tractar dins l'apartat de les mesures de suport a la família, en el cas de Catalunya aquesta qüestió hi mereix una atenció especial pel fet que constitueix un factor decisiu en la constitució de noves unitats familiars, que cal afegir a la difícil inserció dels joves al mercat de treball. En l'apartat següent tractem les polítiques d'habitatge a Catalunya com a un exemple de les disposicions afavoridores d'unes estructures que constitueixen un obstacle a l'emancipació dels joves.

5.1 Polítiques d'habitatge

El govern de la Generalitat ha passat a tenir competència exclusiva en el terreny de l'habitatge públic des de 1983 amb el traspàs de les competències per promoure habitatge públic, completat el 1985 amb el traspàs de tot el parc públic i de les competències corresponents sobre la seva gestió i administració (Trilla, 1993).

Podem distingir en les polítiques d'habitatge dos vessants ben diferenciats: la promoció pública d'habitatges i la intervenció reguladora del mercat lliure d'habitatges (Trilla, 1993). Es tracta de dues menes d'intervencions molt diferents, ja sia per la seva finalitat, pels instruments emprats i per la competència de les diferents administracions. La promoció, producció i adjudicació pública d'habitatges, ja sia per a la venda o per al lloguer, es caracteritza pel fet que no tan sols el promotor és el sector públic, sinó que el seu finançament també ho és. A més, la seva adjudicació entre els sol·licitants acceptats es produeix a través d'un sistema públic de concurs o sorteig (Trilla, 1993 : 29). D'altra banda, allò que marca la intervenció reguladora del mercat lliure d'habitatges és la seva complexitat. El fet que al llarg del procés d'aquestes actuacions hi participin agents de naturalesa molt diferent -públics i privats, administracions de diversos nivells- fa que resulti força difícil la seva coordinació, així com la definició d'un marc estable d'intervenció (Trilla, 1993 : 35). Sovint, un conjunt d'efectes indesitjables resulta de la descoordinació -caldría saber fins a quin punt és deliberada o producte de la negligència- entre els objectius dels responsables de diverses menes de polítiques públiques -com ara la política monetària i de regulació del sistema financer, la política fiscal, la política d'ocupació i de rendes, la política urbanística i de sòl- i els de la política d'habitatge (Trilla, 1993). Val la pena de descriure breument la política d'habitatge del franquisme perquè ens ha deixat un llegat que continua essent determinant en l'actualitat. En un llistat de països europeus de principis dels anys 1990 Catalunya figurava en darrer lloc si ens atenem a la proporció del parc d'habitatge de lloguer respecte del total (20,5%) i com a un dels països amb menor participació en l'habitatge de lloguer social (3,7%), tan sols dues dècimes per damunt de Grècia (Taula 4). Tanmateix, aquesta situació contrasta amb la posterior a la Guerra Civil. Entre 1950 i 1980 es produí un canvi radical en el sistema de tinença dels habitatges. L'any 1950 la gran majoria d'habitatges eren de lloguer (74,3% del total) molt per damunt de la mitjana de l'estat espanyol (51% del parc total). Durant el franquisme, doncs, les pautes pròpies de Catalunya en matèria d'habitatge s'han acostat en gran mesura a les de la resta de l'estat (Trilla et al., 1998).

El període 1940 i 1980 es caracteritza per una gran continuïtat en el tractament del tema de l'habitatge per part de l'administració, malgrat que els canvis sociodemogràfics i socioeconòmics intervinguts foren molt remarcables (Trilla et al., 1998). Els trets específics que descriuen la concepció específica de la política d'habitatge franquista són els següents:

- la centralització gairebé absoluta de la intervenció pública, a través d'un òrgan únic dissenyador, executor i inversor, a nivell de tot l'estat;
- la prioritització d'objectius quantitius de construcció, instrumentada amb ajuts directes a la producció;
- la manca d'adaptació a la diversitat de necessitats reals de la població, segons zones i segons estrats socioeconòmics (Trilla et al., 1998).

La pèrdua progressiva de la presència del lloguer a Catalunya entre 1940 i 1980 fou atribuïble a la caiguda de la nova oferta i al procés de reconversió d'habitatges de lloguer en habitatges de propietat, en gran part a causa de la congelació dels preus dels lloguers i les clàusules de pròrroga forçosa dels contractes d'arrendament indefinits, mesures que representaven una greu penalització per als propietaris i que jugulaven la nova oferta d'habitatges de lloguer. Paradoxalment, aquesta política mantinguda durant molt de temps en funció de la protecció del llogater, fou la que determinà l'accés a la propietat de molta gent modesta, seguint una tendència radicalment diferent a la resta d'Europa, on l'estat de benestar potencià considerablement els habitatges de lloguer de caire social. El que diferencia clarament el model franquista de política d'habitatge és que durant aquest període pràcticament no hi hagué oferta pública d'habitatge de lloguer i que el cost de la política proteccionista del llogater recaigué damunt l'esquena dels propietaris, ja que el 95% de l'habitatge de lloguer era de titularitat privada amb les previsibles conseqüències de degradació i escassa inversió (Trilla et al., 1998).

De fet, ens podem preguntar si les polítiques de foment de la construcció del temps del franquisme no acompliren sinó una funció bàsica de dinamització

econòmica i de plena ocupació, atès que les ajudes als promotors -anomenades ajudes a la pedra- consistents en subvencions directes, bestretes sense interès, línies privilegiades de finançament i la concessió d'avantatges fiscals i urbanístics redundaven més en benefici dels constructors que dels presumptes destinataris de les polítiques : aquelles persones interessades a accedir a un allotjament (Trilla et al., 1998).

En el període democràtic canvien moltes coses, però no pas la pauta de la insuficiència manifesta d'habitatges de lloguer de titularitat pública, que constitueix una de les herències del franquisme. La consolidació de la tendència que l'oferta majoritària d'habitatges sigui privada i en règim de propietat ens situa en un mercat lliure, obert a les exigències del mercat financer i sotmès a les oscil·lacions econòmiques generals (Trilla, 1993 : 7-8). Al contrari, amb la inflació espectacular del preu de l'habitatge (1986-1991) s'han creat noves problemàtiques com la dificultat d'accés a l'habitatge per part de determinats col·lectius com ara els joves o les persones amb rendes més baixes. Davant aquesta situació les administracions públiques reaccionaren malament i tard, però en tot cas no canviaren la seva estratègia fonamental de continuar afavorint l'habitatge de compra ja sia a partir de subvencions personals, de la subsidiació d'interessos i de desgravacions fiscals. Algunes iniciatives meritòries de les administracions locals o del tercer sector no han suposat un canvi radical d'aquesta situació. Mentre surti molt més a compte comprar un habitatge que llogar-lo gràcies a totes aquestes bonificacions, l'estratègia racional de la majoria de joves amb famílies de rendes mitjanes serà retardar la seva emancipació mentre estalvien per pagar l'entrada. Aquesta és una de les raons principals per les quals al nostre país es retarda enormement la nupcialitat i per tant la natalitat.

Des de 1983 la Generalitat té competència exclusiva en la promoció pública d'habitatge. A causa d'un finançament deficient les seves actuacions han estat força limitades. Des del punt de vista de la intervenció reguladora en el mercat lliure la Generalitat es troba impotent perquè les variables més importants, com ara la política monetària i fiscal, cauen fora de la seva competència. Així, doncs, la política

d'habitatge entesa *strictu sensu* com aquella parcel·la de la intervenció pública consistent en ajuts directes, ja sia als compradors o als promotors d'habitatges (subvencions a fons perdut, subsidiacions dels tipus d'interès, etc.) amb càrrec als pressupostos generals de l'administració, atorgats a través de la direcció general de l'habitatge, resulta més voluntariosa que no pas eficaç (Trilla, 1993 : 39). El diagnòstic de Carme Trilla és contundent : *“La conseqüència clara que s'extreu d'aquest procés és que la possibilitat d'intervenir més activament en el camp de la inversió en habitatge, bé sigui en preparació de sòl, bé en construcció de nous habitatges, bé en manteniment i reparació dels existents, ha vingut directament vinculada, des dels traspassos de competències [de 1983] a la capacitat inversora del govern autonòmic. Només en la mesura que el sistema de finançament de les comunitats es vagi fent més potent i més autònom es podran anar cobrint els serveis socials bàsics traspassats en igualtat de condicions a les d'abans dels traspassos de competències”* (Trilla, 1993 : 35).

El paper del govern de la Generalitat, que tramita i gestiona expedients, però no pot definir criteris d'aplicació pel que fa a la percepció dels ajuts per a la promoció i rehabilitació privada d'habitatges tendeix a ser marginal (Trilla, 1993 : 40). Les comunitats autònomes són meres executores d'un pla estatal únic, per bé que els darrers plans de l'habitatge hagin estat pactats entre el govern central i els autonòmics¹⁸. Tanmateix, la Generalitat pot establir ajuts complementaris als de l'estat, amb càrrec als seus propis recursos.

El 1997 la Generalitat va fer una despesa de 26.705 milions de pts. en plans d'habitatge. Les actuacions previstes al Pla Integral de Suport a les Famílies es concreten en nou programes diferents : *programa d'informació i assessorament a les famílies per a l'accés a l'habitatge, ajuts per a l'accés a l'habitatge protegit per a famílies amb ingressos per sota del 3,5 el salari mínim interprofessional, ajuts per a l'accés a l'habitatge protegit per a joves de menys de 30 anys, promoció pública i adjudicació d'habitatges en funció de les necessitats de la família, promoció pública*

¹⁸ La cronologia de la intervenció pública en matèria d'habitatge durant el període democràtic ha estat la següent : Pla triennal, 1981-83; Pla quadriennal, 1984-87; període de normatives anuals

i adjudicació d'habitatges de promoció pública per a gent jove, promoció pública i adjudicació d'habitatges de promoció pública per a gent gran, ajuts per a la millora i la rehabilitació dels habitatges i especialment per als casos de patologies estructurals, promoció d'habitatges protegits en règim de lloguer i condicions d'accés prioritari als habitatges protegits per a famílies amb més necessitat de suport.

En els darrers quinze anys només s'han construït uns 16.000 habitatges de promoció pública directa (aproximadament un miler a l'any), especialment destinats a famílies amb un nivell d'ingressos per sota de les 2,5 vegades el salari mínim interprofessional. Aquestes xifres són clarament insuficients per tal d'atendre les necessitats d'un col·lectiu que constitueix el 36,5% del conjunt de la població catalana. D'altra banda, també són notòries les carències en matèria d'habitatge de lloguer, tenint en compte que Catalunya figura en el darrer lloc de la Unió europea pel que fa a la proporció del parc d'habitatge de lloguer i entre els països de menor participació en l'habitatge de lloguer social. La gravetat de la situació ve donada sobretot pel fet que el 95% de l'habitatge de lloguer sigui de titularitat privada i que d'aquest un 96% sigui anterior a 1980, ja que aquesta circumstància fa recaure sobre uns propietaris privats la responsabilitat pública d'oferir lloguers assequibles als sectors de la població amb ingressos més baixos (Trilla et al., 1998 : 689-690). Algunes forces polítiques ja estan entreveient la importància de fer més èmfasi en la promoció d'habitatges de lloguer. Per exemple, Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) proposa en el seu Pla d'Habitatge fomentar les promocions públiques d'habitatge de lloguer. El programa d'ERC conté 71 propostes relacionades amb l'habitatge, els seus preus i el moviment okupa, del que demana la seva despenalització¹⁹. D'altra banda, el Patronat Municipal de l'Habitatge de Barcelona adjudicarà en règim de lloguer i a preus moderats 441 pisos de nova construcció destinats a joves menors de 31 anys amb ingressos inferiors a 2,5 vegades el Salari Mínim Interprofessional. L'import dels lloguers oscil·larà entre 24.000 i 41.000 pts.

(1988-91); Pla complementari català 1990-91; Pla 1992-95; Pla 1996-99.

¹⁹ Vegeu *El País Cataluña* del diumenge 5 d'abril de 1998, p. 3.

mensuals²⁰.

Els països de la Unió europea dediquen a habitatge una mitjana del 1,8% de les despeses de protecció social. Espanya tan sols hi dedica una tercera part. Donada aquesta desproporció, no resulta difícil entendre les carències que hem estat manifestant. Al nostre país, una forma de pal·liar la incertesa del mercat laboral és la compra d'un habitatge, que aleshores es converteix no tan sols en el patrimoni dels seus titulars sinó del conjunt del llinatge. El pis dels pares fa les funcions de casa pairal per a tots aquells fills ja emancipats que es troben en una circumstància difícil arran d'una adversitat vital com ara una separació matrimonial o una situació d'atur. D'aquesta manera, reviu la tradició de la família troncal rural, que era centre d'acolliment per a tots els membres del llinatge en estat de necessitat. Però la reviscolança d'aquesta pauta cultural comporta pagar un elevat preu. La compra d'un pis suposa uns anys d'estalvi que retarden la formació de noves famílies i que al seu torn demoren la natalitat.

²⁰ Vegeu *El País Catalunya* del divendres 10 d'octubre de 1997, p. 4.

6. PROTECCIÓ ECONÒMICA A LES FAMÍLIES

Un dels instruments més antics de política familiar és l'aportació de recursos econòmics a les persones amb fills a càrrec per tal que puguin fer front a les seves responsabilitats en les millors condicions possibles. Es tracta d'un conjunt de mesures que tenen un caràcter ambivalent i que han estat acusades, entre altres coses, d'afavorir les famílies amb rendes mitjanes i altes, de fomentar el natalisme i de desincentivar la participació de la dona en el mercat laboral. De tota manera, resulta difícil d'establir-ne un judici amb caràcter general, donada la seva complexitat i la varietat de sistemes i modalitats que trobem en els diversos estats de benestar. Tanmateix, a la majoria de països europeus les transferències monetàries directes i indirectes són considerades com a un dels elements centrals del sistema de protecció social i per tant resulta poc concebible que experimentin transformacions substancials en la seva estructura en els propers anys. A Catalunya, en canvi, la seva insuficiència és palesa i constitueix una de les característiques del nostre sistema de protecció familiar que resulta més allunyat de les tendències dominants a Europa. Dividirem aquest epígraf en dos grans apartats : les transferències monetàries directes i les indirectes.

6.1. Transferències monetàries directes

Si bé en el seu origen les transferències monetàries directes estigueren associades amb les polítiques familiars més natalistes i conservadores, l'evolució cap a mesures més progressistes no determinà necessàriament el seu abandó. Tanmateix, sí que a molts països s'ha obert un debat sobre la conveniència o no que

continuïn essent prestacions de caire universal. En un règim de subsidis familiars universals tenen dret a percebre les assignacions totes les famílies que tenen fills a càrrec per sota d'una determinada edat. En canvi, en un règim dit amb prestacions familiars amb condició de recursos (**means-tested** en anglès; **sous condition de ressources** en francès) tan sols hi tenen dret aquelles famílies que obtenen uns ingressos inferiors a un determinat sostre. En general, els subsidis familiars reben certs retrets per conservadurisme. Els dos més importants son:

- Són contraris a la participació femenina al mercat de treball, ja que la seva finalitat és procurar que les dones, especialment aquelles que tenen qualificacions educatives més baixes, es quedin a la llar com a mestresses de casa i mares de família. De tota manera, tots els països europeus han suprimit els antics subsidis familiars per esposa a càrrec, mantenint en canvi els subsidis familiars per fills.
- En la seva versió universalista, també se'ls acusa de ser programes conservadors, car suposen el mateix finançament addicional per a totes les famílies amb fills menors, sigui quin sigui el seu nivell econòmic. Així, cobrarà la mateixa assignació per fill una família molt rica o molt pobre. En canvi, els seus crítics creuen que fóra més convenient establir uns subsidis més generosos per a aquelles famílies amb escassos recursos econòmics i, en canvi, suprimir les prestacions per a les més acomodades. De tota manera, si fos així, el perill assenyalat en el punt anterior encara podria ser més punyent : això podria ser un desincentiu per a la participació al mercat de treball de les dones amb els nivells econòmics i educatius més baixos. Podria, per tant, estimular la passivitat i la dependència d'aquest col·lectiu femení.

Malgrat l'existència d'aquests debats, el cas és que a la gran majoria de països europeus les prestacions per fill a càrrec tenen caràcter universal i, per tant, no estan sotmeses a condicions de renda. D'altra banda, amb l'excepció d'Espanya i de Grècia, aquestes transferències tampoc no estan sotmeses a tributació ni a cotització de la Seguretat social.

En aquest epígraf, abordarem especialment l'estudi de les prestacions per fills a càrrec, anomenades també subsidis familiars. Hem exclòs d'aquest apartat les pensions per mort i supervivència que, tot i tenir una finalitat de protecció familiar, no són generalment encasellades dins l'àmbit de la política familiar²¹.

6.1.1 Prestacions familiars per fills a càrrec

Encara que el sistema espanyol modern arrenca de l'aprovació de la Llei General de la Seguretat Social (1966), cal no oblidar que trobem els seus antecedents en les etapes més dures del franquisme (Subsidi familiar, 1938; Plus familiar, 1945) (Meil Landwerlin, 1995). A Espanya el subsidi familiar, anomenat tècnicament **prestación familiar por hijo a cargo**, és finançat i gestionat directament per la Seguretat Social. Tota la legislació vigent sobre la Seguretat Social es pot trobar al Text Refós de la Llei General de la Seguretat Social²². L'aprovació d'aquesta llei va suposar la derogació de la Llei 26/1990, de 20 de desembre, sobre prestacions no contributives de la Seguretat Social, però de fet la refundició ha deixat inalterat el sistema establert el 1990. Bàsicament la novetat de la llei de 1990 respecte del pla anterior fou l'abandó del caràcter universal d'aquestes prestacions familiars i la seva ampliació a una modalitat no contributiva. El 1985 ja s'havia suprimit l'assignació mensual per esposa i també havien desaparegut les anteriors prestacions de pagament únic per natalitat i nupcialitat. L'import de les assignacions de 1966 havia quedat congelat des de 1971 a 250 ptes. per fill.

En virtut de la llei 26/1990, de 20 de desembre i el Reial Decret 356/1991, de 15 de març les assignacions familiars per fill a càrrec passen a concedir-se amb condició de recursos, però a canvi es revaloritzà el seu import. Les prestacions

²¹ Ens referim a les següents prestacions de la Seguretat social : auxili per defunció, pensió de viduitat, pensió d'orfanat, pensió a favor de familiars i subsidi temporal a favor de familiars.

²² Vegeu Reial Decret Legislatiu 1/1994, de 20 de juny, pel que s'aprova el Text Refós de la Llei General de la Seguretat Social (BOE de 29 de juny de 1994).

familiars per fill a càrrec consisteixen en una prestació econòmica, en les seves modalitats contributiva i no contributiva, per a cada fill menor de divuit anys o més gran d'aquesta edat si està afectat d'una disminució d'un grau igual o superior al 65%, que estigui a càrrec del beneficiari, sigui quina sigui la naturalesa legal de la filiació existent entre ells.

L'import de l'assignació econòmica és de 36.000 pts. anuals. Això suposa en condicions normals una assignació de 3.000 pts. al mes per fill, cobrable cada sis mesos a l'entitat bancària que esculli el perceptor. En cas de fills minusvàlids l'import de les assignacions s'incrementa notablement i pot anar des de les 72.000 ptes. fins a les 587.460 ptes. anuals en funció de si és o no major d'edat i del grau de la seva disminució. Tenen dret a l'assignació per fill a càrrec en la seva modalitat contributiva tots els treballadors, sigui quina sigui la seva nacionalitat, que es trobin residint legalment en el territori espanyol i que estiguin compresos dins el camp d'aplicació de la Seguretat Social sempre i quan no percebin ingressos anuals, de qualsevol naturalesa, superiors a 1.181.720 ptes. (1998). La quantia d'aquest sostre s'incrementarà un 15% per cada fill a càrrec, a partir del segon, aquest inclòs. Tanmateix, quan els fills a càrrec siguin disminuïts, no existeix un límit d'ingressos per tal d'obtenir aquesta assignació.

Tindran dret a l'assignació en la seva modalitat no contributiva aquells que resideixin legalment en el territori espanyol, tinguin fills en els quals concorrin les condicions establertes, no percebin ingressos anuals superiors a l'esmentat sostre i no tinguin dret, ni el pare ni la mare, a prestacions d'aquesta mateixa naturalesa en qualsevol altre règim públic de protecció social. Així, doncs, tant en la modalitat contributiva com en la no contributiva l'import de l'assignació i els requisits per a la seva percepció són semblants.

Cal tenir present que, de cara a determinar el dret a la percepció de les assignacions per fill a càrrec, cal sumar tots els ingressos de la unitat familiar, llevat que els pares no estiguin separats o divorciats. El volum d'ingressos s'acredita mitjançant la declaració d'IRPF del darrer exercici. Si existeix convivència familiar i, per tant, tant el pare com la mare poden tenir dret a la prestació, només se li

reconeixerà a un d'ells, si bé, en cas que treballin tots dos, poden sol·licitar-la indistintament tant l'un com l'altre (Instituto Nacional de Seguridad Social, 1995). El finançament de la protecció familiar no contributiva, així com les prestacions per fill a càrrec minusvàlid corresponen a l'estat, essent tan sols a càrrec de la Seguretat social les prestacions per menors a càrrec en la seva modalitat contributiva.

Entre 1966 i 1990 les assignacions per fills a càrrec pràcticament no foren revaloritzades fins al punt que al llarg d'aquests 24 anys la relació entre aquesta prestació i el Salari Mínim Interprofessional passà del 5,6% el 1970 al 0,5% el 1990. Des d'aquesta data en què canvia el sistema tampoc no han estat actualitzades. En canvi, sí que s'actualitza periòdicament el sostre d'ingressos que dóna dret a la percepció de l'assignació. En cas que continuï aquesta tònica de manca de revalorització de l'import de les prestacions existeix el perill que torni a passar exactament el mateix que a l'etapa anterior. És curiós constatar que, a tenor del Pacte de Toledo, totes les prestacions de la Seguretat Social són revaloritzables segons les variacions en el cost de la vida. El fet que aquesta prestació no hagi estat incorporada a les disposicions del Pacte de Toledo constitueix un bon indicador de la manca de sensibilitat dels partits polítics i agents socials sobre aquesta qüestió. Així, segons informacions recents²³, les pensions de la Seguretat Social augmentaran un 1,8% a partir del 1er. de gener de 1999, el mateix que l'objectiu d'inflació previst per al proper any. Aquesta revalorització s'aplica automàticament per llei arran del Pacte de Toledo. Tanmateix, les prestacions familiars per fills a càrrec menors de 18 anys, incloent els que tenen una disminució igual o superior al 33%, resten congelades a la cota de les 36.000 pts. i de les 72.000 pts. respectivament, la mateixa assignació que el 1990. Només són revaloritzades les pensions dels minusvàlids majors de 18 anys que passen, en el cas dels que tenen una disminució en un grau igual o superior al 65%, de 391.620 (1994) a 455.460 (1999) o, en el cas dels que tenen una disminució en un grau igual o superior al 75%, de 587.460 (1994) a 683.220 (1999). Això suposa un augment del 16,3% en els cinc darrers anys per a un col·lectiu que suposa un 10% de la despesa. A més, cal recordar que les prestacions per a fills

minusvàlids no estan sotmeses a condicions de renda. La lliçó que podem extreure d'aquesta congelació és clara : la immensa majoria de les famílies modestes amb fills a càrrec no tenen valedors que les puguin defensar com ara els sindicats o les associacions de minusvàlids i sobre la seva esquena recau el pes de les retallades socials. D'altra banda, aquestes revaloritzacions selectives indiquen de manera molt nítida quins són els criteris prioritaris de la política social del nostre país. Les úniques persones dignes de protecció social són les persones adultes amb determinades carències, però els fills menors només han d'esperar rebre ajut dels seus pares, no pas de l'estat.

La modernització dels subsidis familiars constitueix l'assignatura pendent més important del sistema de protecció familiar a Espanya. Tanmateix, convé recordar que el govern de la Generalitat de Catalunya no té cap mena de competències en matèria de Seguretat social, per bé que podria sol·licitar el traspàs de la seva gestió econòmica i tractar de millorar algunes de les prestacions a base d'establir transferències dels seus pressupostos. En aquest sentit, dues són les principals mancances que caldria solventar : Incrementar l'import de les prestacions i avançar cap a un sistema més universalista a base d'ampliar progressivament la seva cobertura. De fet, en l'actualitat són prestacions de caràcter assistencial, destinades a una minoria de la població molt necessitada o amb determinades problemàtiques específiques (entre altres, les famílies amb fills disminuïts) que no pas veritables instruments de política familiar.

Les Taules 5 i 6 són il·lustratives de fins a quin punt resulta precària la situació del nostre país, comparativament a la d'altres països europeus, pel que fa a la protecció familiar. A la Taula 5 hi podem veure com la proporció destinada a família dins la despesa total en protecció social tot just assoleix un 1%²⁴. Per contra, els països de la Unió europea hi dediquen una mitjana del 7%, o sia set vegades més.

²³ Vegeu *El País* del dissabte 3 d'octubre de 1998, p. 54.

²⁴ S'inclouen dins aquesta funció de família totes les prestacions pecuniàries per fill a càrrec i, si la legislació ho preveu així, també per a altres membres de la família. Igualment s'hi inclouen les prestacions no monetàries, tals com ajuda per a l'alimentació o al vestit, etc. També s'hi inclouen les despeses destinades a planificació familiar i altres formes d'ajuts socials en favor dels infants i de la família (López, 1996 : 55).

Els països nòrdics hi dediquen de 10 a 13 vegades més. En segon lloc, la Taula 6 ens mostra, en les dues primeres columnes, les percepcions netes de dues famílies típiques. En la primera, hi figuren les retribucions netes en ECU (o sia els ingressos nets després d'haver-ne deduït els impostos i les cotitzacions socials, i haver-hi afegit, si s'escau, els subsidis familiars) d'una família formada per una parella de treballadors manuals de la indústria manufacturera amb salaris mitjans i sense fills. En la segona columna hi figuren també les retribucions netes d'una família amb un sol perceptor de les mateixes característiques anteriors i amb dos fills. A la tercera, queda enregistrat el percentatge que representa la caiguda del nivell de vida pel fet de tenir dos fills a càrrec i treballar tan sols un membre de la família. En el cas d'Espanya es produeix la caiguda més gran d'Europa: un 46%, mentre que en els altres països de la taula els decrements són molt més moderats. Després d'examinar aquestes dades no resulta gaire difícil entendre la dràstica caiguda de la natalitat al nostre país. Com es pot constatar, en les dues taules presentades la variable crucial són els subsidis familiars.

6.2 Transferències indirectes

Dins aquest apartat de transferències indirectes contemplem aquells beneficis que, tot i no consistir ni en la prestació de serveis, ni en recursos temporals ni en pagaments directes a les famílies, tenen sens dubte un valor quantificable en diners i representen transferències de les administracions als ciutadans amb responsabilitats familiars. Entre aquesta mena de prestacions en destaquem principalment dues : les desgravacions fiscals segons circumstàncies familiars i els beneficis per a les famílies nombroses.

6.2.1 Desgravacions fiscals segons circumstàncies familiars

A Espanya l'article 87 de la Llei 18/1991, de 6 de juny, de l'IRPF estableix dues modalitats d'unitat familiar : 1) La integrada pels cònjuges no separats legalment i, en cas d'haver-n'hi, els fills menors amb l'excepció d'aquells que, amb el consentiment dels seus pares, visquin independentment d'ells; 2) La formada pel pare o la mare, solter/a, separat/da legalment, vidu/vídua o divorciat/da, i els fills menors que hi convisquin, sense que cap persona física pugui formar part de dues unitats familiars alhora (López, 1996 : 31).

Des de 1997 també es podran incloure a les unitats familiars les persones de més de 18 anys en cas d'incapacitat reconeguda que estiguin sota la pàtria potestat (Observatoire européen, 1998b : 89).

L'esmentada Llei 18/1991 configura l'IRPF com un tribut individual i trenca en aquest punt amb el sistema anterior que obligava a l'acumulació de rendes dels membres integrants de la unitat familiar. Tanmateix, els subjectes passius que formin part de la mateixa unitat familiar tenen l'opció de tributar conjuntament. En aquest cas s'aplica una tarifa amb tipus diferents als de la tributació individual.

En cas de tributació individual, les rendes del treball que obtinguin els membres de la mateixa unitat familiar seran imputades íntegrament a aquell qui les ha generat; en canvi, les altres rendes que no siguin del treball es divideixen entre els cònjuges segons el règim econòmic del matrimoni. Cal tenir present que, segons quin sigui l'origen de les rendes, el resultat de la declaració pot ser força diferent per a famílies del mateix nivell de renda (López, 1996 : 32).

Pel que fa a les deduccions de la quota el sistema espanyol preveu un conjunt de deduccions per tal d'ajustar la càrrega fiscal a la situació real de cada família en termes de la seva composició, persones a càrrec i altres circumstàncies com ara certes despeses. Aquestes deduccions han anat canviant al llarg del temps. A continuació figuren les deduccions que s'han aplicat en els darrers anys:

- Deducció per descendents a càrrec.
- Deducció per ascendents a càrrec.
- Deducció per ascendents de més de 75 anys a càrrec.
- Deducció per descendents o ascendents invidents, invàlids o mutilats.
- Deducció per despeses de custòdia de fills amb edat inferior a tres anys.
- Deducció per despeses de lloguer.

A causa de l'actualització tardana o insuficient d'aquestes deduccions, el seu valor real ha caigut aproximadament en un 18% entre 1991 i 1997. Cal tenir present que, en el cas de la deducció per descendents a càrrec, es té en compte el rang del fill. Així, mentre que el valor de la deducció del primer i segon fill és la mateixa, l'import de la deducció del tercer s'incrementa en un 20,9% i la del quart i següents en un 44,2% (Observatoire Européen, 1998b : 88).

En aquests moments, al nostre país, la reforma de l'IRPF proposada pel govern Aznar també ha suscitat un ampli i viu debat sobre els avantatges i inconvenients d'aquesta iniciativa (García Añoveros, 1998; Sevilla, 1998). Val a dir que, ara per ara, els possibles efectes que tindria la reforma sobre les famílies amb fills o altres persones dependents han restat gairebé absents del debat. La seva novetat consisteix a establir el concepte de renda discrecional, que ha de reflectir la capacitat econòmica gravable i que és aquella que excedeixi a la que s'ha de dedicar de forma obligada a les necessitats del declarant i de la seva família i que per tant constitueix la base imposable de l'impost. D'aquesta manera, les desgravacions que fins ara s'aplicaven en forma de deduccions a la quota de l'impost en virtut de la reforma passarien a aplicar-se a la base imposable. El problema és que, segons els experts, les deduccions en la base són més regressives que les aplicades en la quota, en ser les segones linials i efectuar-se les primeres sobre el tipus marginal. Per consegüent, tendrien a beneficiar més les rendes elevades que les baixes (Sevilla, 1998 : 28-29).

Per acabar, cal fer esment que la Generalitat de Catalunya, fent ús de la

capacitat normativa que té sobre el tram del 30% de l'impost de l'IRPF segons el sistema de finançament autonòmic vigent, ha introduït a la Llei de pressupostos per a 1998 un ajut addicional de caràcter fiscal, consistent en una deducció a la declaració de renda per import de 25.000 ptes. per a les famílies en què neixi un segon o posterior fill durant l'any 1998. Fent els càlculs a partir dels fills nascuts el 1995, aquesta mesura costarà a la Generalitat uns 621 milions de pts.

6.2.2 Beneficis per a les famílies nombroses

El tractament de determinades problemàtiques familiars associades amb el nombre de fills a partir de programes per a la protecció de les famílies nombroses té una llarga tradició en la política social espanyola de regust conservador. El sistema actual data de la Llei 25/1971 de 19 de juny, de Protecció de les famílies nombroses, que ens ha pervingut gairebé intacte després d'efectuades les modificacions exigides per la constitució de 1978. Tanmateix, aquesta actualització no tingué lloc fins a l'aprovació del Reial Decret 1801/1995 de 3 de novembre, que desenvolupa la disposició final 4a de la Llei 42/1994, de 30 de desembre, de Mesures fiscals, administratives i d'ordre social, en matèria d'ampliació del concepte de família nombrosa. Aquestes noves disposicions, que entraren en vigor el 1er. de gener de 1995, varen ampliar la consideració de família nombrosa a partir de tres fills. El programa de beneficis per a famílies nombroses és estatal, però està actualment gestionat per la Direcció General d'Acció Cívica del Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya.

Tenen dret al títol oficial de família nombrosa aquelles famílies amb tres fills o més a càrrec tant si són monoparentals com biparentals; en el cas de les famílies biparentals els fills han de ser comuns o els pares estar casats. També hi tenen dret les famílies amb dos o més fills quan el pare i la mare siguin disminuïts o estiguin incapacitats per al treball o bé ho estiguin dos dels fills. Són fills a càrrec els menors de 21 anys o els més grans d'aquesta edat fins als 25 inclosos que puguin acreditar que estan cursant estudis, fent el servei militar o la prestació social substitutòria.

Els beneficis a què dona dret la possessió del títol de família nombrosa consisteixen, bàsicament, en l'exempció o reducció de determinades taxes (acadèmiques i administratives) o tarifes (transport públic) i una certa preferència en la concessió de préstecs o de l'adjudicació d'habitatges de promoció pública. Les famílies nombroses es divideixen en tres categories segons el seu nombre de fills a

càrrec i la seva inclusió en cada una d'elles determina el grau de l'exempció o reducció. Amb tot, actualment, els descomptes per les taxes universitàries són els únics ajuts a què s'acullen majoritàriament les famílies nombroses, mentre que els beneficis en transport públic i habitatge són molt menys utilitzats²⁵.

El conseller de Benestar Social, Antoni Comas, va declarar recentment que la Generalitat ha proposat una revisió de la llei estatal de Protecció de Famílies Nombroses de 1971, que considera que no dóna resposta a la problemàtica actual i que es troba "totalment desfasada". Aquesta modificació és reclamada també per l'Associació de Famílies Nombroses de Catalunya²⁶.

A Catalunya el títol de família nombrosa dóna dret a la possessió d'un carnet familiar, per a cada un dels membres de la família beneficiària, que permet gaudir d'una sèrie d'avantatges i descomptes en ser presentat als organismes que els atorguen i a les entitats i comerços adherits. Aquest nou carnet, amb algunes similituds amb el carnet jove per a menors de 25 anys, està integrat en un paquet de mesures incloses al pla de suport a la família aprovades pel govern català. La Generalitat va respondre així a la denúncia de la Associació de Famílies Nombroses de Catalunya en la qual manifestaven que se sentien desemparades per l'Administració²⁷.

El carnet familiar ofereix els descomptes en habitatge, transport públic i ensenyament que ja ofería el títol de família nombrosa, però a més incorpora nous ajuts, especialment en els àmbits del comerç, l'automoció, el lleure, els subministraments domèstics de llum, gas i aigua, crèdits socials i serveis financers. Perquè les famílies coneguin els nous avantatges també es distribueix una Guia de recursos i serveis on consten el primer bloc de prestacions i s'inclouen les 1.500 adreces dels establiments que hi participen. Els descomptes se situen entre el 5% i el 15% i majoritàriament són del 10%. En el cas dels museus i altres establiments de

²⁵ Vegeu *Avui* del 14 de maig de 1997.

²⁶ Vegeu *Avui* del 3 de desembre de 1997.

²⁷ Vegeu *La Vanguardia* del 16 de maig de 1997.

lleure, els descomptes arriben a cotes més altes, de fins al 40%²⁸.

El programa del carnet familiar costà a la Generalitat el 1997 uns 16 milions de ptes., en contrast amb el de protecció a la família nombrosa (estatal) que només comporta per al Departament de Benestar Social despeses de gestió, ja que les prestacions econòmiques, via descomptes, correspon a altres institucions. Des de la presentació del carnet familiar el mes de maig de 1997 s'ha produït un increment important dels títols oficial de família nombroses que hi donen dret, que han passat de 27.784 a 43.443 a finals de 1997. De tota manera, la cobertura d'aquest programa continua essent força reduïda, car si, segons l'Institut d'Estadística de Catalunya hi ha uns 160.000 matrimonis amb tres fills o més, només s'hi han acollit un 27% del total.

Vistos aquests plans de protecció familiar resulta enormement insòlit el nostre sistema de beneficis per a les famílies nombroses, que sens dubte representa un anacronisme dins el conjunt europeu. A Europa els ajuts a les famílies nombroses s'instrumenten bàsicament a partir dels subsidis familiars i de les desgravacions fiscals. Cal recordar que, si bé alguns dels programes de subsidis familiars tenen per finalitat donar un suport genèric a les famílies amb fills a càrrec, n'hi ha d'altres que incrementen el nivell de les prestacions a mesura que augmenta el nombre de fills. Així, els països que donen un suport addicional a les famílies nombroses a través de les assignacions familiars són: França, Alemanya, Bèlgica, Luxemburg, Holanda i Grècia. Suècia és un dels països que ha abandonat recentment aquest sistema i ha passat a atorgar les mateixes assignacions a tots els fills a càrrec, independentment del seu rang. Pel que fa a les desgravacions fiscals, el sistema francès, dit de quocient familiar, és el més generós de tots en reduir el tipus de la base imposable, integrada per la totalitat de la renda familiar, a mesura que augmenta el nombre de fills. Pel que fa a les deduccions de la quota de l'impost per fills dependents els països que tenen un sistema progressiu en funció del rang de fill són Bèlgica, Grècia i Espanya.

El programa de famílies nombroses actualment vigent és força il·lustratiu de la

²⁸ Vegeu Avui del 3 de desembre de 1997.

tònica dominant de la política familiar al nostre país. En primer lloc, es tracta d'una llei franquista que pràcticament no ha estat modificada. Sota el pretext de l'existència d'altres prioritats en matèria de política social, s'està operant amb uns esquemes regressius i poc concordants amb la situació democràtica actual. En segon lloc, es tracta d'una política sense dotacions pressupostàries, ja que el seu cost recau sobre institucions o organismes que no són els encarregats de la política social (com ara universitats o companyies de transport). En aquests moments les universitats estan reclamant al govern 25.000 milions de pts., atès que tan sols s'ha aprovat una transferència de 7.000 dels 32.000 necessaris per tal de compensar la reforma de 1995 segons la qual passava a tenir la consideració de família nombrosa la de tres o més fills²⁹.

Per últim, resulta curiós constatar que al PISF no hi hagi cap mena de referència a les famílies nombroses quan l'únic programa específic de família actualment gestionat per la Generalitat de Catalunya és el de famílies nombroses.

²⁹ Vegeu *El País* del dimarts 22 de setembre de 1998. Segons aquesta informació els 7.000 milions de pts. aprovats encara no s'han començat a distribuir entre les universitats.

7. POLÍTIQUES PER LA CONCILIACIÓ DE LA VIDA LABORAL I LA VIDA FAMILIAR

A mitjans dels anys 1970, la CEE ja va plantejar una sèrie de mesures legislatives a favor de la igualtat professional entre dones i homes, en relació als salaris, les condicions laborals i els drets de seguretat social. La Unió europea ha reforçat aquella legislació i s'ha posicionat a favor de les polítiques de conciliació Ocupació-Família³⁰ per donar resposta a la creixent incorporació de les dones al mercat de treball. En general, encara que no sempre, el seu objectiu és doble: aconseguir un major benestar en la vida quotidiana de les famílies -enteses en la seva diversitat-, de manera especial dels infants, i aconseguir una major equitat social en l'accés als recursos socials entre dones i homes. Les mesures proposades tendeixen a ser universals i no pas selectives en tant que allò que procuren és donar resposta a transformacions demogràfico-familiars i laborals que protagonitza el conjunt de la població.

En efecte, davant dels forts desajustaments entre els temps que les dones

³⁰ Les instàncies comunitàries han considerat poc les dones en tant que mares i la qüestió de les responsabilitats familiars, excepte quan entra en joc la relació Ocupació-Família. El 1974 una resolució del Consell de Ministres sobre un programa d'acció social expressa la voluntat política dels països membres per adoptar les mesures necessàries per assegurar la conciliació de les responsabilitats familiars i les aspiracions professionals (Journal Officiel des Communautés européennes, C 13, 12/2/1974). La Carta comunitària reafirma aquest principi i assenyala la necessitat de desenvolupar mesures que permetin a homes i dones conciliar les seves obligacions professionals i familiars (Article 16). La Recomanació del Consell, del 27 de juliol de 1992, sobre la convergència dels objectius i de les polítiques de protecció social (92/442/CEE), i el Llibre Blanc de 1994 sobre la política social a Europa (COM (94) 333) planteja la necessitat de mesures dirigides a la integració professional de les persones que han criat fills, i també per la conciliació de la vida familiar i professional. El novembre de 1993, després del Tractat de Maastricht que crea la Unió Europea, es contempen els drets de les dones treballadores com a un objectiu comú de les polítiques i l'obligació de respectar la legislació europea sobre la igualtat de sexes. Però les mesures a favor de la conciliació de la vida professional i familiar han estat menys desenvolupades, fins i tot quan la relació Ocupació-Família figura des de fa molt temps en la declaració d'intencions polítiques (Hantrais, 1997: 105-106).

dediquen al treball remunerat i els temps que dediquen o volen dedicar a l'atenció de les seves famílies, especialment dels seus infants (cal dir que en alguns països també es considera aquest desajustament horari pel que fa als temps laborals i familiars dels homes), les polítiques per la conciliació Ocupació-Família tracten d'oferir recursos públics perquè la cura de les persones dependents pugui ser compartida entre la família, l'estat i el mercat. Però el pes relatiu que cada estat dona a cadascuna d'aquestes possibles agències de benestar és molt diferent. Uns països mantenen com a més desitjable que les dones continuïn sent les principals protagonistes de la cura de la família i se les encoratja a participar al mercat de treball amb jornades a temps parcial o variable o bé a dedicar-se en exclusiva a la família mentre aquesta ho necessiti; d'altres plantegen que les dones-mares puguin mantenir la seva participació activa al mercat de treball, i que els homes-pares augmentin de manera substancial la seva participació en el treball familiar i s'impliquin molt especialment en l'educació i criança dels seus fills. És a dir, la posició que cada govern adopta respecte de la igualtat d'oportunitats de dones i homes, en el mercat de treball i en la família, orienta d'una o altra manera les mesures concretes a portar a terme.

Però no tots els governs s'han mostrat favorables a seguir les propostes comunitàries en relació a la millora de les condicions de treball a temps parcial, dels permisos laborals de maternitat, dels permisos parentals o dels serveis per atendre els infants. I s'hi han oposat en sentits diferents. El Regne Unit ha presentat sempre arguments en contra al·legant que la legislació comunitària constitueix una interferència en la vida privada i que limita la llibertat d'elecció dels membres de les famílies; a més considera que la millora de les condicions de la jornada a temps parcial resultaria massa cara als empresaris. Però aquesta postura tant característica dels països anglosaxons ha canviat molt recentment amb el govern de Toni Blair qui ha proposat una nova política de suport a les famílies que contempla, entre d'altres mesures, la implantació d'una bona xarxa pública de serveis per atendre la primera

infància³¹. Però si ja és tradició que el Regne Unit posi pegues a les propostes comunitàries, també les ha posat Dinamarca en el sentit de que els permisos parentals remunerats s'interpreten com mesures que van en contra de la carrera i promoció professional de les dones i frenen el procés cap a una major equitat social entre ambdós sexes i això perquè sempre són les dones les que demanen aquest tipus de permisos. Aquests són només dos exemples de les diferències notables en les pràctiques, representacions i interpretacions de les polítiques de conciliació Ocupació-Família entre els països de la Unió Europea i que tractarem d'exposar amb més detall en aquest capítol.

El model familiar tradicional dominant al sud d'Europa està trontollant, però no ha estat substituït encara³². A Catalunya les relacions familiars estan marcades encara per una forta inèrcia de continuïtat (Brullet, 1996, 1998). Tanmateix, els canvis del paper de les dones en les societats occidentals amb la seva major inserció en el mercat de treball i major presència pública han posat en qüestió des de la seva arrel aquell esquema dominant. Justament per la importància d'aquest fet, fonament del tema que ara ens ocupa -les polítiques de conciliació Ocupació-Família- iniciem el capítol amb una breu exposició comparativa de la inserció laboral de les dones a Europa i Catalunya.

Unes breus precisions conceptuals

³¹ El govern britànic acaba d'anunciar el 23 de juliol de 1998 que pensa crear un nou institut per donar suport a les famílies (National Family and Parenting Institute). La idea és que el nou institut sigui un organisme consultiu, ideològicament independent del govern, sensible a la diversitat de valors culturals de les famílies britàniques i preocupat per les necessitats de totes elles, sigui quin sigui el seu caràcter. El govern ha identificat cinc temes claus com a fonament d'una política familiar: 1) més ajut financer a les famílies per garantir la satisfacció de les necessitats dels infants; 2) enfortir el suport al matrimoni i estimular l'estabilitat de les relacions entre persones adultes; 3) ajudar a conciliar les pressions contradictòries entre treball i família, especialment quan hi ha infants; 4) millorar els serveis i el suport per als pares i mares, en especial quan tenen nens petits; 5) focalitzar l'atenció en alguns dels problemes més greus d'algunes famílies: violència domèstica, delinqüència juvenil i embaràs adolescent. La voluntat del nou govern és que la cerca d'ajut no sigui considerat com un signe de fracàs, sinó com a prova de la responsabilitat i preocupació dels pares.

³² Model tradicional segons el qual les dones s'ocupen de la cura i atenció del grup familiar, mentre que els homes es dediquen a proveir econòmicament la família i a representar-la en el món públic. Un esquema reduccionista que ha amagat altres realitats familiars.

Però abans és important escatir d'entrada dues qüestions referides a l'expressió "conciliació Ocupació-Família". En primer lloc, evitem l'expressió (que es podria considerar equivalent) de "conciliació Treball-Família" perquè entenem el terme "treball" en el marc de les noves conceptualitzacions que d'aquest terme es fa tant des de la sociologia del treball com des de la sociologia de la família. En aquesta línia considerem molt útil, per comprendre els canvis en les relacions i dinàmiques familiars, fer la distinció entre "treball remunerat" i "treball familiar" i, per tant, des d'aquest punt de vista és del tot incorrecte oposar treball i família³³.

En segon lloc, quan utilitzem l'oposició dels termes Ocupació-Família tractem de significar les dificultats que avui experimenten moltes dones per combinar els temps que dediquen o volen dedicar al treball remunerat i els temps que dediquen o volen dedicar al treball familiar³⁴. Ara bé, en el passat immediat ja existia un tipus de "conciliació Ocupació-Família" basada en la divisió sexual del treball: la gran majoria de dones assumia en exclusiva les responsabilitats del treball familiar, mentre que la majoria dels homes assumia les del treball remunerat. Nosaltres entenem que plantejar avui polítiques de conciliació "Ocupació-Família" en el marc de les noves relacions familiars i de gènere que s'està desenvolupant a Europa implica posar en qüestió la vella divisió sexual del treball i facilitar que dones i homes puguin gestionar de la millor manera possible les seves responsabilitats familiars i laborals. Entenem, per tant, que estem tractant d'una problemàtica social que afecta tant dones com homes. Ara bé, el més freqüent és que l'acció política pensi aquesta conciliació fent referència solament a la vida de les dones, en part perquè, en efecte, les dones són avui les més negativament afectades pels desajustaments i desequilibris temporals entre família i ocupació. Però si no es planteja que aquests desajustaments i

³³ Vegeu entre d'altres, atès que la literatura sobre això ja comença a ser molt extensa: Barrère-Maurisson, 1992; Borderias, Carrasco i Alemany, 1994; Brullet, 1996; Collectif, 1984; Daune-Richard et Devreux, 1992; Izquierdo, 1993; Pahl, 1984; Torns i Carrasquer, 1987; Torns, 1995.

³⁴ Les transformacions del treball domèstic i l'ampliació o aparició de noves necessitats relacionals (família i escola, família i serveis de salut; família i consum; família i xarxa social; etc.) porta a la utilització del concepte "treball familiar" en substitució del de treball domèstic. El concepte de treball familiar inclou el de treball domèstic a l'interior de la llar, però també implica totes aquelles feines necessàries per a la reproducció, el manteniment, la cohesió i la dinàmica del grup familiar que es realitzen fora de la llar (Brullet: 1998:452-453).

desequilibris també estan presents a la vida quotidiana dels homes -que resten tant sovint al marge del treball familiar- és molt difícil que aquestes polítiques afavoreixin de manera equitativa homes i dones i siguin un factor de creixement de la democràcia participativa i, en particular, de la democràcia familiar.

Estructura del capítol

En aquest capítol presentem en un primer apartat una breu descripció reflexiva i comparativa de la creixent participació de les dones al mercat de treball a Europa i Catalunya, que ha portat a noves necessitats de les famílies en serveis externs de suport per a l'atenció de les persones dependents, especialment els infants. En un segon apartat exposem les diferents formes d'ajustament Ocupació-Família que s'han proposat a Europa, tot discutint els seus possibles beneficis alhora que les seves contradiccions. En el tercer apartat fem un breu comentari crític sobre la problemàtica que plantegen les mesures de flexibilització del mercat de treball que formen part de les polítiques de conciliació. En el quart, fem una breu anàlisi de la postura política del govern de la Generalitat en relació a les polítiques de conciliació Ocupació-Família per passar després a les mesures concretes del *Pla integral de suport a les famílies* i el seu grau de realització. El *PISF* planteja intervenir sobre la regulació del mercat de treball, els permisos de maternitat i parentalitat, els serveis d'atenció als infants, la gent gran i persones dependents, els temps dels horaris comercials, escolars i serveis públics. Presentem les mesures específiques dins de cadascun d'aquests àmbits d'intervenció, exposant primer una síntesi de l'estat de la qüestió i segon, les mesures proposades i el seu grau de realització.

7.1 La creixent participació laboral de les dones a Europa i Catalunya i els canvis en les formes de vida familiar

Tot i que no és aquest el lloc per fer una anàlisi detallada de l'activitat laboral de les dones a Europa i Catalunya, cal assenyalar-ne alguns elements per a una millor comprensió del tema que ens ocupa ³⁵. Ho farem presentant a cada pas algunes dades comparatives de la seva activitat laboral a diferents països europeus i, en particular, a Catalunya.

1) Des dels anys 1970 les diferències entre les taxes d'activitat femenines i masculines han anat disminuint a l'interior de cada país. Però han augmentat les distàncies entre països (Hantrais et Letablier, 1996). Per exemple l'any 1993, Dinamarca, Finlàndia i Suècia eren els països amb la major activitat laboral de les dones de 25 a 49 anys (període de la seva màxima fecunditat) mostrant unes taxes d'activitat del 88%, 84% i 87% respectivament. Seguien França, Portugal i el Regne Unit. En canvi, Irlanda, Espanya, Itàlia i Grècia presentaven les taxes d'activitat femenina més febles amb el 54%, 55%, 56% i 56% respectivament (Taula 7).

Pel que fa a Catalunya, cal assenyalar el fort creixement de la participació laboral de les dones a principis dels anys setanta, frenada amb la crisi de 1973, però que torna a remuntar el 1985 amb una tendència que avui continua. Entre 1990 i 1995, la taxa d'activitat femenina ha augmentat de manera sistemàtica a tots els grups d'edat (Taula 8) excepte entre els 16 i 19 anys, perquè l'atur colpeja fort sobre la mà d'obra més jove, però també perquè les noies es mantenen cada vegada més anys en el sistema escolar, superant els anys d'escolarització dels nois (Taula 9). Ara bé, si les taxes d'activitat femenina augmenten dia a dia a Catalunya -l'any 1995, era del 65,5% per les dones entre 25 i 65 anys, situant-se en una posició intermèdia entre els països de la Unió europea- també cal fer notar que les taxes d'atur femení són molt elevades (24%) pel mateix grup d'edat (Taula 10). Per tant, a Catalunya hi ha una forta distància entre les expectatives i les possibilitats reals perquè totes les

³⁵ L'anàlisi de l'activitat laboral de les dones ha estat objecte d'estudi de molts treballs, informes i recerques tant a la Unió europea com a cada país membre. No totes les anàlisis mantenen la mateixa perspectiva teòrica, però el consens és total respecte de l'existència de desigualtats i discriminació de les dones en el mercat de treball. Sobre la segmentació vertical i horitzontal del mercat de treball per raó de sexe vegeu per exemple M. Maruani (1991) i C. de Miguel (1993).

dones que ho desitgen puguin fer treball remunerat.

2) En general a Europa les dones tenen menys oportunitats per accedir al mercat de treball i ocupen arreu les feines menys estables i menys ben remunerades. A mitjans dels anys 1990 els salaris mensuals bruts de les dones eren encara inferiors en un 30 % als dels homes en la major part dels països d'Europa (Eurostat, 1996). A Espanya, segons la "Encuesta de salarios en la industria y los servicios" del IV trimestre de 1992, els sous de les dones són inferiors als dels homes en tots els sectors d'activitat. En termes generals, la seva retribució és un 20% inferior a la dels homes. L'experiència de les dones es valora menys que la masculina i aquesta minusvaloració s'accentua en els nivells educatius superiors. De fet, les dones amb formació superior i més de deu anys d'experiència professional presenten les majors diferències salarials en relació als homes (Instituto de la Mujer, 1994b).

3) Les dones tenen més contractes precaris i les afecta més l'atur que als homes, amb les excepcions de Finlàndia, Suècia i el Regne Unit (Hantrais 1997). El 1993, a Grècia, Portugal i Espanya, les taxes d'atur femenines eren molt més elevades que les masculines, doblant en alguns casos les masculines. En el cas de Catalunya, l'any 1995, la taxa d'atur de les dones d'entre 25-49 anys doblava la dels homes de la mateixa edat: 24% i 12% respectivament (Taula 10).

4) El treball a temps parcial, als anys 1990, és més característic de l'activitat laboral de les dones que dels homes. Es molt comú als Països Baixos, Regne Unit i Alemanya on l'any 1993 les dones que feien temps parcial eren el 64%, 45% i 32%, respectivament, sobre el total d'actives. Als Països Baixos i Dinamarca els homes també mostren taxes d'activitat a temps parcial (15% i 11%) força altes si es compara amb la d'altres països europeus. Però al sud d'Europa amb Grècia, Espanya, Itàlia i Portugal, la proporció de les dones actives que fan treball a temps parcial és molt menor que a la resta de països de la Unió europea.

En el cas de Catalunya, l'oferta de treball a temps parcial ha augmentat darrerament, encara que quasi sempre va associat a precarietat i temporalitat. L'any 1995, la taxa de dones ocupades (de 15 a 64 anys) a temps parcial era del 18% i la dels homes del 3% (Taula 11). Respecte del total d'ocupació, Catalunya va passar

del 5% d'ocupació a temps parcial l'any 1990 al 8% l'any 1995. Però l'any 1991 la ocupació a temps parcial ja representava un 23% a Dinamarca, o un 33% als Països Baixos. D'aquí que encara que les taxes de participació laboral de les dones són molt més altes per exemple a Dinamarca que no pas al sud d'Europa, les dones del sud laboralment actives, incloses les catalanes, treballen globalment més hores.

5) Tenir infants afecta les taxes d'activitat de les dones però també amb diferències entre països. A Dinamarca i Portugal -països tant diferents social, cultural i econòmica- les dones tenen un nivell elevat d'activitat sigui quin sigui el nombre i l'edat dels seus infants. A Alemanya, Països Baixos i Regne Unit les taxes d'activitat baixen quan hi ha més infants a casa, i augmenten quan les mares retornen al treball perquè els fills es fan grans; per tant, la discontinuïtat laboral de les mares és freqüent. A Bèlgica i França les taxes d'activitat femenina depenen més del nombre que no pas de l'edat dels infants. Espanya, Grècia, Irlanda, Itàlia i Luxemburg, amb taxes d'activitat baixes, tendeixen a disminuir a mesura que hi ha més infants (Hantrais i Letablier, 1996). En el cas de Catalunya, les dades més recents indiquen que les dones tendeixen a mantenir el treball remunerat després del primer i el segon fill al temps que han reduït de manera important el nombre d'aquests (Brullet, 1996).

Aquestes característiques de la participació de les dones en el mercat de treball afecten negativament la seva carrera i promoció laboral. Però també cal veure que l'augment considerable de la seva educació i l'accés a una feina remunerada (tot i els trets negatius abans considerats) els ha obert el camí cap a una major autonomia financera respecte del cònjuge o de les mesures d'assistència. Les dones han ampliat el seu radi d'acció i, a diferència del passat, tendeixen a mantenir la seva activitat laboral després del matrimoni o aparellament, i després de la maternitat, molt especialment quan la seva formació i qualificació professional és alta.

Aquesta nova posició de les dones en la família i en el mercat ha transformat la seva identitat que ara es defineix per la necessitat i/o la voluntat d'articular en la seva vida quotidiana l'esfera productiva (al mercat de treball) i l'esfera reproductiva (a la família). De manera que l'anàlisi específica "dels treballs" de les dones en les societats industrials avançades ha portat a formular el concepte de "doble presència"

que emfasitza no tant l'acumulació sumativa de dues jornades de treball (o dues mitges jornades), sinó la necessitat que tenen, avui per avui, d'assegurar la seva presència a les dues esferes. Aquest concepte de "doble presència", elaborat a Itàlia a finals dels anys setanta³⁶, és especialment adequat per explicar les vivències de les dones dels països del sud d'Europa i, en particular, de Catalunya. Al nostre país, a mesura que les dones han incrementat el seu pes en el mercat de treball també han hagut de mantenir una atenció important a la família, amb temps i capacitat organitzativa (Brullet, 1996; 1998). Si són dones de posició social alta mantenen la responsabilitat de la organització i dinàmica del grup familiar mentre que paguen a d'altres dones per les feines més feixugues; si són dones de baixa posició social mantenen, en general, la responsabilitat i execució de tot el conjunt o una gran part del treball domèstic-familiar (Taula 12). Es a dir, encara que facin treball remunerat dediquen més temps que els seus cònjuges a la família. En efecte, els homes mostren poca participació en el treball familiar malgrat la inexistència o insuficiència de serveis públics de suport quan les famílies tenen infants o altres familiars dependents. Aquesta situació ha eliminat o reduït de manera molt notable el temps personals de les dones treballadores (en oci, formació, descans)³⁷.

Aquesta problemàtica afecta tot el conjunt de relacions familiars i socials, i és probable que es vagi aguditzant a Catalunya on les taxes d'activitat femenina van augmentant sense interrupció en els darrers anys, especialment si no s'implementen mesures de conciliació Ocupació-Família. Si tenim en compte que les dones joves catalanes volen fer treball remunerat; que augmenten les seves taxes d'ocupació; que

³⁶ Balbo (1978)

³⁷ Altres trets del treball de les dones, lligats a la seva doble presència, també s'han fet evidents a Catalunya a través d'un estudi sobre el seu absentisme en el sector sanitari-hospitalari: les seves absències en el lloc de treball es deuen en gran mesura al compliment de càrregues reproductives (fills malalts, serveis múltiples i diversos a la família) i, per tant, es defensa que l'absentisme femení, des d'aquest punt de vista, hauria de ser vist com un "cost socioeconòmic de la reproducció social" (Torns i Carrasquer, 1993). Es així que la càrrega mental i horària de la "doble presència" de les dones ocupades a Catalunya caracteritzen una vida quotidiana sovint plena de tensions per poder ajustar els temps i els espais diferents de les dues esferes. I aquestes tensions també van estretament associades a desigualtats davant les oportunitats laborals (taxes d'atur molt elevades, baixos salaris, poca promoció) i al fet de que, molt sovint, les dones assalariades mantenen una forta implicació relacional i afectiva amb el treball mercantil perquè la majoria es dedica a ocupacions d'atenció i cura dels altres (serveis personals i domèstics, educació, sanitat).

molt sovint fan jornada laboral completa; que quan tenen fills les seves parelles augmenten les hores de treball remunerat; que la "doble presència" va associada a fortes tensions horàries; i, encara, que l'estat de benestar a Catalunya és més reduït que no pas al centre i nord d'Europa, ens podem explicar sense gaires dificultats perquè la taxa de fecunditat total a Catalunya costa de remuntar i es manté, l'any 1997, en 1,14 fills per dona³⁸. En canvi les taxes de fecunditat es recuperen en alguns països del centre i nord d'Europa tot i tenint altes taxes d'activitat entre les mares amb criatures petites.

Es també un fet que tot aquest procés cap a una major autonomia econòmica i participació pública de les dones ha anat aparellat amb una ràpida desidentificació amb el paper exclusiu de mestressa de casa³⁹ (Institut d'Estudis Metropolitans, 1992; Brullet, 1996). Aquest canvi identitari i cultural ja s'havia donat anteriorment als països del nord d'Europa on l'estat va entomar les noves realitats i necessitats de les famílies amb mesures polítiques conseqüents per mantenir el benestar dels infants i persones dependents. Però altres països l'han tendit a frenar. Per exemple, a Alemanya, on la política familiar de conciliació Ocupació-Família defensa el rol tradicional de les dones a la llar i insisteix en els efectes nocius sobre els infants del seu compromís professional. En aquest cas s'ofereixen importants subsidis familiars per fills perquè les mares (solament les casades) es quedin a casa tenint-ne cura o bé redueixin la seva jornada de treball remunerat. Tanmateix, altres països, per exemple França, ofereixen forts subsidis familiars que amb el temps s'han anat complementant amb una diversificada xarxa pública i privada de serveis d'atenció i cura dels infants. Es a dir, es facilita que les dones puguin mantenir el seu treball remunerat quan tenen criatures. Aquesta diversitat de les mesures polítiques que s'han pres a Europa per facilitar la conciliació Ocupació-Família ha estat objecte

³⁸ Institut d'Estadística de Catalunya (1997) *Anuari 1997*

³⁹ L'any 1990, solament 23 de cada 100 dones de la ciutat de Barcelona, majors de 18 anys i menors de 45 anys, s'identificava com a mestressa de casa (EMRB-1990); així mateix, l'any 1994, en una ciutat tradicionalment industrial com Mataró, solament un 15 % de les mares de la ciutat amb criatures de tres o menys anys s'autoidentifica com a mare-mestressa de casa, mentre que un 50% ho fa com a mare-treballadora ocupada i un 34 % com a mare-treballadora en atur (Brullet, 1996).

d'anàlisi en els darrers anys la qual cosa ens permet exposar a continuació alguns dels resultats obtinguts.

7.2 Modalitats d'ajustament del treball remunerat i del treball familiar a la Unió Europea

L'anàlisi de les polítiques de conciliació Ocupació-Família a la Unió Europea mostra grans diferències entre països tot i que existeix una legislació comunitària que orienta en aquest camp les actuacions dels governs de cada país⁴⁰. Marlene LohKamp-Himmighofen (1993)⁴¹ ha analitzat aquestes polítiques tenint en compte tres dimensions: els comportaments de l'activitat professional de les dones (eix treball), les justificacions de la intervenció pública en la conciliació (eix polític) i les representacions de la família i de les obligacions familiars (eix família). L'autora considera finalment l'existència a la Unió Europea de tres modalitats d'ajustament Ocupació-Família.

A) Països on Ocupació i Família es juxtaposen en el temps amb el suport d'ajudes públiques importants. És el cas de Dinamarca, Finlàndia i Suècia que tenen taxes altes d'activitat continuada de les dones -amb possibilitats de períodes a temps parcial i amb permisos parentals generosos-, i on els governs han implantat moltes mesures i prestacions mostrant el seu compromís en matèria d'igualtat entre homes i dones i en el benestar dels infants. Dinamarca i Suècia frueixen d'una oferta important de treball a temps parcial, de diferents tipus de permisos parentals i d'un sistema públic molt generós de serveis d'atenció a la infància. Família i ocupació són considerades com dues esferes complementàries a la vida quotidiana de dones i homes (Siim, 1993; Björnberg, 1994). També és el cas de França i Bèlgica que faciliten igualment la juxtaposició de ocupació i família, però on l'activitat professional de les dones és menys continuada que en els països nòrdics i menys exercida a

⁴⁰ Commission des Communautés européennes (1987) "Le droit communautaire et les femmes", *Femmes d'Europe*, supplément n° 25, X/152/87-FR. Vegeu també la nota 1 d'aquest mateix capítol.

⁴¹ Citada i compendiada per Hantrais i Letablier, 1996: 117-125. Presentem l'estudi de M. LohKamp-Himmighofen sintetitzant el que en diuen aquestes autores.

temps parcial. Si bé l'ajuda de l'estat s'ha centrat més en el suport econòmic a la família que no pas en proporcionar serveis públics, també s'hi han implantat mesures generoses per facilitar la continuïtat en l'ocupació quan hi ha infants a casa, sobretot a través de polítiques d'igualtat professional entre dones i homes.

Aquests dos conjunts de països disposen d'importants mesures perquè les dones (i els homes) puguin atendre els compromisos familiars i professionals sense que es vegin obligats a interrompre la seva vida professional. Es tracta que ocupació i família no siguin viscuts com dos universos antagònics. Als països nòrdics l'acció pública passa per perseguir objectius d'equitat per a homes i dones en la regulació del mercat de treball, oferir permisos parentals remunerats per mare o pare⁴², encoratjar un repartiment més equitatiu del treball domèstic-familiar entre homes i dones i actuar a favor de la guarda d'infants. A França es busca reduir l'antagonisme Ocupació-Família donant suport a les dones en tant que mares i en tant que treballadores. Cal dir que avui a França, amb una política familiar natalista que neix als anys 1930, es plantegen tensions entre dos corrents ben diferenciats respecte de la política familiar: un corrent fortament "familista" que representa els valors i els interessos de les famílies a través de nombroses associacions familiars; i un altre corrent "individualista" que defensa i prioritza la igualtat entre dones i homes en la ocupació i la família (Commaille, 1993). Aquest corrent és representat pel moviment feminista i pel feminisme d'estat, que s'ha ocupat d'endegar instàncies per a la defensa dels drets de les dones. Del compromís entre aquests dos corrents n'han resultat mesures importants per a la conciliació de la vida familiar i professional: ajudes per a la atenció i guarda des infants, permís parental remunerat i possibilitats d'acord sobre els temps de treball remunerat. Al mateix temps, s'ofereixen generosos subsidis universals per fills a càrrec⁴³. La lògica de fons que regeix les polítiques de

⁴² A Suècia, el primer país que va implementar un premis parental pel pare, ho va fer l'any 1974. Però encara molts pares dubten de fer-ne ús, cosa que s'explica perquè tenen en mitjana salaris més alts -tot i que el permís és remunerat- i també perquè persisteix una actitud negativa dels medis professionals.

⁴³ Molt recentment a França, després d'un curt període d'implantació de subsidis per fills sota condició d'ingressos familiars, el govern socialista de Lionel Jospin ha implantat de nou el 1998 la universalitat d'aquestes prestacions.

conciliació a Suècia i França són ben diferents, però arreu es facilita la juxtaposició Ocupació-Família. Cal dir finalment que avui per avui no s'ha pogut demostrar que el nivell d'ocupació de les dones a aquests països sigui resultat d'aquestes polítiques, però sembla clar que han legitimat l'activitat de les mares a l'exterior de la llar (Hantrais i Letablier, 1996).

B) Països on Ocupació i Família se succeeixen en seqüències temporals alternatives i on l'estat hi té una participació important. En aquest cas l'estat busca de manera prioritària preservar la institució familiar i la cohesió de la família, més que no pas salvaguardar els drets individuals de les persones. Alemanya, Àustria, Països Baixos, Itàlia i Luxemburg, si bé han implantat mesures per ajudar a conciliar obligacions familiars i professionals, ho han fet amb el pressupòsit que, en absència de serveis públics per l'atenció als infants, un dels dos progenitors, gairebé sempre la mare, deixi la seva ocupació o redueixi el temps que hi dedica. Producció i reproducció es gestionen en seqüències temporals ben definides. A Alemanya, Àustria i Països Baixos l'estat sosté la família a través de la potenciació de la relació conjugal (subvencionant generosament les parelles casades amb fills, que no pas les cohabitants) i la individualització de la protecció social. No es tracta de promoure ni la igualtat de sexes, ni el creixement de la dimensió familiar, ni la conciliació de la vida laboral i familiar; més aviat es tracta de reforçar la imatge tradicional del rol educatiu de la mare que es dedica en exclusiva als fills petits i a la llar. Es considera que l'educació de la primera infància és assumpte familiar i no pas de l'estat. Quan els infants són més grans el treball remunerat a temps parcial és una forma d'ajustament molt promocionada i utilitzada per les dones, la qual cosa frena o impedeix el seu desenvolupament professional. L'estat promou permisos parentals que sempre prenen les mares i que es veuen més com a salari maternal que no pas com a mesura de protecció del treball remunerat de les dones (com és el cas del permís parental a Suècia).

A Itàlia, existeixen permisos parentals dels anys 1970 però solament amb el 30% del salari, la qual cosa fa que els pares no el prenguin mai. Aquest permís va

dirigit a protegir la maternitat. Hi ha pocs serveis d'atenció a la primera infància (0-3 anys) mentre que els serveis estan més desenvolupats per infants de 3-6 anys. Les dones reben una protecció generosa a través d'un permís de maternitat remunerat durant cinc mesos, la qual cosa té relació amb les baixes taxes d'activitat femenina. Les mesures fluctuen per tant entre el sosteniment a la família en tant que grup i la importància que la constitució dóna als drets individuals (Bimbi, 1993). Per salvar la manca de serveis, la proximitat i les solidaritats familiars són importants.

En aquest conjunt de països l'estat contribueix poc o gens amb serveis col·lectius per la cura i atenció dels infants ni tampoc ofereix prestacions per compensar la despesa que implica l'ús de serveis privats. Però com que els permisos per maternitat són generosos, l'educació dels infants és una feina que cal fer dins la llar i la família.

C) Països on Ocupació i Família s'ordenen seqüencialment i on la intervenció de l'Estat és molt limitada. En aquest grup els governs intervenen molt poc: a Irlanda i el Regne Unit per raons de principi de no intervenció pública a la vida privada; a Grècia, Espanya i Portugal perquè han donat prioritat pressupostària a problemes socials jutjats més urgents, com les taxes elevades d'atur i d'exclusió social. La intervenció de l'estat per facilitar la conciliació Ocupació-Família és inexistent, tot que hi hagi una adhesió formal als objectius comunitaris d'una política de conciliació entre vida professional i familiar. Les famílies fan ús de serveis privats de guarderia o recorren a la família pròxima i en conseqüència les solidaritats familiars són bàsiques per explicar el funcionament i organització de la vida quotidiana quan hi ha fills petits o altres persones dependents. Ara bé, a Portugal i Regne Unit la feble intervenció dels poders públics no impedeix que les dones tinguin taxes d'activitat professional relativament elevades.

Els governs britànics s'han oposat sempre a les directives europees sobre la millora de les condicions del treball a temps parcial, els permisos parentals i les

ajudes públiques per la guarda dels infants⁴⁴. Les prestacions per la guarda d'infants són selectives i es concedeixen quan l'infant es troba en situació de risc social, però no pas per afavorir l'activitat professional de la mare. El permís de maternitat només es parcialment remunerat. No es proposa des de l'acció de l'estat cap tipus de permís parental. En aquestes condicions és habitual que les dones deixin la feina quan tenen un infant, per tornar a treballar a temps parcial quan els fills són més grans. Però si l'estat no intervé, en canvi els empresaris tenen un paper més actiu en les formes de conciliació Ocupació-Família: negocien temps flexibles, teletreball, permisos llargs sense remuneració i guarderies a les empreses. L'estat dona suport assistencial a les mares soles o a les famílies amb dificultats (home i dona en atur), la qual cosa porta a que moltes dones s'allunyin del mercat de treball per no perdre aquests avantatges financers. La situació a Irlanda és molt similar amb un factor particular: la constitució irlandesa assigna les dones a l'espai domèstic, encara que la legislació europea s'ha compromès a favor de la igualtat d'oportunitats en matèria d'ocupació entre dones homes.

Els països del sud mostren diferències entre si. Portugal té una taxa alta d'activitat femenina i continuïtat en la ocupació. S'encoratja la ocupació de les dones i la constitució defensa el principi d'igualtat entre dones i homes. Però no s'han pres mesures concretes per facilitar la conciliació ocupació-família, i els serveis per als nens petits són gairebé inexistents. Espanya i Grècia, en una situació similar, tenen en canvi taxes d'activitat femenina febles. En aquests tres països la família i les xarxes familiars supleixen els serveis i la manca de prestacions. Allò que sorprèn són les importants diferències entre les taxes d'activitat femenina: altes a Portugal i baixes a Espanya i Grècia.

Tota aquesta anàlisi demostra que avui per avui no es pot establir cap relació simple i lineal entre activitat femenina i polítiques públiques d'igualtat entre dones i homes. Mostra en canvi que unes societats són més sensibles que d'altres a les noves necessitats de les famílies la qual cosa s'ha d'entendre en el marc de

⁴⁴ Com hem fet notar en un altre moment, el govern actual del Regne Unit liderat per Tony Blair està canviant de postura aproximant-se a les propostes de la Unió europea. Vegeu també nota 30.

determinades tradicions socials, ideològiques i polítiques. Ara bé, siguin quines siguin les posicions político-ideològiques que motiven les mesures de conciliació ocupació-família, sembla que -tot i els seus límits- han permès que les parelles o les dones soles en cas de monoparentalitat puguin gestionar molt millor les seves trajectòries vitals. A més, la seva implantació ha facilitat a una part important de la població tenir els infants desitjats, passar sense traumatismes socioeconòmics per situacions conjugals de continuïtat o ruptura, i també desenvolupar la carrera laboral de les dones. En canvi, la seva absència dificulta en gran manera aquests processos de creixement personal i social. Això és el que està succeint a Catalunya, on el retard en l'emancipació dels joves i la caiguda de la fecunditat de les dones són només dues mostres de la gran dificultat que experimenten moltes persones al llarg del seu trajecte vital per fer realitat els seus drets i desigs legítims. De moment, les solidaritats familiars han contingut el problema, fins a un cert punt.

7.3 Les polítiques de conciliació Ocupació-Família: l'estat de la qüestió

L'objectiu de les mesures en relació al mercat de treball és arribar a fer més flexible l'organització dels temps de treball remunerat per tal que homes i dones puguin fer front a les seves responsabilitats familiars, en les millors condicions possibles (per a si mateixos i per a les persones dependents). Cal tenir en compte que les responsabilitats familiars no es presenten d'igual manera al llarg de la vida, sinó que augmenten en algunes etapes del cicle vital. Per exemple, quan neix un fill, quan s'ha d'atendre a familiars malalts, quan s'esdevé una ruptura conjugal, i tantes altres situacions pròpies de la vida en grup. Allò fonamental és no confondre el que s'entén per flexibilitat quan es parla de conciliació Ocupació-Família. En efecte, des d'una mirada progressista es parla de flexibilitat per poder facilitar que unes persones es puguin ocupar de si i d'altres en determinats moments de la seva vida, sense penalitzacions derivades del mercat (per tant, és una perspectiva que busca propiciar

i mantenir i millorar la qualitat de vida i les solidaritats familiars i entre individus); però a les nostres societats també es parla avui de flexibilitzar el mercat de treball, en el sentit de la seva desregulació, perquè les empreses -i no pas les famílies- en funció de les seves pròpies necessitats, puguin decidir quan i com s'organitzen els temps dels seus treballadors. De fet, a Catalunya ja hi ha formes tradicionals de treball domèstic i d'economia informal que a base de salaris molt baixos, de no protecció social ni de control públic han ofert a les empreses l'oportunitat de gestionar una certa flexibilitat de la mà d'obra. Avui, en un marc de forta precarietat, cal estar alerta de promoure més treball precari i mal pagat. Evidentment, poden existir mesures de flexibilitat, regulades i amb els drets socials assegurats, que facilitin la vida a treballadors i empresaris. Però per això calen acords i negociacions entre totes les parts. L'estat pot promoure aquestes negociacions o no intervenir en cap sentit, la qual cosa ja és una forma d'intervenció a favor de deixar les coses tal com estan. El que volem indicar és que avui és molt fàcil fer un ús pervers de les mesures de conciliació Ocupació-Família per afavorir no pas aquesta conciliació, sinó una altra mena d'interessos.

Dit això, la jornada a temps parcial i la jornada a temps flexible dirigides a la mà d'obra femenina han estat les mesures més plantejades en relació al mercat de treball per permetre la conciliació Ocupació-Família. És cert que el conflicte entre treball productiu i treball reproductiu -especialment quan hi ha criatures petites- és resolt quasi sempre comptant amb la "doble presència" de les dones, encara que de manera diferent segons els països de la Unió europea. Al nord i centre d'Europa la "doble presència" de les dones troba un alleugeriment a través de les majors oportunitats d'activitat laboral a temps parcial i, a més, la població en general disposa d'un estat del benestar que ha desenvolupat una important i diversificada xarxa de serveis d'atenció a infants, gent gran i altres persones dependents; i encara caldria afegir el compromís d'alguns governs per promocionar una major implicació del pare en la criança dels seus fills. Però, de manera ben diferent, el treball assalariat a temps parcial amb bones condicions és poc corrent entre les dones ocupades als països del sud on hi ha un mercat de treball submergit, molt precari i de feines

discontínues i on l'estat no ha creat una bona xarxa de serveis per donar suport a les famílies; caldria afegir que al sud està molt arrelada una tradició familista que descansa sobre el treball familiar de les dones.

Així, doncs, del fet que a Catalunya la majoria de dones ocupades al mercat treballen a temps complet en resulta que fan més hores que les daneses o les franceses, però també fan més treball familiar perquè disposen de menys serveis públics en suport a les famílies i menys participació dels altres membres de la llar. És obvi que aquests factors junts tenen molt a veure amb la progressiva baixada de les taxes de fecunditat, perquè malgrat que el sistema familiar a Catalunya mantingui un grau elevat de solidaritat intergeneracional, tal com hem comentat en pàgines anteriors, aquesta solidaritat té un sostre, especialment pel que fa als recursos temporals de les dones. Per exemple, les dones més joves veuen com les seves pròpies mares no solament treballen fora de casa en molts casos, sinó que també assumeixen la cura de la pròpia llar i la cura dels seus ascendents. En aquest context es fa difícil que també tinguin temps per la cura dels seus néts o nétes. Així, les dones joves calculen molt, abans no tenen un infant.

A Europa, davant les necessitats creixents en serveis per a infants i persones dependents o en dificultats, donat que les famílies no disposen dels recursos temporals necessaris, s'han proposat com alternativa les ocupacions dites de "proximitat", d'economia social o "familiars", i s'han ofert principalment a les dones i als joves. Per una banda, aquestes ocupacions es poden considerar com a mesures d'ajut a les famílies perquè sovint s'acompanyen de desgravacions fiscals o bé es beneficien de subvencions per alleugerir el seu cost. Per altra banda, també poden ser vistes com a un recurs per a les dones en atur que busquen ocupació al temps que fan més lleugera la "doble presència" d'altres dones que ja fan activitat professional. De fet, aquests treballs de proximitat no són nous; l'única novetat important és que siguin propiciats i subvencionats per l'estat. Però el risc és que es faci difícil la seva valorització (considerant-los de manera pejorativa com a feines de dones) malgrat el gran valor social de les relacions de confiança i intercanvi que s'estableixen entre la persona que ajuda i la que és ajudada (Dandurand i Pitrou,

1996).

Des d'una altre punt de vista, si es promou el treball a temps flexible o la jornada a temps parcial solament per a les dones, cal preveure tres efectes probables: que augmenta l'activitat femenina (possibilitant una major autonomia econòmica de les dones), però també que es frena un repartiment més equitatiu del treball productiu i reproductiu entre dones i homes, tal com demostren recerques recents (Brullet, 1996). Així, algunes mesures dites de conciliació Ocupació-Família poden derivar a reforçar situacions de desigualtat entre ambdós sexes si no es promouen, també, per reduir-les. El perill s'ha fet més evident amb la crisi de l'ocupació d'aquests darrers anys quan s'han estès i legalitzat a Espanya i Catalunya noves formes de treball precari, discontinu o a temps parcial, de tal manera que s'ha reforçat el mercat secundari d'ocupació per a les dones que ha existit des de sempre. Per tant, insistim que quan es promociona el treball flexible, el treball a temps parcial o els "treballs de proximitat" cal assegurar tres coses: una, que el treballador o treballadora pugui escollir la modalitat a temps parcial i que no s'hi vegi obligat/da; dues, que s'ofereixi tant a dones com a homes; tres, que el treball a temps parcial o flexible no impliqui precarietat i pèrdua de beneficis socialment reconeguts al treballador a temps complet.

En aquest sentit, un dels greus problemes és que ni empresaris ni sindicats han integrat la dimensió familiar de les persones que treballen en el mercat. Ni uns ni altres assumeixen que les vides dels treballadors, homes i dones, i avui per avui molt especialment les dones treballadores, estan vinculades a les seves famílies⁴⁵. De manera que algunes dones, pressionades entre una esfera laboral molt precaritzada i una família que els demana una presència important, acaben abandonant el seu projecte laboral o desestimen la possibilitat de promocionar-se i augmentar la seva qualificació. Però, la majoria de dones que avui fan treball remunerat a Catalunya s'hi aferren sigui per necessitats econòmiques i/o per millorar la seva autoestima i creixement personal i social. Però cal insistir en que els efectes de les polítiques de precarització del treball de mercat són molt negatius per les dones, especialment per

les de baixa qualificació professional, que molt sovint fan feines discontinues i poden ser fortament explotades quan fan treball a domicili.

Per tant, les mesures de flexibilització o de treball a temps parcial presenten moltes contradiccions i forts interrogants de cara al desenvolupament de l'equitat entre dones i homes. En aquest sentit considerem que, al costat de les polítiques de lluita contra l'atur i la precarietat, caldria començar a pensar seriosament amb les possibilitats que ofereix la reducció generalitzada de la jornada de treball remunerat per millorar el repartiment del treball en la seva accepció més ampla -treball remunerat, treball familiar, treball voluntari, etc.- i per millorar, per tant, la conciliació Ocupació-Família. Aquesta és, com sabem, una qüestió complexa i carregada d'interessos contradictoris. I si bé no és gens clar que la reducció de la jornada laboral garanteixi una redistribució dels temps i salaris entre les persones que treballen i les que volen treballar al mercat, en canvi no s'ha valorat prou si un dels beneficis que podria obtenir-se de la reducció de la jornada de treball remunerat és que homes i dones puguin ocupar-se més i millor dels seus infants i ascendents i participar més en la vida de la comunitat. Pel que fa a la família, els homes joves podrien fer créixer un nou perfil de pare que ja sembla emergir en aquells grups socials que poden disposar de temps flexibles per la cura dels seus fills. Els de mitjana edat podrien ocupar-se més dels seus ascendents. Ara bé, la necessitat de serveis públics o privats per a l'atenció i cura de les persones en dificultats no deixaria d'existir perquè caldria cobrir els temps de treball remunerat de dones i homes. A canvi, aquests podrien assumir més temps de dedicació als seus familiars o a les ajudes voluntàries. El debat és obert i al nostre entendre els governs europeus haurien d'aconduir, dins d'uns límits, allò que les forces i tendències del mercat per a si soles no poden resoldre (Jáuregui, 1997).

7.4. La posició política del govern de la Generalitat al PISF i a la Declaració de les Quatre Regions Agermanades en relació a les polítiques de

⁴⁵ Vegeu nota 36.

conciliació Ocupació-Família a Catalunya

El *Pla integral de suport a les famílies* de 1993 planteja les mesures per fer compatible ocupació i família al subapartat 7.1. del capítol dedicat a les mesures de suport a les famílies que es formen. S'hi diu de bon començament que *... les famílies que es formen tenen una sèrie de noves necessitats, sobretot en el moment del naixement dels fills...*, i més endavant s'afirma que: *"... això ha generat una sèrie de demandes a les administracions públiques i a les empreses privades que no sempre han estat satisfetes. Per tant, davant d'aquesta demanda, cal que es creïn una sèrie de recursos i programes que donin solucions a aquesta problemàtica dels nostres dies, i perquè les famílies que es formin puguin compaginar l'activitat laboral dels dos membres de la parella i la possibilitat de tenir fills si aquesta és la seva voluntat"* (Departament de Benestar Social 1993:57). Les demandes de les famílies que s'esmenten són les següents:

- places de llars d'infants.
- regulació laboral que tingui en compte la dificultat de poder compaginar l'activitat laboral amb la cura dels fills.
- mesures per les parelles treballadores amb fills petits per millorar els horaris dels comerços, la disponibilitat laboral quan els fills estan malalts, les vacances i els horaris escolars diferents dels laborals, etc.

Per tant, el govern de la Generalitat de Catalunya es proposa, l'any 1993, implementar diferents programes d'acció que facilitin la conciliació Ocupació-Família tant a dones com a homes treballadors, amb una orientació molt similar a la que proposa la Unió europea. Fins i tot, en la presentació sembla que es vol tendir cap a la cerca d'un model d'ajustament per "juxtaposició" que es dona a alguns països del nord o a França i Bèlgica. En aquest model, com hem vist anteriorment , es busca que dones i homes puguin atendre els compromisos familiars i professionals sense

que es vegin obligats a interrompre la seva vida laboral. Ara bé, a mesura que anem introduint nous elements a l'anàlisi es fa més clar que la postura del govern català és poc conseqüent amb aquestes primeres declaracions.

Cal fer notar que en el PISF, allà on es justifiquen i proposen mesures genèriques de conciliació Ocupació-Família, també s'hi valora com a mesures d'interès per a les famílies aquelles "*relacionades amb l'establiment d'assegurances per mort o accident que poguessin arribar a mantenir el mateix estatus familiar si es donés una d'aquestes situacions*" (Departament de Benestar social, 1993: 57). Aquest element és un "afegit" que poc té a veure amb les mesures de conciliació Ocupació-Família, i que posa en evidència una de les tendències que els responsables del PISF manifesten molt sovint : considerar-lo com un calaix de sastre on s'hi van col·locant "totes" les mesures que poden "afectar" famílies i individus.

Més enllà del PISF de 1993, en la Declaració de les Quatre Regions Agermanades Baden-Württemberg, Catalunya, Lombardia i Rhône-Alpes (Departament de Benestar Social, 1997d) de juny de 1997, document on el govern de Catalunya estableix acords amb les altres tres regions europees en matèria de política familiar, s'hi proposa: Millorar la situació social de les famílies; destacar l'importància de la relació entre família i salut; donar més atenció a la relació família i voluntariat/compromís cívic; i fer possible la compaginació de la família i el món laboral. Per tal que aquesta compaginació es faci possible es planteja: expandir diferents models de jornada laboral a temps parcial; augmentar els serveis de suport a les famílies (per a infants i altres persones necessitades d'assistència); facilitar la reinserció en la vida professional després d'una interrupció del treball per motius familiars; i establir mesures per a lluitar contra l'atur dels membres familiars "més dèbils", en particular els joves.

En el document s'hi considera de manera explícita a homes i dones com a possibles responsables de la cura dels fills i altres dependents dins les famílies, i tal consideració sembla que hauria de desembocar en mesures sensibles a millorar la igualtat d'oportunitats entre dones i homes. Tanmateix, aquestes intencions no passen a concretar-se en mesures efectives dirigides a erosionar la divisió sexual del

treball entre homes i dones, tal com es proposa de manera explícita a alguns països nòrdics. Si bé s'hi afirma que pare i mare han de poder compaginar Ocupació i Família, s'hi afegeix que *"han de tenir una llibertat d'elecció i d'organització..."*. Així, utilitzant el que nosaltres en diem el "mite de l'autonomia i privacitat de la família", el discurs s'allunya, per exemple, de polítiques d'incentivació perquè el pare també dediqui temps a la criança del fill o als seus ascendents dependents. Sabem que quan no es posa correctiu des de l'acció pública a algunes inèrcies culturals de la tradició, que són font de desigualtats socials, aquestes tendeixen a perpetuar-se⁴⁶. És clar que les mesures de "discriminació positiva" fan que la intervenció pública en els assumptes privats sigui molt visible perquè proposen comportaments de ruptura amb els hàbits i costums tradicionals. De tota manera, cal deixar ben clar que aquests tipus de mesures rupturistes i puntuals tampoc impliquen un canvi de comportaments a curt termini, però són mesures democratitzadores en tant que permeten trencar estereotips i construir noves representacions socials cap a una major igualtat del sistema de relacions humanes. En aquest aspecte, la postura política dels governs de les quatre regions, inclòs el de Catalunya, s'allunya dels pressupòsits que inspiren el model de "juxtaposició" que entén que la intervenció pública en la vida privada, donant suport i incentivant fins i tot alguns canvis emergents, pot beneficiar les famílies i els individus que les formen.

Pel que fa a mesures per augmentar els serveis d'atenció als infants i altres dependents, les quatre regions agermanades proposen partir d'una suposada autoregulació de la demanda i la oferta, donant la iniciativa al mercat. Tanmateix, al document també s'hi afirma que els serveis d'atenció als infants són *"una contribució essencial i necessària per la compatibilitat entre família i treball"*. Però es dona un paper prioritari al mercat i, en última instància, es proposa augmentar els serveis públics d'escoles bressol segons els pressupostos disponibles. Es reafirma per tant el principi de subsidiarietat de l'estat, tal com el propi *PISF* ho expressa clarament:

⁴⁶ Per orientar el canvi desitjat es poden plantejar mesures de discriminació positiva amb la voluntat de trencar aquells mecanismes culturals de reproducció social que perpetuen relacions de desigualtat entre diferents grups socials. En general, els governs conservadors no estan a favor d'aquest tipus de mesures.

primer el mercat (o l'església, els empresaris o altres organismes no governamentals) i, si cal, l'estat "sempre que es disposi de pressupost". L'agenda política, les prioritats i dotació concreta de pressupostos queda així definida des del mercat.

Però quines són les mesures més concretes proposades per facilitar la conciliació treball-família i com s'han portat a terme a Catalunya?

7.5. Mesures per la conciliació Ocupació-Família proposades al PISF

Avaluar un programa de "política familiar" com el que ha plantejat el govern de la Generalitat és quelcom que demana una recerca intensiva i en equip treballant durant uns quants mesos, donat que caldria investigar sobre aspectes parcials de les polítiques específiques de dotze departaments de l'administració autonòmica. Aquest treball, en canvi, pretén ser solament una primera aproximació al tema per tal de posar les bases per a futures investigacions. Sortosament, hem pogut accedir a un document, no publicat i probablement encara provisional, en el qual es fa el balanç de l'exercici del 1997 del PISF. Així, les dades que podem proporcionar sobre el grau de realització de les diferents mesures del PISF procedeixen d'aquest document intern sobre l'exercici del 1997, elaborat pel Departament de Benestar Social (Departament de Benestar, 1997d).

Pel que fa a les mesures de conciliació Ocupació-Família, al PISF s'hi diu que : *La plena integració de la dona en el mercat de treball exigeix encara que s'avanci més en la conciliació de la vida laboral i les responsabilitats familiars. L'home, a l'igual que la dona, ha de poder beneficiar-se de les mesures destinades a aquesta finalitat. // La conciliació de la vida laboral i de les responsabilitats familiars ha de plantejar-se com un problema de tota la societat i no com un problema individual de les persones afectades.// Tenint en compte el que s'ha indicat i que les propostes que poden fer-se per tal de conciliar la vida laboral amb les responsabilitats familiars afecten principalment el tema de la flexibilització laboral, però són alhora també mesures de no discriminació laboral de la dona, es contempen diferents tipus d'iniciatives i mesures a desenvolupar (PISF: 63).* Aquí solament donarem compte de totes aquelles mesures que, estant presents al PISF, poden facilitar de manera efectiva aquella conciliació entre vida professional i vida laboral, deixant de banda aquelles altres que no compleixen aquest requisit. Per una major claredat de l'exposició presentem sempre de manera literal i en cursiva la proposta al PISF i a

continuació fem els comentaris que considerem pertinents respecte del seu grau de realització el 1997 o d'altres.

A cadascun dels grans subapartats presentem l'estat de la qüestió en relació a la problemàtica específica que es planteja (que en alguns casos és complexa i l'exposició s'allarga, en d'altres és molt senzilla i l'exposició és breu), i a continuació les mesures concretes que es proposen al PISF i el grau de la seva realització el 1997.

7.5.1 Mesures en relació als permisos laborals per maternitat i paternitat

A) L'estat de la qüestió

Europa: ampliació d'aquestes mesures als anys 1990

Els permisos i les prestacions de maternitat són els instruments de política familiar més antics de tots i encara presenten avui una gran diversitat de modalitats (Taula 13). L'any 1992 la directiva 92/85/CEE del Consell de Ministres de la Comunitat europea va aconsellar l'ampliació del permís de maternitat a catorze setmanes per millorar la seguretat i salut de les dones embarassades, durant el període del part o d'al·letament de l'infant. Abans d'aquesta directiva els permisos eren molt diferents, per exemple noranta dies a Portugal, setze setmanes a Espanya o cinc mesos a Itàlia. Així mateix també eren diversos els nivells de compensació econòmica respecte del salari de la mare: a Alemanya, Àustria, Grècia, Luxemburg, Països Baixos i Portugal era del 100%, a Espanya del 75% i al Regne Unit del 45%. Un altre element diferencial era que a Dinamarca, Espanya i Itàlia, el pare ja tenia el dret de prendre una part del permís de manera alternativa a la mare (MISSOC, 1994).

En l'actualitat existeixen tres grans grups de països pel que fa a les prestacions del permís de maternitat. El primer està constituït pels països escandinaus, encapçalats per Suècia, que són aquells en què les prestacions són més generoses, oscil·lant entre les 25 i les 50 setmanes plenament retribuïdes. Un

segon grup, integrat per Àustria, Itàlia, Luxemburg, Holanda i Espanya, se situa en un lloc intermedi amb 16 setmanes remunerades. A Itàlia i Holanda la prestació per maternitat no està sotmesa a cap mena de condició de cotització prèvia. Tanmateix, la majoria de països imposen diverses condicions consistents en estar afiliat a la Seguretat social i haver cotitzat un cert nombre de mesos o setmanes abans del part.

Les excedències parentals són una mena de pròrrogues optatives dels permisos de maternitat per tal que la mare o el pare pugui atendre en les millors condicions possibles les necessitats de l'infant. A la majoria de països aquestes excedències estan destinades tant al pare com a la mare. Per bé que hi ha poques dades comparatives al respecte, la impressió general és que les oportunitats ofertes per l'excedència parental són aprofitades gairebé exclusivament per les mares. Tanmateix, la finalitat de la introducció de les excedències parentals, instituïdes tant per les mares com pels pares, fou, al contrari, fomentar una participació més gran dels homes en l'esfera reproductiva. Fins el 1975 tan sols Àustria i Itàlia disposaven d'aquest tipus d'excedències. En els anys següents una dotzena de països van anar aprovant diversos plans al respecte. En la majoria, les excedències parentals no són retribuïdes, però en alguns d'ells com ara Bèlgica, Finlàndia, França, Alemanya i Luxemburg comporten la percepció de transferències monetàries per part dels beneficiaris. Suècia és un dels països en què les disposicions sobre aquesta qüestió són més generoses. L'originalitat del sistema suec rau en la integració de les prestacions per maternitat i de les excedències parentals.

En els països que preveuen l'excedència parental una de les característiques que més ressalta és la diferència entre els sectors públic i privat. A Irlanda i Itàlia l'excedència parental només s'atorga en el sector públic; a Luxemburg només es garanteix el lloc de treball en aquest darrer sector. Pel que fa al sector privat l'evolució dels diferents estats europeus és diferent. En la majoria de països, el sector no industrial sembla tenir un paper més important que l'industrial. En canvi, el sector industrial alemany, incloent la indústria pesada sembla prendre la davantera.

De la mateixa manera que en el cas del treball a temps parcial, les mesures sobre permís parental son sovint conceptualitzades de manera diferent. A Dinamarca,

on un permís parental d'una durada relativament curta es proposa a mare i pare, es tracta essencialment d'una mesura igualitària (Carlssen, 1993). A França, el permís parental és vist com una curta interrupció de l'ocupació, que permet a mares i pares mantenir el seu estatus d'actius mentre els seus infants són petits. D'altra banda, a Alemanya el permís parental remunerat és interpretat com un salari maternal, que ofereix a les mares de família la possibilitat de quedar-se a casa per ocupar-se dels seus infants (Fagnani, 1992). Altres diferències del mateix ordre es troben en les pràctiques i en el valor simbòlic del permís de paternitat. Així, a la Unió europea el permís de paternitat pagat solament es dóna a Bèlgica, Dinamarca, Finlàndia i Suècia. Alemanya, Espanya, Portugal i Suècia atorguen la possibilitat de prendre alguns dies de permís remunerats per ocupar-se dels infants malalts (Hantrais i Letablier, 1996).

L'estat de la qüestió a Espanya i Catalunya

A Espanya, inclosa Catalunya, del conjunt de mesures que protegeixen la maternitat de les dones treballadores en destaquen dues: el dret de la dona a absentar-se del treball pel naixement, adopció o acolliment previ d'un fill, conservant el seu lloc de treball, l'antiguitat i els drets a una pensió de jubilació; i el dret a rebre una prestació econòmica pagada durant aquest permís. Fins al desembre de 1994 la situació derivada de la maternitat de la dona treballadora es venia assimilant a la incapacitat laboral per malaltia, mentre que després d'aquella data el permís per maternitat es considera com a una prestació familiar (Guillén, 1997).

Permís per maternitat: Des de 1994, les dones que han cotitzat a la Seguretat Social almenys 180 dies durant els cinc anys previs al naixement del seu fill (abans s'exigia aquest requisit durant l'any anterior al part) tenen dret a 16 setmanes ininterrompudes de baixa per maternitat, ampliables a 18 setmanes en cas de part múltiple. Aquest període es distribueix a voluntat de la interessada amb l'única condició que gaudeixi d'almenys 6 setmanes amb posterioritat al part. Durant tot el període la mare rep de l'Institut Nacional de la Seguretat Social un subsidi corresponent al 100% de la base reguladora (que abans era del 75%). Aquesta es

calcula utilitzant el nivell de cotització a la Seguretat Social (que és proporcional al salari) i el període cotitzat. Al final del permís de maternitat la mare té dret al reingrés al mateix lloc de treball.

Permís per paternitat: Des de 1989 (Llei 3 de 3 de març), si ambdós progenitors treballen el pare pot prendre fins a quatre de les darreres setmanes de la baixa de maternitat, i en aquest cas la mare ha de tornar al treball. El nombre d'homes que estan fent ús d'aquest dret és summament reduït: Així, a la "Encuesta de Población Activa" corresponent al darrer trimestre de 1995, 23.900 dones i 200 homes ocupats no havien treballat en la setmana de referència per permís de maternitat/paternitat. Vist d'una altra manera, el 99% dels ocupats acollits al permís de maternitat eren dones i el 1%, homes (INE, 1996:205) (Valiente, 1997a, 1997b).

Permís parental: Un altre canvi recent (de març de 1995), fa referència a les normes que tracten de garantir la continuïtat de la vida laboral de les mares i pares amb fills al seu càrrec. Una nova regulació nomenada "permís parental i per maternitat" reconeix el dret dels treballadors/res a un període d'excedència no superior als 3 anys, per atendre als fills, però que és computat a efectes d'antiguitat. A més el treballador/a tindrà dret a la reserva del seu lloc de treball durant el primer any de l'excedència, i durant els dos anys restants la reserva quedarà referida a un lloc de treball del mateix grup professional o categoria equivalent. Aquesta mesura es planteja, en teoria, per afavorir la continuïtat de les carreres professionals de les dones, encara que cal preguntar-se quantes empreses privades estaran disposades a posar-la en pràctica. En general, aquestes modificacions en la protecció per maternitat han situat Espanya a un nivell molt semblant a la resta dels països de la Unió Europea, o fins i tot en posició més generosa en alguns aspectes, per exemple, la quantia de la prestació per maternitat respecte al salari abans percebut (Comisión Europea, 1994; Valiente, 1997a, 1997b; Guillén, 1997).

A més de les principals regulacions sobre permisos laborals per maternitat, paternitat i parentalitat, a Espanya i Catalunya hi ha altres permisos menors. Escobedo (1998) en fa una síntesi de tot el conjunt:

- Durant l'embaràs és possible canviar algunes condicions de treball com el dret a fer ús de serveis de salut durant les hores laborals.
- Permís de maternitat: 16 setmanes pagades per la Seguretat Social, ampliables a 18 si és un part múltiple. Un mínim de 6 setmanes han de ser després del naixement.
- Permís de paternitat al naixement del fill/a: 2 dies pagats per l'empresa.
- Permís d'adopció: 6 o 8 setmanes pagades, com a permís de maternitat.
- Permís per donar el pit: 1 hora per dia fins que l'infant tingui 9 mesos, pagada per l'empresa.
- Permís per tenir cura d'un infant malalt: 2 dies pagats per l'empresari, 4 dies si cal viatjar. A títol individual.
- Permís parental (excedència) no retribuït fins el 3er any d'edat de l'infant. El primer any es garanteix el mateix lloc de treball.
- Reducció de temps de treball no retribuïda (entre 1/2 i 1/3 del temps complet) per a tenir cura d'un infant de fins a 6 anys o discapacitat. Es redueix de manera proporcional el salari. A títol individual.

Per últim, cal consignar una novetat recent en la substitució de les vacants ocasionades per baixes maternals. Es tracta d'incentivar la contractació de treballadors/es per a cobrir aquestes vacants a base d'eximir als empresaris la seva cotització a la Seguretat social. En l'actualitat es produeixen unes 150.000 baixes a l'any per maternitat i tan sols es cobreix el 8% d'aquestes vacants⁴⁷. Segons els càlculs del Ministeri de Treball, la implementació d'aquesta mesura costarà uns 10.000 milions de pts⁴⁸.

B) Mesures al PISF en relació als permisos de maternitat i paternitat i grau de realització

El PISF fa referència a la situació de la normativa que era vigent en aquell

⁴⁷ Vegeu El País del divendres 4 de setembre de 1998, p. 48.

⁴⁸ Vegeu El País del dissabte 5 de setembre de 1998, p. 52.

moment sobre protecció de la maternitat: articles 46 i 48 de l'Estatut dels Treballadors, i article 126 i següents de la Llei General de la Seguretat Social. El Pla proposa diverses iniciatives de modificació d'aquest Estatut i d'aquesta Llei 30/1984 de "Medidas urgentes para la defensa de la función pública". En concret, pel que fa al tema que ens ocupa, es proposa:

1. Ampliació del dret a reserva de lloc de treball en el supòsit d'excedència per cura dels fills. *L'actual normativa [1993] disposa que durant el primer any d'excedència per aquesta causa el treballador tindrà dret a la reserva del lloc de treball. La resta, fins als 3 anys, es regeix per les normes de l'excedència voluntària (dret preferent al reingrés per vacant d'igual o similar categoria). La proposta consistirà a modificar l'actual article 46.3. de l'Estatut dels treballadors en el sentit que l'excedència per tenir cura dels fills menors de 3 anys doni lloc sempre a la reserva del lloc de treball, ja que 3 anys és el període màxim que permet la legislació per a la contractació laboral temporal.*

El grup parlamentari de Convergència i Unió va proposar al Parlament espanyol aquesta modificació de la normativa. El març de 1995 aquest parlament aprova una nova regulació d'un "permís parental i per maternitat" que reconeix el dret dels treballadors/res a un període d'excedència no superior a tres anys, per atendre els fills, que és computat a efectes d'antiguitat. A més el treballador/a tindrà dret a la reserva del seu lloc de treball durant el primer any d'excedència, i durant els dos anys restants la reserva quedarà referida a un lloc de treball del mateix grup professional o categoria equivalent.

Així doncs, el compromís que el govern de Catalunya prenia al PISF es fa efectiu amb una nova regulació que amplia la protecció de la maternitat i la parentalitat i busca assegurar la continuïtat de la mare en el treball remunerat. Amb aquesta ampliació Espanya i Catalunya se situen avui a un nivell molt semblant o més generós encara que el de la resta de països d'Europa.

7.5.2 Altres mesures relatives al mercat laboral dirigides al reconeixement de les responsabilitats familiars

1. Mesures sobre flexibilització laboral horària; mesures sobre els drets laborals per millorar la situació laboral de les persones que es dediquen a tenir cura de nens malalts, ancians o incapacitats per a famílies particulars.

(1.1) Eliminar la rigidesa de l'actual [1993] article 37.5 de l'Estatut dels treballadors. El fet que la reducció de la jornada laboral hagi de ser com a mínim 1/3, per guarda legal de menors de 6 anys o persones disminuïdes, amb la consegüent reducció del salari, impedeix que molts treballadors puguin acollir-se als beneficis de l'indicat article, atès que han d'optar entre incomplir l'horari de treball o perdre 1/3 del sou. La proposta seria que no existís mínim en la reducció de jornada per a guarda legal de menors de 6 anys o de persones disminuïdes (així el treballador que necessités, per exemple, 2 hores setmanals de la jornada laboral per aquesta causa podria acollir-se a la reducció de jornada prevista en aquest article).

De moment no hi ha hagut cap modificació al respecte. Desconeixem si el grup parlamentari de Convergència i Unió va portar a terme alguna iniciativa en aquest sentit. A l'article 38.5 (Estatut dels Treballadors. Real Decret Legislatiu 1/1995 de 24 de març) s'hi diu : *“Quien por razones de guarda legal tenga a su cuidado directo algún menor de seis años o a un disminuido físico o psíquico que no desempeñe otra actividad retribuida, tendrá derecho a una reducción de la jornada de trabajo, con la disminución proporcional del salario entre, al menos, un tercio y un máximo de la mitad de la duración de aquélla”*. Es manté per tant el dret a la reducció no pagada de temps de treball equivalent a una 1/2 o 1/3 del temps complet.

(1.2) Crear una situació d'incapacitat laboral transitòria per a determinats tipus de malaltia d'un fill. Solament per a famílies monoparentals. (...) per a fill menor d'una determinada edat (9 anys), amb dret a percebre a càrrec de la Seguretat Social un subsidi per dia de baixa equivalent al 60% dels salari. Aquest subsidi tindrà una durada màxima

d'un determinat nombre de dies anuals.

No hi ha notícia de que aquesta mesura, dirigida exclusivament a les famílies monoparentals, s'hagi defensat al Parlament espanyol.

(1.3) Millorar la situació de les persones que es dediquen a tenir cura de nens malalts, ancians o incapacitats per a famílies particulars. Si bé el Reial Decret 1424/1985, d'1 d'agost, regula el "servicio de hogar familiar" i desenvolupa el previst a l'article 2.1.b, i existeix un règim especial de la Seguretat Social per a empleats de la llar (Decret 2346/1969, de 25 de setembre), la regulació està pensada per a la persona de fer feines però no per a un personal més qualificat que hauria d'estar més ben retribuint per cuidar infants o incapacitats a domicili.

El Departament de Treball fa constar al balanç de 1997 del PISF, com a acció realitzada a favor de la flexibilització laboral i drets laborals la nova Llei 17/1997, de 24 de desembre, de mesures administratives i d'organització, i la Llei 66/1997, de 30 de desembre, de mesures fiscals, administratives i d'ordre social. S'hi diu que els seus destinataris són totes les famílies, amb una atenció especial a aquelles que han de compatibilitzar una feina amb obligacions familiars. Consultada la Llei 17/1997, de 24 de desembre (DOGC núm 2548, 31-12-1997), l'art. 6.1, que fa referència solament a la funció pública, diu: *"Es poden concedir llicències per a assumptes propis, sense cap retribució, la durada acumulada de les quals no pot excedir en cap cas als sis mesos cada dos anys. La concessió d'aquesta llicència s'ha de subordinar a les necessitats del servei"*. El punt 2 del mateix article s'hi diu: *"Es poden concedir llicències, sense retribució, per atendre un familiar fins al segon grau, en casos de malalties greus, per a tres mesos, prorrogables excepcionalment a tres mesos més"*. Per tant, es facilita la cura de familiars, en la funció pública, mitjançant llicències no pagades. No hem pogut constatar cap mesura equivalent pels treballadors d'empreses privades més enllà del que ja hem vist en relació a la reducció horària per la cura d'un infant o d'una persona disminuïda.

En relació a la proposta reguladora perquè millorin les condicions laborals de les persones que tenen cura d'infants o d'incapacitats a domicili no hi ha notícia de que s'hagi defensat al Parlament espanyol. Contràriament, allò que la Generalitat ha promogut és

l'assumpció per part de les famílies dels costos dels serveis públics dirigits a l'atenció i cura dels ancians (vegeu al respecte la pàgina 36 d'aquest estudi).

(1.4) Estendre alguns dels beneficis previstos a l'article 22 de l'Estatut dels treballadors. Els treballadors que cursen estudis per a la obtenció d'un títol acadèmic o professional o per a l'assistència a cursos de formació professional es beneficien de permisos que podrien fer-se extensius als treballadors amb persones disminuïdes a càrrec.

Consultat l'Estatut dels Treballadors (Real Decret Legislatiu 1/1995 de 24 de març), a l'article 23 (l'article 22 ja no fa referència al contingut esmentat al PISF) s'hi fa constar el dret del treballador a obtenir permisos per exàmens i canvis de torn per facilitar la seva promoció i formació professional. No s'esmenta en cap moment el que es proposa al PISF en relació a les persones que tenen a càrrec una persona disminuïda.

(1.5) Aconseguir que els cònjuges amb càrregues familiars (actuals o futures) no siguin discriminats en la seva participació i accés en l'ocupació.

La realització, segons diu el Balanç del PISF de 1997, ha consistit en la difusió dels drets laborals entre les dones. S'han fet 47 sessions l'any 1995, 48 sessions l'any 1996 i 48 sessions l'any 1997. Amb un total d'assistents de 3.581 persones. La responsabilitat ha estat del Departament de Presidència i l'execució de l'Institut Català de la Dona. El Departament de Justícia ha fet la despesa que per l'any 1997 ha suposat 2,4 milions de pts. A partir d'aquesta dada es pot fer una aproximació de la despesa total al llarg dels tres anys: 7,2 milions de pts. Per descomptat, la realització de la proposta implicava molt més que una difusió dels drets laborals de les dones (que són els drets de tot treballador, a banda dels directament relacionats amb la protecció de l'embaràs i part, tal com assenyala la Constitució). Per exemple, incidir sobre els empresaris que practiquen l'expulsió de les dones embarassades del treball .

2. Mesures sobre reciclatge laboral amb l'objectiu d'oferir una formació a aquelles persones que s'incorporen al món laboral després d'haver estat durant un període assumint les seves responsabilitats familiars.

(2.1) Organitzar o promoure cursos de formació específica dirigits a dones: a) En matèries que corresponguin a professions on les dones es trobin sobrerrepresentades [sic] b)

Dirigits a dones que desitgen reincorporar-se al treball després d'un llarg període d'absència.

El Departament de Treball, a través de la Direcció General d'Ocupació, ha realitzat, segons consta al Balanç del PISF de 1997, un programa de formació d'aplicació contínua. En aquest programa, es diu, la majoria de demandes han estat formulades per dones. Informa també que diversos programes han estat específics per a les dones tals com: NOW, projecte agroturisme, projecte rural en marxa, euroempresa en femení. S'afirma també que en els programes generals de formació promoguts, "es dedica una especial atenció i, segons la naturalesa de cada curs, es dóna prioritat a aquest col·lectiu". La despesa que s'hi ha dedicat ha estat de 429 milions pts. Molt probablement s'està parlant de la formació ocupacional en general que ha ofert el Departament de Treball durant l'any 1997. Fixem-nos una vegada més, que una política d'ocupació dirigida a tots els ciutadans, com a dret individual (tinguin o no responsabilitats familiars a càrrec), es confon amb una mesura de política familiar. El PISF es converteix així en un "calaix de sastre", tal com venim comprovant una i altra vegada al llarg d'aquesta anàlisi.

Al Balanç del PISF de 1997 també es fa referència, en relació al programa de formació professional i ocupacional de les dones, a la responsabilitat adjudicada al Departament de Presidència, a través del Pla d'actuació del Govern de la Generalitat de Catalunya per a la igualtat d'oportunitats per a les dones, 1994-1996. El pressupost i l'execució també és responsabilitat del Departament de Treball. S'hi afirma que el programa que s'ha portat a terme sobre 'Reciclatge laboral', a instància del Departament de Presidència, "no es pot quantificar perquè són cursos de formació ocupacional" [sic].

(2.2) Impulsar des del Consell de Treball o mitjançant recomanacions de la pròpia Administració per tal que en la negociació col·lectiva s'introdueixin clàusules de flexibilització laboral en favor dels treballadors amb càrregues familiars i facilitar que la reducció horària per aquestes tasques familiars pugui ser complementada per la contractació laboral temporal o a temps parcial.

No hi ha notícia que aquestes gestions s'hagin portat a terme a Catalunya. En canvi, en la línia de la mesura proposada, el Ministeri de Treball acaba de proposar una mesura

d'incentivació a la contractació per a cobrir les vacants ocasionades per baixes maternals.

7.5.3. Mesures en relació als serveis d'atenció als infants de 0-3 anys i altres

A) Estat de la qüestió

Serveis d'atenció als infants 0-3 a Europa

Un camp que es troba en plena expansió i que probablement sigui un dels que té més futur en el camp de les polítiques familiars a Europa és el que consisteix en la prestació de serveis a les unitats familiars. Es tracta d'un conjunt de mesures molt variades que tenen en comú l'aportació externa de recursos en forma de serveis. Aquests serveis poden ser prestats directament per l'administració, gratuïtament o com a contrapartida del pagament d'una taxa, o bé pel mercat, ja sia a preus subvencionats o de mercat. En el primer cas, la seva diversitat pot venir determinada per la titularitat pública o privada de l'agència prestadora dels serveis, tant pel que fa al seu finançament com pel que fa a la seva provisió i gestió. Igualment aquests serveis poden ser prestats pel voluntariat o pel sector informal. Entre aquests serveis dits també de "proximitat" hi podem trobar les guarderies infantils públiques o subvencionades, els serveis d'assistència domiciliària per a malalts i vells no autònoms, els centres de dia o residencials per a gent gran o invàlids, etc.

Els serveis de guarderia pública foren destinats originàriament per a les classes més desfavorides de la societat, especialment per als orfes i per fills de les dones obreres. Tanmateix, a partir de 1960, i en vista de l'increment de la participació de les dones al mercat de treball, es prengueren a molts països d'Europa diverses mesures per tal d'ampliar el ventall de suport dels governs a tots els infants de famílies treballadores. Aquest suport prengué diverses formes com ara subsidis directes i indirectes, desgravacions fiscals, provisió de places públiques d'educació pre-escolar i serveis de classes vigilades. En alguns països aquests serveis dirigits

als menors de sis anys, es consideren com a una preparació per al seu ingrés en el sistema escolar i, per tant, responen bàsicament a criteris pedagògics. En d'altres, en canvi, els serveis de guarderia estan destinats a facilitar la incorporació de les mares al mercat laboral.

La provisió de places de guarderia està en gran mesura en funció de les creences que té la ciutadania de cada país sobre la conveniència o no que en els primers anys de vida dels infants sigui la mare l'encarregada d'atendre'ls. Aquesta concepció va sovint associada en alguns països a la idea que les mares amb fills petits no haurien de treballar en absolut. Aquest punt de vista pot ser, en canvi, un incentiu a l'hora de desenvolupar programes d'excedències parentals tal com hem vist abans en el cas d'Espanya i Catalunya. Ara bé, els serveis educatius pels infants més petits aporten beneficis d'ordre divers: beneficis d'equitat social pel fet d'oferir un servei educatiu, complementari a l'educació dins la llar, a tots els infants des que neixen; beneficis a les relacions d'igualtat entre dones i homes perquè es reconeix el dret de les mares a treballar remuneradament; i finalment també aporten beneficis a aquelles dones (no sense contradiccions com hem fet notar abans) que desenvolupen aquesta feina dins del mercat o del sector públic.

La situació a Espanya i Catalunya

Però la poca atenció a la xarxa d'escoles bressol per a infants d'entre 0-3 anys ha estat generalitzada a Espanya i Catalunya. Celia Valiente, en un excel·lent estudi en el que indaga sobre les causes d'aquesta absència -que es fa més evident quan es compara amb l'extensió d'aquests serveis a d'altres països d'Europa (Taula 14)-, fa notar que des de 1975 les principals polítiques d'atenció als infants han consistit en la posada en funcionament d'un alt nombre de programes educatius per a infants de 4 i 5 anys. Això contrasta amb l'escassa oferta d'aquests serveis per als menors de 3 anys. Quan s'examina el paper que han tingut els diferents actors socials i polítics en la fase dels processos de presa de decisions polítiques -establiment de l'agenda- s'observa que, pel que fa a Espanya, els actors que des de 1975 podien haver demanat un altre tipus de mesures (principalment el moviment de dones, les

feministes d'Estat i els sindicats) no les han reivindicat o ho han fet tímidament, degut a la influència dels següents factors: les peculiaritats del mercat de treball (alt nivell de desocupació i baixa participació laboral de les dones); les característiques de l'estat de benestar (on, exceptuant la sanitat i l'educació, les prestacions més importants són transferències monetàries que mantenen un cert nivell de renda per als aturats, existint molts pocs serveis socials personals, per exemple els de cura); i les concepcions d'amplis sectors de la població entorn de la cura als menors (segons les quals els infants menors de tres anys reben la millor atenció dins la llar per part de la mare); i el passat polític autoritari (amb el seu tractament essencialista a la família que ha fet que el moviment feminista i el feminisme institucional donés poca atenció a la maternitat i qüestions afins com la criança dels fills) (Valiente, 1997a: 101).

Per altra banda, l'extensió de l'oferta de places de pre-escolar per a infants de 4 i 5 anys d'edat mai va ser entesa com una ajuda perquè els progenitors, sobretot les mares, compatibilitzessin les seves responsabilitats laborals i familiars. Perquè si haguessin estat contemplades com a polítiques d'igualtat d'oportunitats de les dones i de conciliació Ocupació-Família també s'haguessin portat a terme programes de serveis de cura i atenció per als més petits fins a tres anys.

Però és previsible que la demanda de serveis de cura d'infants augmenti per causa de la creixent participació de la dona al mercat laboral a Catalunya i perquè les noves generacions de dones intenten no deixar de treballar després del naixement dels seus fills. Altres factors també poden incrementar la demanda de serveis de cura dels infants: el desig de que les criatures (que avui són molt poques a cada família) participin en activitats juntament amb altres infants perquè augmenti la seva sociabilitat i la seva capacitat d'aprenentatge en un futur, així com la necessitat de molts pares i mares de poder tenir més temps per a sí mateixos (Valiente 1997a)⁴⁹.

⁴⁹ Cal dir també que les enquestes d'opinió europees sobre com millorar la vida de les famílies reflecteixen que els ciutadans d'Europa no consideren prioritari ni el permís parental ni els serveis de guarda dels infants. Així, alemanys, espanyols, irlandesos, luxemburguesos i anglesos pensen que el factor que els governs han de prioritzar és el de l'accés a habitatges a les famílies en les seves diferents etapes vitals; en canvi, belgues, grecs, francesos i italians prioritzen la qüestió econòmica, els danesos i els neerlandesos les adaptacions als horaris de treball; i els portuguesos

Valiente conclou que les principals polítiques de cura dels infants d'àmbit espanyol, després de 1975, han estat les següents:

- una àmplia oferta de places educatives en centres públics per a infants de quatre i cinc anys (cosa que succeeix a l'inrevés pel que fa als menors de tres anys);
- una regulació estatal de les condicions en que oferten els seus serveis els centres privats, però més tardana i menys detallada que la d'altres països propers;
- absència de reglamentació per part de les autoritats del sector de cura i atenció domiciliari;
- introducció d'exempcions fiscals per alguns dels contribuents del IRPF que hagin incorregut en despeses en concepte de custòdia dels seus fills.

Pel que fa a Catalunya el panorama és semblant. La igualtat d'oportunitats educatives per a tots els infants catalans de 4 i 5 anys ha avançat substancialment perquè hi ha hagut una voluntat política decidida en aquest sentit. No ha estat el cas de l'educació infantil de 0 a 3 anys (Taula 14). Per això, alguns municipis han apostat per assumir aquest tipus de serveis tant importants per les famílies joves en les quals ambdós progenitors fan, o volen fer, treball remunerat.

B) Mesures proposades al PISF en relació als serveis de cura i atenció als infants

1. Generalitzar el sistema de subvencions a les llars d'infants laborals

(1.1) Contribuir a desenvolupar els serveis destinats a la cura i atenció als infants i/o persones dependents (per exemple: generalitzar el sistema de subvencions a les llars d'infants laborals).

Les guarderies i llars d'infants laborals són aquelles que sense ànim de lucre faciliten la cura, la custòdia i el desenvolupament de l'educació pre-escolar de nens menors de 6 anys, fills de treballadors, i que estan qualificades com a laborals i inscrites al registre corresponent. El Reial decret 2090/83, de 29 de juny (BOE de 6 d'agost), va traspasar a la Generalitat de Catalunya les funcions i els serveis de l'estat en matèria de guarderies laborals. Anualment, el Ministeri de Treball i Afers Socials posa a disposició de la Generalitat de Catalunya la part proporcional corresponent de la partida dels Pressupostos Generals de l'Estat destinada a subvencionar guarderies laborals (Institut d'Estadística de Catalunya, 1995).

Així doncs, les guarderies infantils laborals tenen cura dels fills de persones que treballen o que, estant aturades, consten com a demandants d'ocupació. El Departament de Treball atorga una subvenció als centres per a infants fins a 6 anys, tenint en compte els ingressos dels pares i les instal·lacions de l'escola. L'any 1997 la Generalitat ha subvencionat 42 centres, amb 3.395 places subvencionades. La despesa que ha fet el Departament de Treball per aquest concepte ha estat de 210 milions de pts. D'acord amb l'Anuari del Departament de Treball 1995, p. 497, les subvencions a les guarderies laborals a Catalunya es van reduir de l'any 1994 al 1995. En un sol any els centres es van reduir en un 8%, les places ocupades en un 12%, les places subvencionades en un 10%. En canvi, es va augmentar en un 5% l'import per plaça subvencionada (Taula 15).

2. Programa de llars d'infants que inclou: actualització de la xarxa necessària de centres, beques de transport i menjadors i suport escolar. Aquest programa preveu les llars d'infants com un dels recursos fonamentals en la cura dels fills de pares que treballen i estableix l'assoliment d'una xarxa suficient.

(2.1) Actualització de la xarxa necessària immediata i de possible universalització i de qualitat arreu del territori amb unes funcions socials, sanitàries i educatives complementàries a la família.

La Generalitat no ha ampliat la xarxa pròpia d'escoles bressol (guarderies laborals) ni tampoc ha incentivat a les empreses al respecte. En aquests darrers anys en canvi ha augmentat les subvencions als centres privats concertats en l'etapa d'educació infantil, però per a l'escolarització d'infants entre 3 i 5 anys. Però no s'ha implementat cap programa per a l'escolarització d'infants d'entre 0 i 3 anys que són els que assisteixen a escoles bressol, llar d'infants o guarderies.

(2.2) Es desenvoluparà un sistema de beques per a llars d'infants, per al transport a aquestes, i beques menjador (...)

El Departament d'Ensenyament ha destinat, l'any 1997, un pressupost important per a transport i beques menjador però solament per a infants i joves de l'etapa d'ensenyament obligatori (6-16 anys): 240 milions de pts. a transport escolar gratuït; 5.032,6 milions de pts. a transport i menjador escolar gratuït i ajuts de menjador individual; 1.000 milions de pts. a menjadors escolars obligatoris i gratuïts; 450 milions de pts. a ajuts de menjador als alumnes amb necessitats socioeconòmiques; 48 milions de pts. a ajuts individuals de desplaçament per a alumnes amb necessitats socioeconòmiques. En total, s'ha fet una despesa de 6.770,6 milions de pts, però únicament per a escolars de primària i ESO. No consta que s'hagi subvencionat cap altre sistema de beques per a transport o menjador d'infants d'educació infantil (0-5) i menys de llars d'infants (0-3).

(2.3) (...) així com altres mesures alternatives en la línia de l'assistència domiciliària als infants (...)

No trobem constància de cap acció al respecte al balanç de 1997

(2.4) (...) i el suport escolar en aquells casos en què l'infant estigui convallescent per malaltia, bé en un servei hospitalari o bé a la llar.

No trobem constància de cap acció al respecte. D'altra banda aquesta mesura de "suport escolar" correspon a la política educativa que ha d'assegurar el dret de l'infant a l'escolarització obligatòria entre els 6 i 16 anys. No és una mesura de conciliació Ocupació-Família.

7.5.4 Mesures en relació als temps de la ciutat: reorganització dels horaris comercials, escolars i de serveis públics

A) Estat de la qüestió

Quan s'aborda el tema dels horaris comercials, escolars i en general dels serveis públics el dilema que es planteja és el següent: ¿cal fomentar la seva liberalització o, al contrari, procurar que estiguin estrictament regulats? Cada una d'aquestes mesures pot comportar certs beneficis per a les famílies, però potser no pas per a totes.

La regulació dels horaris escolars és una de les qüestions que suscita un debat molt viu. Alemanya, Dinamarca i Àustria són els únics països de la Unió europea que tenen jornada intensiva a l'ensenyament primari, per bé que els dos primers disposen de programes molt desenvolupats d'activitats complementàries de tarda. La jornada partida és majoritària als països europeus (Taula 16). A més, si bé en alguns països les vacances estan partides en diversos períodes al llarg de l'any, en d'altres estan sobretot concentrades a l'estiu. Aquest punt és important perquè tenir els fills a casa durant els mesos d'estiu, com passa al nostre país, representa una font de maldecaps per a les famílies, que sovint han d'acudir a serveis externs com colònies, casals d'estiu o altres activitats, que no sempre estan subvencionats i moltes vegades tenen un cost excessiu.

A Espanya recentment el Ministerio d'Educación va pactar amb els sindicats la jornada intensiva per als centres públics del territori que controla. Es tracta d'una

mesura molt discutida perquè els sindicats ni tan sols demanaven quelcom tan radical. Els centres de primària que ho sol·licitin (amb el suport del 75% dels pares) tan sols donaran classe el matí. Les tardes queden reservades per a les activitats complementàries. El que resulta significatiu és que aquests acords s'han pres en funció d'interessos corporatius, especialment a instàncies dels sindicats. Pensem que una mesura d'aquest tipus, amb unes conseqüències tan importants per a la vida quotidiana de les famílies, hauria d'haver estat el resultat d'un debat públic més ampli.

L'any 1992 el Grup Dona del Consell Municipal de Benestar Social de la ciutat de Barcelona, llançava la idea de prendre iniciatives en relació als "temps de la ciutat". Aquesta iniciativa s'inspirava molt directament en l'experiència realitzada per alguns ajuntaments italians, com els de Milà i Mòdena. El punt de partida era la consideració que l'organització horària de l'activitat, en les ciutats actuals, ha quedat obsoleta, perquè va ser creada per un tipus de vida en el qual una gran proporció de dones es dedicava a les feines de la llar; l'activitat productiva i la reproductiva eren repartides entre dones i homes de manera tal que unes i altres activitats no eren incompatibles. Avui, però, les situacions familiars han evolucionat. Segons la iniciativa de l'Ajuntament, les feines reproductives, el treball socio-familiar, no solament han de ser assumits per les dones, sinó que s'ha d'establir una veritable corresponsabilitat personal i també per part de l'administració. En aquest sentit, l'actual organització de la vida ciutadana no és adequada. Els horaris dels comerços, de les oficines, dels serveis públics, de les escoles-bressol coincideixen amb els horaris habituals per al treball productiu. Es tracta de començar a estudiar la manera de modificar els horaris de la ciutat, per tal d'arribar a una situació molt més flexible que faciliti la vida quotidiana a totes les ciutadanes i els ciutadans (Ajuntament de Barcelona, 1993).

Ara bé, com diu Paola Vinay referint-se a l'experiència italiana: *"Cal tenir present, que la reorganització dels horaris s'ha de realitzar de manera sistemàtica a causa de la interdependència entre els diferents horaris. Per exemple, una millor distribució del temps d'entrada a les escoles podria reduir les congestions de trànsit*

i els nivells de contaminació, però els horaris de les escoles estan lligats als horaris de treball dels pares i als horaris d'autobusos i trens. La necessitat d'horaris flexibles contrasta amb la necessitat de tenir serveis disponibles al públic a hores específiques. Hi ha doncs, una cadena d'interrelacions que ha de ser tinguda en compte per evitar conseqüències negatives. No es pot subvalorar, per exemple, que la majoria de treballadores en serveis públics són dones que compleixen un horari de 8 a 14 hores en contrast amb l'interès dels clients a tenir accés als serveis a diferents hores del dia i la setmana" (Vinay, 1995).

L'any 1998 l'Ajuntament de Barcelona ha impulsat, després de realitzar un estudi pilot sobre la organització dels temps dels habitants del barri de Sants, el programa "A Barcelona, les dones canvien els temps" i ha participat en el programa "Compartir" , finançat per la Comunitat Europea i liderat per l'Associació Salut i família. L'acció principal del "Compartir" ha estat l'organització d'un "Banc del temps" al Centre Cívic del Guinardó, amb l'objectiu de realitzar intercanvis solidaris de temps que afavoreixin la compatibilització del treball de cura i participació de les dones al món laboral. El "Banc del temps" ha d'afavorir específicament dones joves amb càrregues familiars.

B) Mesures proposades i grau de realització

La iniciativa de l'Ajuntament de Barcelona va promoure una sèrie de contactes amb la Generalitat i organitzacions socials diverses (sindicats, associacions de veïns i veïnes, i altres institucions) per tal que s'estudiés la possibilitat de repensar els horaris de la ciutat. Les regulacions horàries dels comerços, de les escoles i serveis públics eren en majoria competència de la Generalitat. El mateix PISF argumenta la necessitat de plantejar canvis al respecte per facilitar la vida quotidiana de les famílies on ambdós cònjuges fan treball remunerat. Però no s'hi proposa cap acció ni programa al respecte.

7.5.5 Altres mesures per promocionar un repartiment més equitatiu del treball familiar i remunerat entre dones i homes i entre adults i joves

1. **Mesures sobre la participació dels homes en les tasques domèstiques i familiars.**

(1.1) Incentivar la participació dels homes en les tasques familiars i domèstiques (campanyes de sensibilització)

Consultat l'Institut Català de la Dona sobre la qüestió, ens confirmen que des de la Generalitat, inclòs el propi Institut, no s'ha fet cap campanya institucional al respecte.

8. Conclusions

Fins ara hem estat fent balanç de la tasca realitzada a Catalunya pels governs central i de la Generalitat en matèria de política familiar. Com ja hem dit a la "Introducció", hauria estat també desitjable incloure en aquest treball les actuacions de les diputacions i dels ajuntaments de les principals ciutats catalanes, però això hauria requerit uns recursos de recerca dels quals no disposàvem. Tot i que hem procurat fer una recapitulació final en cada un dels apartats contemplats, aquest estudi quedaria coix si, en arribar al seu terme, no tractéssim de lligar caps i d'oferir una interpretació de conjunt de les propostes i accions de la Generalitat pel que fa al tema que ens ocupa. La pregunta que ens interessa contestar és la següent: Podem parlar de que la Generalitat està impulsant un model coherent de política familiar a Catalunya? Podem dir que les diverses mesures que hem anat revisant en aquest estudi obeeixen un seguit de principis -explícits o no, conservadors o progressistes- o bé es tracta d'intervencions políticament descoordinades entre si? Podem identificar una lògica interna darrere les polítiques que hem anat especificant en els àmbits ressenyats?

La nostra primera resposta és que malgrat l'intent i l'esforç de concertació tècnica de les diferents mesures sectorials que suposa l'aprovació del PISF, no sembla que hi hagi un veritable pla director que orienti les diferents mesures cap a uns objectius clars. Certament, hi ha posicionaments ideològico-polítics conservadors, explícits i clars, per part dels responsables polítics del PISF: poca intervenció de l'estat per preservar la llibertat de la família i suport a les famílies per reforçar la institució. També hem assenyalat en el seu moment la probable influència del familisme cristià en aquests plantejaments. Ara bé, l'anàlisi de les mesures proposades al PISF i l'anàlisi de les actuacions de la Generalitat en els darrers temps acaba mostrant que la seva política familiar és molt contradictòria. A més, el seu pragmatisme extrem ho pot ser perquè ni dins ni fora de l'administració catalana hi ha hagut fins avui cap debat entorn de la política familiar entre les diverses formacions

polítiques.

Com ja hem afirmat mantes vegades al llarg d'aquest estudi, la impressió que hem extret de l'anàlisi del PISF és que més aviat sembla un calaix de sastre en un doble sentit: per una banda s'han entaforat un munt de mesures que tenen poc o gens a veure amb la política familiar tal com avui s'entén a Europa; i, per altra banda, s'hi formulen mesures progressistes (en el mateix llenguatge que es fa servir a altres països de la Unió europea) que després no han tingut cap realització a causa de la falta de voluntat política per a portar-les a terme (per exemple, fer campanyes per augmentar la participació dels homes en el treball familiar). Entre d'altres contradiccions del PISF, una de les seves paradoxes més grans és que l'únic programa de política familiar que gestiona en exclusiva el govern de la Generalitat des d'abans de 1993 (és a dir abans de l'aprovació del PISF) -el de la protecció a les famílies nombroses- ni tan sols hi és esmentat.

D'altra banda, després de que el PISF ha romàs en estat letàrgic durant uns anys avui està experimentant un procés de reviscolament (creació el 1997 de la Comissió d'estudi sobre família i habitatge i de la Comissió d'estudi sobre conciliació laboral i família; creació el 1998 de l'Observatori català de la família en funcions de Consell Assessor). En el seu dia el PISF complí la comesa de posar el tema de la política familiar a l'agenda política de la Generalitat, però difícilment es pot considerar com un instrument de política familiar en sentit estricte. Les nostres reserves no són únicament tècniques, sinó també de fons. Un pla de suport a les famílies hauria de contemplar sobretot les problemàtiques de la gran majoria de les famílies amb fills i altres dependents a càrrec i tenir una aplicació més universalista que no pas assistencialista (el PISF de 1993 es declara de vocació universalista però l'acció política de la Generalitat mostra una pràctica assistencialista). El principi de subsidiarietat, proposat com a màxima inspiradora de les actuacions contemplades al PISF de 1993, esdevé a la pràctica una coartada per a la inacció i per a deixar les obligacions familiars damunt les espatlles de la gran majoria de ciutadans -especialment les ciutadanes que són les que dediquen més recursos temporals i més assistència personal al grup familiar. En la situació actual els ciutadans i les

ciutadanes han de poder exhibir algun motiu especial que els faci creditors d'ajuts, ja sia una pobresa extrema o bé la desgràcia de tenir un fill minusvàlid o disminuït psíquic. Si a la majoria de països europeus les polítiques públiques adreçades a les famílies tenen una vocació bàsicament universal, és aquest el camí que hauria d'inspirar també tota actuació en aquest domini. En definitiva, el que assenyalarem és allò que el propi PISF manifesta a la seva presentació però que no compleix. Veiem ara les reflexions més concretes a què ens ha portat cada un dels àmbits.

En països en què la societat de benestar és més desenvolupada és possible iniciar la formació d'una família sense tenir una ocupació amb contracte indefinit o un pis en propietat perquè els ciutadans saben que tenen garantides unes rendes mínimes i que moltes de les seves necessitats poden ser cobertes mitjançant ajudes diverses de l'estat. A Catalunya, en canvi, els ciutadans cal que siguin molt prudents perquè, considerant l'escàs nivell de protecció social de què gaudeixen, no gosen formar una família sense tenir abans una feina estable i disposar de la seguretat que dóna la possessió d'un habitatge en propietat. Aquesta sensació d'inseguretat i de desprotecció és un dels factors més importants que frena la formació de noves famílies la qual cosa suposa, en general, un retard important en l'acompliment de desigs i projectes personals legítims propis de la vida adulta.

En aquest sentit, una cosa que caldria canviar radicalment és la política d'habitatge per començar a fomentar amb una forta voluntat política els allotjaments de lloguer social subvencionats amb fons públics. Però també, al mateix temps, convindria establir un programa de sosteniment de renda per a joves que busquen la seva primera feina. Al nostre país, només tenen dret a la prestació d'atur aquelles persones que ja han treballat i, per tant, cotitzat. Com que aquest no és el cas de molts joves, si volen emancipar-se de la seva família d'origen no tenen altra solució que aconseguir una ocupació amb contracte indefinit, cosa que, a causa de la situació del mercat de treball, pot representar una llarga espera. Aquesta circumstància els fa caure irremissiblement sota la dependència familiar fins a assolir la seva inserció laboral definitiva.

Però si es retarda el projecte de convivència familiar i la fecunditat de les

dones joves no és únicament degut a la precarietat dels contractes de treball. Un cop casats, els ciutadans i ciutadanes de Catalunya saben que la vinguda del seu primer fill provocarà una minva molt considerable del seu nivell de vida i no s'ho poden permetre sense una certa consolidació de les seves perspectives professionals. En absència de les prestacions universals per fills a càrrec que trobem a gairebé tots els països europeus, l'única font d'ingressos per fer front a les despeses generades per un fill són les rendes del treball i això fa dependre la natalitat gairebé només del bon estat de salut del mercat de treball. A la majoria d'estats de la Unió europea els subsidis familiars per fills són considerats un dret dels menors, una empara perquè no caiguin en la pobresa i en els seus efectes derivats, i representen un ajut molt considerable per a les famílies amb fills a càrrec. Els infants i joves són considerats com un bé social a protegir des de l'estat que assegura el seu creixement físic i social en les millors condicions possibles. Al nostre país, en canvi, l'import dels subsidis familiars és baixíssim, no s'ha actualitzat en els darrers vuit anys i el nombre dels seus beneficiaris és molt reduït. De tal manera que aquests subsidis ni tan sols s'acosten als que ofereixen els països que també els asseguren amb finalitats obertament assistencialistes. Primer de tot convindria encetar un debat públic per calibrar els beneficis socials d'una possible revalorització de l'import de les assignacions i d'una ampliació progressiva de la cobertura de les prestacions per fills a càrrec fins a abastar la totalitat de les famílies. En cas que es fes així el programa actual de protecció a les famílies nombroses deixaria de tenir sentit. Amb unes prestacions mensuals generoses, adreçades a totes les famílies amb fills a càrrec, els descomptes de les companyies de transport o d'alguns establiments comercials, oferts a les famílies nombroses, apareixerien com a escorrialles. A més, els subsidis per fills a càrrec també representarien una garantia contra la pobresa infantil, sovint derivada de la monoparentalitat.

El PISF argumenta a favor de les polítiques adreçades a facilitar la conciliació entre ocupació i família. Segueix fil per randa algunes propostes que ha fet la Unió europea entorn de la necessitat d'implementar polítiques perquè homes i dones puguin compaginar millor les responsabilitats professionals i familiars. A la pràctica,

però, hem comprovat l'escassa voluntat política del govern de la Generalitat per portar a terme aquests compromisos. Ara bé, cal reconèixer que la Generalitat ha fet en els darrers anys una política educativa important per escolaritzar els infants de 3-5 anys, però tanmateix ha oblidat el seu compromís al PISF d'augmentar la xarxa d'escoles bressol per a infants de 0-3 anys, així com de promoure prestacions diverses pels infants entre 0 i 6 anys (beques de transport, menjador, suport escolar). Ans al contrari, aquests serveis, que són un instrument important per l'equitat educativa de tots els infants i per facilitar la formació i la inserció laboral de les mares, no solament no s'han generalitzat com es proposava el PISF sinó que les guardaries laborals dependents de la Generalitat han tendit a reduir-se. En segon lloc, les mesures de flexibilització del mercat de treball no van en la direcció d'afavorir la conciliació Ocupació-Família, sinó que semblen respondre en exclusiva a interessos empresarials. L'actuació de la Generalitat en els últims anys a favor de la flexibilització horària i la millora dels drets laborals de les persones amb familiars dependents a càrrec, ha estat mínima per no dir nul·la, exceptuant el seu suport a la millora dels permisos per maternitat i parentals per la cura dels infants petits. La Generalitat ha donat suport a les polítiques de desregularització del mercat de treball que ha portat a terme el govern espanyol, mesures que, en general, han propiciat l'augment de contractes de treball de caràcter temporal al mateix temps que augmentava la precarietat i inseguretat dels treballadors i treballadores. Les mesures relatives a repensar els temps d'organització de la ciutat no han estat abordades, malgrat les iniciatives al respecte de l'administració local amb la qual es podia haver treballat conjuntament. Per altra banda, no s'ha plantejat tampoc cap acció ni programa relatiu a promocionar una major participació dels homes en el treball domèstic-familiar, i això malgrat l'existència de l'Institut Català de la Dona que podia haver impulsat campanyes al respecte tal com s'ha fet en d'altres comunitats autònomes a Espanya. En definitiva, les mesures de conciliació Ocupació-Família -a banda dels permisos per maternitat, paternitat i parentalitat, que no són competència de la Generalitat- han brillat més aviat per la seva absència. La conseqüència d'aquesta no intervenció és que la gran majoria de les ciutadanes de Catalunya

continuen carregant amb responsabilitats que, en part, també corresponen als homes adults i joves del grup familiar i a l'Estat. Aquest, i en particular l'actual Govern de la Generalitat, està fent molt poc per augmentar o promoure la provisió de serveis de suport a les famílies ja sia a través de fórmules públiques, mixtes o privades (per exemple incentivant i regulant escoles bressol a les empreses privades a més d'ampliar la xarxa pública).

Ara bé, cal també reconèixer que una de les raons primordials per la qual les polítiques familiars no han arrelat ni han conegut una expansió important al nostre país ha estat un consens bàsic tàcit entre les principals forces polítiques sobre la inconveniència o la inoportunitat de plantejar aquesta mena de propostes durant els anys posteriors a la transició democràtica. En aquella conjuntura l'enllestiment de les reformes legislatives bàsiques necessàries per tal d'adaptar l'ordenament jurídic als nous principis constitucionals (igualtat entre els cònjuges, filiació, avortament, divorci, parelles de fet, etc.) així com la implementació de polítiques per a la igualtat d'oportunitats entre homes i dones –especialment dirigides al món laboral- apareixien com a temes prioritaris i això probablement impedí el desenvolupament d'altres polítiques adreçades a les famílies, que ara trobem a faltar. Val a dir, emperò, que els partits polítics tampoc no foren esperonats per part de moviments populars o d'associacions de famílies que forcessin la inclusió de noves iniciatives en aquest sentit a l'agenda política. Una de les diferències més significatives entre la política familiar a Catalunya i la majoria de països d'Europa és que en aquests hi existeix una tradició d'associacionisme familiar consolidada i sostinguda per diferents forces de l'espectre polític que defensen diverses prestacions i serveis a les famílies com a una necessitat bàsica a càrrec de l'estat de benestar. En alguns dels països europeus l'associacionisme familiar és molt fort i per tant també ho és la pressió popular a favor del manteniment dels programes existents o del plantejament de noves demandes. El fet que les associacions familiars se situïn en diversos sectors de l'arc polític i ideològic fa que tinguin un caire força pragmàtic i que sigui fàcil trobar un terreny d'entesa i de compromís entre elles. En canvi, a casa nostra les escasses associacions existents fins fa relativament poc han tingut un caràcter marcadament

confessional i fonamentalista i s'han dedicat a propugnar un determinat model molt conservador de família en comptes de fer propostes en termes de polítiques públiques per donar suport a les diferents formes i relacions familiars. Tanmateix, en l'actualitat aquest panorama podria estar canviant a Catalunya perquè darrerament s'han constituït alguna associació familiar de caràcter laic, orientada a la defensa dels interessos pràctics dels seus associats i que té tendència a formular les seves reivindicacions en clau més política que ideològica.

Però l'escassa demanda de política familiar a Catalunya, entesa segons els criteris de la majoria de països europeus, ens porta una altra vegada a la pregunta que formulàvem al principi de les nostres conclusions. Davant la qüestió de si la política familiar a Catalunya planteja un model coherent podríem respondre alhora de forma negativa i afirmativa. Negativa perquè fins ara els esforços desplegats per les administracions han estat relativament minsos, poc debatuts i políticament poc coordinats. Però si escandalleu quina és la filosofia que hi ha al darrera dels programes d'intervenció adreçats a les famílies, o d'aquells que manquen, i un cop que hem apamat quines són les seves realitzacions i conseqüències podem donar en canvi una resposta afirmativa sobre un model implícit de política familiar que s'explica per les relacions que a Catalunya es propicien entre la família i l'estat de benestar. Una de les característiques més rellevants del nostre sistema de benestar és el seu baix nivell de desmercantilització i defamiliarització. És a dir, seguint les aportacions d'Esping-Andersen (1993b), entenem per desmercantilització la possibilitat per part dels ciutadans i ciutadanes de mantenir el seu nivell de benestar quan no participen del mercat laboral. D'altra banda, per defamiliarització entenem la possibilitat per part de les persones de mantenir el seu nivell de benestar sense haver de dependre totalment dels seus familiars i parents tant pel que fa al sosteniment de la seva renda com per a l'ús de serveis en cas de necessitat. Doncs bé, la nostra tesi és que bona part de les intervencions de la Generalitat en el camp de la política familiar tendeixen a sustentar aquestes característiques del sistema de protecció social que promou. Ja ens hem referit a la seva escassa desmercantilització quan hem insistit en la necessitat que els ciutadans de Catalunya tenen d'estar

plenament integrats al mercat de treball si volen formar una família i sobretot tenir un fill. Les rendes del treball són les úniques que els garanteixen una vida digna, sense que puguin aspirar a rebre transferències monetàries en concepte de càrregues familiars. El programa de manteniment de rendes està orientat a aquells que ja estan integrats al mercat de treball, bàsicament al sosteniment dels caps de família en atur, benefici que avui s'ha fet extensible a les dones que fan treball remunerat. Per tant, deixa fora de la seva cobertura tant els joves que busquen la seva primera feina com les dones sense ocupació laboral. El fet que aquestes categories de la població no tinguin dret a cap mena de prestació d'atur les situa fora de l'òrbita de l'estat del benestar i les fa caure sota la dependència familiar. Un jove que es vulgui emancipar de la seva família d'origen o una mestressa de casa que es vulgui separar del seu marit ho tenen difícil en l'estat actual del mercat de treball i del sistema de protecció social.

El sistema de relacions familiars no tan sols depèn dels efectes del mercat de treball, sinó sobretot dels ajuts que proporciona o no l'estat de benestar a les famílies. Si la família multigeneracional ha perdut un pes tan gran a Catalunya en els darrers anys és gràcies a l'ampliació de la cobertura del sistema de pensions i a la revalorització del seu import que es produí sota el govern del PSOE poc després de la seva victòria electoral el 1982. Tanmateix, la família nuclear continua tenint una estructura força tradicional i patriarcal a causa de l'absència d'altres beneficis de l'estat de benestar com ara un programa universal de sosteniment de rendes o de mesures de conciliació entre la vida laboral i familiar. El model d'estat de benestar que tenim a Catalunya fou dissenyat amb la finalitat de protegir les persones integrades al mercat de treball, bàsicament els caps de família, contra els riscos que podien derivar de la desocupació, la malaltia, la invalidesa o la jubilació. La seva protecció prioritària tenia sentit perquè ells eren els encarregats de donar cobertura a la resta de membres de la unitat familiar, situats sota el seu aixopluc i en principi exclosos de les prestacions socials. El problema que podia ocasionar la dependència dels joves i de les dones ni tan sols es plantejava. En el cas dels joves la seva emancipació, que coincidí amb el seu matrimoni, es produïa poc després de

l'acabament del seu servei militar, que era el moment en què es considerava que ja eren homes fets i drets preparats per formar una família. Per altra banda, les dones, en casar-se, passaven sense solució de continuïtat de la dependència dels pares a la del marit. Les úniques dones caps de casa eren les vídues i és per aquesta raó que gaudien de la pensió de viduïtat. Aquest sistema que pogué tenir algun sentit en la societat tradicional dels anys quaranta i cinquanta, quan van prendre forma els estats de benestar, avui se'ns ha fet obsolet i marcadament restrictiu dels drets individuals.

Amb la proliferació de noves formes de convivència, amb la davallada de la família patriarcal i amb el creixent procés d'individualització de les relacions socials, en un sentit ample, el sistema de protecció social vigent contribueix a mantenir unes estructures obsoletes que ja no corresponen a la realitat d'avui. Amb la universalització de la sanitat al llarg dels anys vuitanta es donà una passa de gegant cap a un societat de benestar en què l'accés als drets socials no depèn de la situació familiar, de l'estat civil o de la integració en el mercat de treball. Actualment tot ciutadà i tota ciutadana tenen dret a l'assistència sanitària independentment de si ha cotitzat o no prèviament. Aquest és potser el millor exemple del que volem dir amb els termes de desmercantilització i defamiliarització. Si bé la prestació dels serveis sanitaris s'ha individualitzat (la qual cosa no vol dir que les famílies no continuïn tenint un paper bàsic i fonamental en el manteniment de la salut de les persones), la provisió d'altres menes de beneficis de l'estat de benestar continuen depenent de la integració en el mercat de treball o de la situació familiar.

Les constitucions dels estats avançats, com és el nostre cas, atorguen en teoria uns drets socials a tots els ciutadans i ciutadanes. La societat de benestar consisteix bàsicament en la provisió de transferències i serveis a les persones, amb la finalitat d'efectuar una redistribució de la renda i de pal·liar els efectes indesitjables del mercat. Segons una de les concepcions de l'estat de benestar totes les ciutadanes i ciutadans adults poden fer valer els seus drets directament davant l'estat en la mesura en què ho són i independentment de les seves circumstàncies personals. És el règim que trobem, per exemple, als països escandinaus, basat en l'universalisme i en la individualització dels drets. En d'altres països com el nostre, en

canvi, aquestes característiques només les trobem en determinats sectors del sistema de benestar, que en el seu conjunt encara continua informat per allò que podríem anomenar "familisme". En aquesta mena de règim les funcions de protecció social són compartides entre l'estat i la família, assumint aquesta una part molt important.

Tanmateix, la tradició "familista" també té una altra cara positiva: la de la solidaritat volguda o moral entre generacions que es dona en cultures de tradició catòlica, menys individualistes que les de tradició protestant on, en canvi, l'assistència social és en un grau important assumida per organitzacions de la societat civil que complementen l'acció pública de l'administració. L'element a valorar en la solidaritat i intercanvi entre generacions, tant comú a Catalunya, és que manté els lligams relacionals i afectius molt valorats a casa nostra per al benestar de les persones de tota edat i condició. Pensem que des de l'acció pública de la Generalitat caldria fer una política que valorés aquestes solidaritats familiars o entre individus, no pas per mantenir les relacions familiars tradicionals, com fins ara ha fet, sinó per facilitar que el repartiment de les càrregues de cura dels familiars dependents entre homes i dones pugui tenir lloc i ser exercit en les millors condicions possibles (mesures de conciliació ocupació-família), sense menystenir la responsabilitat que pertoca al sector públic com a garant dels drets constitucionals de tota la ciutadania. No es tracta, per tant, de sostenir una institució en les seves formes del passat, sinó en les diverses modalitats en en què els actors socials l'estan configurant avui. En aquesta línia la Generalitat ja s'ha mostrat sensible a problemàtiques com les de la legalització de les parelles de fet. Cal un nou contracte entre homes i dones i també entre les generacions que garanteixi un ús racional dels recursos públics i que possibiliti a tots els homes i dones, amb independència de la seva situació familiar i laboral, un accés real als drets de ciutadania social.

9. Bibliografia

- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1998) **Sector de Serveis Personals. Memòria 1997**, Barcelona.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA-CONSELL MUNICIPAL DE BENESTAR SOCIAL (1993) **Propostes 1992**.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA-CONSELL MUNICIPAL DE BENESTAR SOCIAL (1998) **Propostes 1997**.
- AJUNTAMENT DE BARCELONA (1998) **Informe sobre el grau de realització, per part de l'Ajuntament, de les propostes del Consell Municipal de Benestar social (mimeo)**.
- ALBERDI, Inés (ed.) (1995) **Informe sobre la situación de la familia en España**, Madrid : Ministerio de Asuntos Sociales.
- ALBERDI, Inés (1995), "Políticas de la Familia en Europa". Ponencia presentada al Congreso Nacional de Sociología- Granada 28-30 de septiembre de 1995.
- ALBERDI, Inés, FLAQUER, Lluís y IGLESIAS DE USSEL Julio (1994) **Parejas y matrimonios : Actitudes, comportamientos y experiencias**, Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.
- ALBERDI, Inés, FLAQUER, Lluís y Julio IGLESIAS DE USSEL (1994) **Parejas y matrimonios : Actitudes, comportamientos y experiencias**, Madrid : Ministerio de Asuntos Sociales.
- ALMEDA, Elisabet and SARASA, Sebastià (1996) "Spain : Growth to Diversity" a: Vic George and Peter Taylor-Gooby (eds), **European Welfare Policy : Squaring the Welfare Circle**, London : Macmillan.
- ALMEDA, Elisabet i FLAQUER, Lluís (1995) "Las familias monoparentales en España: Un enfoque crítico", **Revista Internacional de Sociología** núm. 11 : 21-45.
- ASTELARRA, Judith (1991) **Pla Municipal per a les Dones de Barcelona**. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.
- BAHLE, Thomas (1995) **Familienpolitik in Westeuropa : Ursprünge un Wandel im Internationalen Vergleich**, Frankfurt/New York : Campus Verlag.
- BALBO, Laura (1978) "La doppia presenza"; **Inchiesta**, núm. 32, pàg. 3-6.
- BARBAGLI, Marzio (1990) **Provando e riprovando : Matrimonio, famiglia e divorzio in Italia e in altri paesi occidentali**, Bologna : Il Mulino.
- BARRERE-MAURISSON, M.A. (1992) **La division familiale du travail: la vie en double**. Paris: PUF.
- BAS I VIDAL, Jordi (1987) **El dret de família català**, Barcelona : Edicions Cap Roig/Editorial de Vecchi.
- BEGEOT, François et FERNÁNDEZ-CORDÓN, Juan Antonio (1997) "La

- convergence démographique au delà des différences nationales" a: J. Commaille et F. de Singly (1997) : 33-60.
- BIMBI, Franca (1993) "Gender, 'Gift Relationship' and Welfare State Cultures in Italy" a: J. Lewis (Dr) **Women and Social Policies: Work, Family and the State**. Aldershot/Vermont: Edward Elgar. pp. 138-169.
- BJÖMBERG, Ulla (1994) "Reconciling family and employment in Sweden", **Cross-national research papers**, vol.4,2,pp.59-67.
- BJÖMBERG, Ulla ((dr) (1992) **European Parents in the 1990s: Contradictions and Comparisons**. New Brunswick/Londres: Transaction Publishers.
- BORDERIAS, Cristina, CARRASCO, Cristina y ALEMANY, Carmen (1994) **La Mujeres y el Trabajo: rupturas conceptuales**. Barcelona-Madrid: Icaria-Fuhem
- BRULLET, Cristina (1996) **Anàlisi de l'organització i repartiment del treball familiar i el treball remunerat entre parelles joves amb criatures petites: pràctiques, representacions i condicions materials de vida**. Bellaterra: Universitat Autònoma-Departament de Sociologia. Tesi doctoral.
- BRULLET, Cristina (1998) "Relacions de gènere i dinàmiques familiars a Catalunya" a: S.Giner (dr) **La societat catalana**. Barcelona: Generalitat de Catalunya. pp.443-465.
- BUSSAT, Virginie et CHAUVIÈRE, Michel (1997) **Les intérêts à l'épreuve d'une comparaison France-Angleterre : Étude sur les enjeux d'une catégorie d'action publique**, Paris : CNAF.
- CABRA DE LUNA, Miguel Angel y SANTOS GARCÍA, Carlos Javier (1992) "Familia y Seguridad Social", **Infancia y sociedad**, núm 14, agosto, pp. 179-195.
- CAMPO, Salustiano del (1995) **Familias : Sociología y política**, Madrid : Editorial Complutense.
- CAMPOS EGOZCUE, Begoña "La construcción de una política social de vejez en España : Del franquismo a la normalización democrática", **REIS** núm. 73, 1996, pp. 239-263.
- CAMPS, Victoria (1998) **El siglo de las mujeres**, Madrid : Cátedra.
- CAPELLADES, Joaquim i FARRÉ, Mireia (1998) "L'evolució de la població de Catalunya. Tendències recents", a S. Giner (ed.) (1998), pp. 117-145.
- CAPRILE, Maria, VALLBÉ, Clàudia i MORENO, David (1998) a S. Giner (ed.) (1998), pp. 565-595.
- CARRASCO, Cristina; ALABART, Anna; MAYORDOMO, Maribel y MONTAGUT, Teresa (1997) **Mujeres, trabajos y políticas sociales : Una aproximación al caso español**, Madrid : Ministerio de Trabajo y Asuntos Sociales/Instituto de la Mujer.
- COLEMAN, David (1996) (ed.) **Europe's Population in the 1990s**, Oxford : Oxford University Press.
- COLLECTIF (1984) **Le sexe du travail: structures familiales et système productif**. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble.
- COMISION EUROPEA (1994) **La protección social en Europa**. Luxemburgo: Oficina de Publicaciones Oficiales de las Comunidades Europeas.
- COMMAILLE, Jacques (1993) **Les stratégies des femmes: travail, famille et politiques**. Paris: Éditions La Découverte.

- COMMAILLE, Jacques et SINGLY, François de (1997) "L'avenir politique de la question familiale en Europe" a: J. Commaille et F. de Singly (eds.) (1997), pp. 307-329.
- COMMAILLE, Jacques et SINGLY, François de (1997) **La question familiale en Europe**. Paris : L'Harmattan.
- COMMISSION DES COMMUNAUTÉS EUROPÉENNES (1987) "Le droit communautaire et les femmes", **Femmes d'Europe**, supplément n° 25, X/152/87-FR.
- CONSEJO ECONÓMICO Y SOCIAL (1995) **Memoria sobre la situación socioeconómica y laboral de España en 1994**, Madrid.
- CONSEJO ECONÓMICO Y SOCIAL (1997) **Memoria sobre la situación socioeconómica y laboral de España en 1996**, Madrid.
- CRESPO, Teresa i RIMBAU, Cristina (1998) "Els serveis socials a Catalunya" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 733-756.
- DANDURAND Renée.B. et PITROU Agnès (1996) "**Presentation: Politiques familiales et vies de femmes**" a: **Lien social et politiques-RIAC**, n. 36.
- DANDURAND, Renée B., LEFEBVRE, Pierre et LAMOUREUX, Jean-Pierre (eds.) (1998) **Quelle politique familiale a l'aube de l'an 2000?**, Paris : L'Harmattan.
- DAUNE-RICHARD A.M. et DEVREUX A.M. (1992) "Rapports sociaux de sexe et conceptualisation sociologique"; **Recherches Féministes**, vol.5, núm.2. pp.7-30.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1991) **Disposicions sobre família i infància**, Barcelona : Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1992) **Llibre blanc de legislació d'infància**, Barcelona : Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1993) **Pla Integral de Suport a les Famílies**, Barcelona : Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1995) **Memòria del Departament de Benestar Social 1994**, Barcelona : Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1997a) **III Pla d'actuació social 1997-2001**, Barcelona : Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1997b) **Mapa de serveis socials 1996**, Barcelona : Generalitat de Catalunya.
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1997c) **Pla Integral de Soport a les Famílies : Balanç 1997**, Barcelona : Generalitat de Catalunya (mimeo).
- DEPARTAMENT DE BENESTAR SOCIAL (1997d) **Declaració de les Quatre Regions Agermanades Baden-Württemberg, Catalunya, Lombardia i Rhône-Alpes**. Annex 5 a: Departament de Benestar Social (1997c) (mimeo).
- DUMON W. (ed) (1990) **Family Policy in EEC Countries**. Luxembourg: Commission of the European communities.
- DUMON W. (1992) **National Family Policies in EC-Countries in 1991**. Luxembourg: Commission of the European communities. European Observatory on National Family Policies.
- DUMON W. (1994) **Trends and developments in 1992**. Luxembourg: Commission of the European communities. European Observatory on National Family Policies.
- DUMON W. (1994) **Changing family Policies in the member States of European**

- Union. Luxembourg: Commission of the European communities. European Observatory on National Family Policies.
- EGEA FERNÁNDEZ, Joan (1997) "L'acció de repeticó contra el deutor dels aliments. Solidaritat familiar i prestacions assistencials públiques", *Revista Jurídica de Catalunya*, any 96, núm. 3, pp. 617-653.
- EL PAÍS (1998) *Anuario El País 1998*, Madrid : Ediciones el País.
- EQUIP D'ASSESSORAMENT PER A LA REHABILITACIÓ D'HABITATGES (EARHA) (1996) *Balanç de la política d'habitatge a Catalunya*, Barcelona : Fundació Jaume Bofill.
- EQUIP D'ASSESSORAMENT PER A LA REHABILITACIÓ D'HABITATGES (EARHA) (1994) *Una demanda social dels joves : Els habitatges protegits*, Barcelona : Fundació Jaume Bofill.
- EQUIP D'ASSESSORAMENT PER A LA REHABILITACIÓ D'HABITATGES (EARHA) (1993) *L'habitatge a Catalunya*, Barcelona : Fundació Jaume Bofill.
- ESCOBEDO, Anna (1998) "Work-Family arrangements in Spain: a major strategy in Spain: families adjustment to labour marked imbalances" Paper presented to TMR workshop. UAB-Barcelona 20/21.2.1989.
- ESPING-ANDERSEN, Gosta (1993a) "La macrosociología comparativa de los Estados del bienestar" a: Luis Moreno : 145-161.
- ESPING-ANDERSEN, Gosta (1993b) *Los tres mundos del Estado del bienestar*, València : Edicions Alfons el Magnànim, 1993 (Edició anglesa : (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge : Polity Press).
- ESPING-ANDERSEN, Gosta (1995) "Welfare States Without Work : The Impasse of Labor Shedding and Familialism in Continental European Policy", *Estudio/Working Paper 1995/71*, Madrid : Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones.
- ESPING-ANDERSEN, G. *Los tres mundos del Estado del bienestar*, València: Edicions Alfons el Magnànim, 1993 (Edició anglesa : (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge : Polity Press).
- EUROSTAT (1995) *Anuario '95*. Luxembourg.
- EUROSTAT (1996) *Anuario '96 : Visión estadística sobre Europa 1985-1995*, Brusel.les : Unió europea.
- FAGNANI (1992) "Travail et fécondité en France et en Allemagne de l'Ouest: les Françaises font-elles des prouesses?; *Revue Française des affaires sociales*, núm. 2, pp.129-147.
- FERNÁNDEZ CORDÓN, Juan Antonio (1996) "Family policies in Spain 1995: A Year of Debates" a: European Commission, *European Observatory on National Family Policies in 1995: Developments in National Family Policies in 1995*. European Commission-University of York. pp. 47-58.
- FERRERA, Maurizio (1995) "Los estados del bienestar del sur en la Europa social" a: Sarasa y Moreno (eds.), pp. 85-111.
- FLAQUER, Lluís (1995) "El modelo de familia española en el contexto europeo", a Sarasa y Moreno (eds.) (1995), pp. 289-311.
- FLAQUER, Lluís (1998a) *El destino de la familia*, Barcelona : Ariel.
- FLAQUER, Lluís (1998b) *La estrella menguante del padre : Familias e individuos en las sociedades modernas avanzadas*, Barcelona : Ariel.

- FLAQUER, Lluís (1998c) "Prefaci al Llibre VI : Família, gènere i comunitat" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 397-399.
- FLAQUER, Lluís (1998d) "Família i noves formes de convivència" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 401-415.
- FLAQUER, Lluís (1998e) "Família, mercat i estat de benestar" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 467-475.
- FLAQUER, Lluís (en premsa) **L'eclipsi del pare : Cap a un nou paradigma familiar**, Lleida : Pagès editors.
- FLAQUER, Lluís i SOLSONA, Montserrat (1995) "La situació de la família a Barcelona", **Barcelona Societat**, núm. 3, Ajuntament de Barcelona, pp. 12-37.
- FLAQUER, Lluís, ALMEDA, Elisabet y JURADO, Teresa (en premsa) **Políticas familiares en España**, Barcelona : Ariel.
- FLORA, Peter (1993) "Los Estados nacionales del bienestar y la integración europea", a Luis Moreno (1993) : 15-27.
- FLORA, Peter, ALBER, Jens (1983) "Sviluppo del 'Welfare States' e processi di modernizzazione e democratizzazione nell'Europa occidentale" a: Peter Flora & Arnold J. Heidenheimer (1983) : 55-114.
- FLORA, Peter, HEIDENHEIMER, Arnold J. (1983a) **Lo sviluppo del Welfare State in Europa e in America**, Bologna : Il Mulino (Edició original : **The Development of Welfare States in Europe and America**, New Brunswick, N.J. : Transaction Books, 1981).
- FLORA, Peter, HEIDENHEIMER, Arnold J. (1983b) "Il nucleo storico e il cambiamento dei confini del 'Welfare State'", a Peter Flora e Arnold J. Heidenheimer (1983) : 25-51.
- GALOFRÉ OLCINA, Maria (1998) "Necessitats d'atenció de la vellesa" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 695-708.
- GARCÍA AÑOVEROS, Jaime (1998) "La reforma del impuesto sobre la renta", **Claves de Razón Práctica**, núm. 82, pp. 5-12.
- GARRIDO MEDINA, Luis y GIL CALVO, Enrique (eds.) (1993) **Estrategias familiares**, Madrid : Alianza.
- GARRIDO, Luis (1993) **Las dos biografías de la mujer en España**, Madrid : Instituto de la Mujer.
- GAUTHIER, Anne Hélène (1998) "Trois, quatre ou cinq modeles de politiques familiales au sein des pays européens et néo-européens ?" a: René B.-Dandurand, Pierre Lefebvre et Jean-Pierre Lamoureux (eds) **Quelle politique familiale à l'aube de l'an 2000?**. Paris: L'Harmattan, p.299-323.
- GAUTHIER, Anne Hélène (1991) "Family Policies in Comparative Perspective". Discussion Paper No 5. Centre for European Studies -Nuffield College, Oxford. September 1991.
- GAUTHIER, Anne Hélène (1996a) **The State and the Family : A Comparative Analysis of Family Policies in Industrialized Countries**, Oxford: Clarendon Press.
- GAUTHIER, Anne Hélène (1996b) "The Measured and Unmeasured Effects of Welfare Benefits on Families : Implications for Europe's Demographic Trends" a: D. Coleman (1996) : 297-331.

- GAUTHIER, Anne Hélène (1998) "Trois, quatre ou cinq modèles de politiques familiales au sein des pays européens et néo-européens?" a: R.B. Dandurand, P. Levebvre et J.-P. Lamoureux (1998) : 299-314.
- GAUTIER, Arlette et HEINEN, Jacqueline (1993) "L'apport des approches f  ministes dans le d  bat contemporain sur l'  tat" Introducció al llibre: **Le sexe des politiques sociales**. Paris: C  te-femmes   d.
- GENERALITAT DE CATALUNYA (1996) **L'Estat del benestar**. Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de la Presidència.
- GINER, Salvador (ed.) (1998) **La societat catalana**, Barcelona : Institut d'Estadística de Catalunya.
- GINER, Salvador, FLAQUER, Lluís, HOMS, Oriol i SARASA, Sebastià (1998)"
" a: S. Giner (ed.) (1998), pp. 25-39.
- GOMÀ, Ricard y SUBIRATS, Joan (eds.), **Políticas públicas en España : Contenidos, redes de actores y niveles de gobierno**, Barcelona : Ariel.
- GONZÁLEZ, Eusebio (1993) **La familia ante el fisco**, Madrid : Rialp.
- GUILLEMARD, Anne-Marie (1993) "Perspectivas europeas sobre las políticas de la vejez" a Luis Moreno (1993) : 43-76.
- GUILLEN, Ana M. (1990) "The Emergence of the Spanish Welfare State (1876-1923) : The Role of Ideas in the Policy Process". Madrid : Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones/Centro de Estudios Avanzados en Ciencias Sociales. Estudio/Working Paper 1990/10.
- GUILLEN, Ana M. (1995) "Citizenship and Social Policy in Democratic Spain : The Reformulation of the Francoist Welfare State", paper to be presented at the Conference on Comparative Research on Welfare State Reform, University of Pavia, Italy, september 1995.
- GUILLEN, Ana M. (1997) "Reg  menes de bienestar y roles familiares: un an  lisis del caso español", Papers, n. 53, 1997:45-63.
- GUILLEN, Ana M. (1997) "Welfare State Development in Spain : A Historical and Explanatory Approach", paper to be presented to the Mire Conference, Florence, 1996.
- GUISANDE, Cristina i OLIVARES, Dolors (1998) "Canvis demogràfics i transformació d'estructures" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 147-168.
- HANTRAIS L. (1997) "La régulation socio-politique de la relation travail-famille", a: J. Commaille et F. de Singly (1997), pp.105- 119
- HANTRAIS L. et LETABLIER M.T. (drs) (1995) **La relation Famille-Emploi: une comparaison ds modes d'ajustement en Europe**. Centre d'études de l'emploi. Dpssier 6, Nouvelle série.
- HANTRAIS L. et LETABLIER M.T. (1996) **Familles, travail et politiques familiales en Europe**. Paris: PUF.
- HARDEY, Michael and CROW, Graham (eds.) (1991) **Lone Parenthood : Coping with Constraints and Making Opportunities**, New York and London : Harvester Wheatsheaf.
- HARRIS, C.C. (1986) **Familia y sociedad industrial**, Barcelona : Península.
- IGLESIAS DE USSEL, Julio (1998) **La familia y el cambio político en España**, Madrid : Tecnos.

- IGLESIAS DE USSEL, Julio (1993) "Vivienda y familia" a L. Garrido Medina y E. Gil Calvo (eds.) (1993), pp. 335-358.
- IGLESIAS DE USSEL, Julio y FLAQUER, Lluís (1993) "Familia y análisis sociológico : El caso de España", *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, núm. 61, gener-març, pp. 57-75.
- INE (1996) Informe de la Subcomisión para analizar la situación actual de la familia en España y proponer las reformas y medidas que se consideren necesarias. Congreso de Diputados. Madrid, Abril 1997.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1994) Cens de població 1991, Vol. 17 Estructures familiars de la població. Dades comarcals i municipals, Barcelona : Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1995) Anuari Estadístic de Catalunya 1995, Barcelona : Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1996) Anuari Estadístic de Catalunya 1996, Barcelona : Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1997a) Llars i famílies a Catalunya 1991, Barcelona : Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE CATALUNYA (1997b) Anuari Estadístic de Catalunya 1997, Barcelona : Generalitat de Catalunya.
- INSTITUT D'ESTUDIS METROPOLITANS DE BARCELONA (1992) Enquesta Metropolitana de la Regió de Barcelona 1990.
- INSTITUTO DE LA MUJER (1994a) Diez años del Instituto de la Mujer. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales-Instituto de la Mujer.
- INSTITUTO DE LA MUJER (1994b) La mujer en cifras: una década, 1982-1992. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales-Instituto de la Mujer.
- INSTITUTO NACIONAL DE SEGURIDAD SOCIAL (1995) Memoria 1994, Madrid : Ministerio de Trabajo y Seguridad Social.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADISTICA (1996) Encuesta de población activa:resultados detallados, cuarto trimestre de 1995. Madrid: INE.
- IZQUIERDO, Maria Jesús (1993) La interdependència de les activitats domèstiques i el treball remunerat: estudi comparatiu dones/homes. Barcelona:Parlament de Catalunya.
- JAUREGUI, Ramón (1997) "La organización y el reparto del trabajo como mecanismos reguladores de ocupación"; *Barcelona societat*, núm. 7, pp.95-102.
- JUAN MILLET, Celeste (1992) "Fiscalidad y familia : El estado de la cuestión", *Infancia y sociedad*, núm 14, agosto, pp. 171-178.
- KAMERMAN, Sheila K. and KAHN, Alfred J. (eds.)(1978) *Family Policy : Government and Families in Fourteen Countries*, New York : Columbia University Press.
- KAMERMAN, Sheila B. (1996) "Au coeur de la politique familiale américaine: les enfants, les femmes et le travail". *Lien Social et politiques-RIAC*, núm. 36: 49-54.
- KAMERMAN, Sheila B. and KAHN, Alfred J.(eds.) (1991) *Child Care, Parental Leave, and the under 3s : Policy Innovation in Europe*, New York : Auburn House.
- KELLERHALLS J., ROUSSEL L. (1987) "Les sociologues face au mutations de la

- famille. Quelques tendances des recherches", *L'Année Sociologique*, núm. 37:15-43.
- Le MONDE (1998) "Lionel Jospin trace les axes d'une politique familiale de gauche". 30 de maig de 1998.
- LESSENICH, Stephan (1996) "España y los 'regímenes' de Estado del bienestar", *Revista Internacional de Sociología*, nº 13, pp. 147-161.
- LEWIS, Jane (ed.) (1993) *Women and Social Policies in Europe : Work, Family and the State*, London : Edward Elgar.
- LIEBFRIED, S. (1992) "Towards a European welfare state? On integrating poverty regimes into the European Community", a: Z. Ferge & J.E. Kolberg (éds) *Social Policy in a Changing Europe*. Frankfurt: Campus verlag.
- LÓPEZ LÓPEZ, Mª Teresa (1996) *La protección social a la familia en España y en los demás estados miembros de la Unión europea*, Bilbao/Madrid : Fundación BBV.
- MADRUGA Isabel (1996) "El papel del estado como garante de la compatibilidad entre el rol familiar y el laboral. Análisis de las políticas familiares de los países de la Unión Europea, 1980-1991" , a: Varios autores, *Dilemas del Estado del Bienestar*. Madrid: Argenteria-Visor.
- MALPAS, N. et LAMBERT, P-Y. (1993)"Les Européens et la famille. Résultats d'une enquête d'opinion". *Eurobaromètre*, num. 39.0, V/72/94-FR.
- MARUANI, Margaret (1991) "La construcción social de las diferencias de sexo en el mercado de trabajo". *Revista de Economía y Sociología*, núm. 13/14, pp. 129-137.
- MASATS I FOLGUERAS, Marta (1998) "Desigualtat i pobresa" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 613-636.
- MCCRONE, Gavin and STEPHENS, Mark (1995) *Housing Policy in Britain and Europe*, London : UCL Press.
- MEIL LANDWERLIN, Gerardo (1992) "Política familiar : Contenido y significado", *Revista Internacional de Sociología* 1: 173-191.
- MEIL LANDWERLIN, Gerardo (1994) "L'évolution de la politique familiale en Espagne : Du salaire familiale à la lutte contra la pauvreté", *Population* 4-5, pp. 959-984.
- MEIL LANDWERLIN, Gerardo (1995) "La política familiar española durante el franquismo", *Revista Internacional de Sociología*, núm. 11 : 47-87.
- MENDRAS, Henri (1997) *L'Europe des Européens : Sociologie de l'Europe occidentale*, Paris : Gallimard.
- MIGUEL, Carmen de (1993) "Profesión y Género", a: Garrido y Gil Calvo (eds) *Estrategias familiares*. Madrid: Alianza universidad.
- MINISTERIO DE TRABAJO Y ASUNTOS SOCIALES (1998) *Revisión de las investigaciones realizadas en Europa sobre conciliación de la vida laboral y familiar para hombres y mujeres y calidad de los servicios de atención: Informe final para la Unidad de Igualdad de Oportunidades de la Comisión Europea (DGV)*, Madrid.
- MIRE FLORENCE CONFERENCE (1997) *Comparing Social Welfare Systems in Southern Europe*, Vol. 3, Paris : MIRE.

- MISSOC (1994) Social Protection in the Member States of the Community. Situation on July 1st 1994 and Evolution. Brussels: Commission of the European Communities.**
- MISSOC (1996) Social Protection in the Member States of the Community: Situation on July 1st 1995 and Evolution. Brussels: Commission of the European Communities.**
- MORENO, Luis y SARASA, Sebastià (1993) "Génesis y desarrollo del Estado del bienestar en España", Revista Internacional de Sociología, núm. 6, pp. 27-69.**
- MORENO, Luis (ed.) (1993) Intercambio social y desarrollo del bienestar, Madrid: CSIC/IESA.**
- MOSS, Peter (1990) Cuidado de los hijos e igualdad de oportunidades. Red Europea de formas de atención a la infancia. Madrid: Ministerio de Asuntos Sociales.**
- MOSS, Peter (1993) "Strategies to Promote Fathers' Involvement in the Care and Upbringing of their Children: Placing Leave Arrangements in a Wider Context", a: Danish Ministry of Social Affairs (dr) Report from the Conference: Fathers in Families of Tomorrow, 17-18 juin 1993. Copenhagen: Danish Ministry of Social Affairs. pp.210-229.**
- MYRDAL, Alva (1968) Nation and Family : The Swedish Experiment in Democratic Family and Population Policy, Cambridge, Mass. and London : The M.I.T. Press (1ª edició, 1941).**
- NAVARRO NAVARRO, Fermín (1998) Los centros de orientación familiar : Un análisis crítico, Las Palmas de Gran Canaria : Servicio de Publicaciones de la Universidad de Las Palmas.**
- NAVARRO, Vicenç (1997) Neoliberalismo y Estado del bienestar, Barcelona : Ariel.**
- OBSERVATOIRE EUROPÉEN DES POLITIQUES FAMILIALES NATIONALES (1990) Familles et politiques : Tendances et évolutions en 1989-1990, Commission des Communautés Européennes.**
- OBSERVATOIRE EUROPÉEN DES POLITIQUES FAMILIALES NATIONALES (1991) Les politiques familiales nationales des États membres de la Communauté Européenne en 1991, Commission des Communautés Européennes.**
- OBSERVATOIRE EUROPÉEN DES POLITIQUES FAMILIALES NATIONALES (1992) Tendances et évolutions en 1992, Commission des Communautés Européennes.**
- OBSERVATOIRE EUROPÉEN DES POLITIQUES FAMILIALES NATIONALES (1996a) Synthèse des politiques familiales nationales en 1994, Commission des Communautés Européennes.**
- OBSERVATOIRE EUROPÉEN DES POLITIQUES FAMILIALES NATIONALES (1996b) Évolution des politiques familiales nationales en 1994, Commission des Communautés Européennes.**
- OBSERVATOIRE EUROPÉEN DES POLITIQUES FAMILIALES NATIONALES (1996c) Évolution des politiques familiales nationales en 1995, University of York: Social Policy Research Unit. Communautés Européennes.**

- OBSERVATOIRE EUROPÉEN DES POLITIQUES FAMILIALES NATIONALES (1996d) **Synthèse des politiques familiales nationales en 1995**, Commission des Communautés Européennes.
- OBSERVATOIRE EUROPÉEN DES POLITIQUES FAMILIALES NATIONALES (1998a) **Synthèse des politiques familiales nationales en 1996**, Commission des Communautés Européennes.
- OBSERVATOIRE EUROPÉEN DES POLITIQUES FAMILIALES NATIONALES (1998b) **Évolution des politiques familiales nationales en 1996**, Commission des Communautés Européennes.
- OFFE, Claus (1987) **Contradicciones en el Estado del bienestar**, Madrid : Alianza
- ORRIOLS TUBELLA, Pere (1998) "El sosteniment de la renda a Catalunya : Eix del sistema de protecció social" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 709-731.
- PAHL, R. (1984) **Divisions of Labour**. Oxford: Basil Blackwell
- PARLAMENT DE CATALUNYA (1994) **Constitució espanyola/Estatut d'autonomia de Catalunya/Reglament del Parlament de Catalunya**, Barcelona: Publicacions del Parlament de Catalunya.
- PASCUAL DE SANS, Àngels i CARDELÚS, Jordi (1998) "Migracions a Catalunya: Entre la mobilitat i l'assentament" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 189-200.
- PITROU, Agnès (1994) **Les politiques familiales : Approches sociologiques**, Paris: Syros.
- PISF (Pla integral de suport a les famílies) (1993). Barcelona: Generalitat de Catalunya-Departament de Benestar Social.
- POPENOE, D. (1988) **Disturbing the Nest: Family Change and Decline in Modern Societies**. New York: Aldine de Gruyter.
- RAINWATER, L., SMEEDING T.M. (1995) **Doing Poorly: the Real Income of American Children in a comparative Perspective**. Luxembourg Income Study working paper núm. 127.
- REHER, David-Sven (1996) **La familia en España : Pasado y presente**, Madrid: Alianza.
- Revista Internacional de Sociologia**, 3ra época, num. 1 : 173-191.
- RODRIGUEZ CABRERO, G.(1996) "Los servicios sociales en España: implantación, generación de empleo y evaluación de su efectividad" a : **Las políticas redistributivas**. Madrid: Fundación Argentaria-Visor
- ROIGÉ, Xavier (1998) "Les xarxes de parentiu" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 417-441.
- ROJAS MARCOS, Luis (1994) **La pareja rota : Familia, crisis y superación**, Madrid: Espasa Calpe.
- ROUSSEL, Louis (1992) "La famille en Europe occidentale : Divergences et convergences", **Population 1** : 133-152.
- RUBIO GIMENO, Gemma (1995) **Codi bàsic de dret de família de Catalunya**, Barcelona : Departament de Justícia.
- RUBIO GIMENO, Gemma (1996) **Dret de família de Catalunya II**, Barcelona : Entitat Autònoma del Diari Oficial i de Publicacions.
- SARACENO, Chiara (1998) **Mutamenti della famiglia e politiche sociali in Italia**, Bologna : Il Mulino.
- SARASA, Sebastià (1996)"Pluralismo agonístico y gestión del bienestar" a: WAA,

- Dilemas del Estado del bienestar.** Madrid: Argenteria.
- SARASA, Sebastià (1998) "Benestar i polítiques socials a Catalunya" a: S. Giner, **La societat catalana.** Barcelona: Generalitat de Catalunya. pp. 639-642
- SARASA, Sebastià (1998) "L'estat de benestar i els seus efectes" a: S. Giner (ed.) (1998), pp. 643-654.
- SARASA, Sebastià y MORENO, Luis (1995) **El Estado del bienestar en la Europa del sur,** Madrid : Consejo Superior de Investigaciones Científicas/Instituto de Estudios Sociales Avanzados.
- SEGALEN, Martine (1992) **Antropología histórica de la familia,** Madrid : Taurus.
- SEGURA BENEDICTO, Andreu (1998) "Salut i sanitat a Catalunya" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 655-670.
- SENSAT, Núria y VARELLA, Reyes (1998) "Las políticas dirigidas a las mujeres :La acción pública para la igualdad entre los sexos", a: Ricard Gomà y Joan Subirats (eds.), **Políticas públicas en España : Contenidos, redes de actores y niveles de gobierno,** Barcelona : Ariel.
- SEVILLA, Jordi (1998) "La rebelión de los ricos contra el IRPF", **Claves de Razón Práctica,** núm. 84, pp. 22-30.
- SCHULTHEIS, Franz (1996) "Vie familiale et raison d'etat. Les deux allemandes: laboratoire d'una comparaison des politiques familiales" a: **Lien social et politiques-RIAC,** n. 36, automne 1996: 33-40.
- SCHULTHEIS, Franz (1998) "Affaires de famille-Affaires d'Etat: une approche comparative des formes de régulation sociopolitiques des faits familiaux" a: R.B. Dandurand i altres, **Quelle politique familiale à l'aube de l'an 2000?.** Paris-Montréal: L'Harmattan. pp. 21-38.
- SILM B. (1993) "The Gendered Scandinavian Welfare States: the Interplay between Women's Roles as Mothers, Workers and Citizens in Denmark", a: J.Lewis (dr) **Women and Social Policy: Work, Family and the State.** Aldershot/Vermont: Edward Elgar. pp.25-48.
- SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA (1996) **Informe al Parlament 1995 - Resum.** Barcelona.
- SÍNDIC DE GREUGES DE CATALUNYA (1997) **Informe al Parlament 1996.** Barcelona.
- SINGLY, François de (ed.) (1991) **La famille : L'état des savoirs,** Paris : Éditions la Découverte.
- SMOLENSKY, E., S.DANZIGER, GOTTSCHALK (1988) "The declining significance of age in the United States: Trends in the well-being of children and the elderly since 1939", a: J.L. Palmer, T.Smeeding, B. Boyle Torrey (eds) **The Vulnerable.** Washington DC: The Urban Institute.
- THERY, Irène (1996) "Différence des sexes et différence des generations: l'institution familiale en déhérence". **ESPRIT,** décembre: 65-90.
- TITMUSS, R.(1974) **Social Policy: an Introduction** (sous la direction de B. Abel-Smith et K. Titmuss). Londres: Allen & Unwin .
- TORNS, Teresa (1995) "Los nuevos empleos: cualificación y valoración"; **Séminaire IRIS: une vision plus large.** Brusel.les 22-23 juin. CEE.
- TORNS, Teresa i CARRASQUER, Pilar (1987) "Entorn dels conceptes de dona i

- treball a Catalunya", a: autors diversos, **Visió de Catalunya**. Barcelona: Diputació de Barcelona.
- TORNS, Teresa i CARRASQUER, Pilar (1993) "El absentismo laboral en el servicio de hosteleria del Consorci Hospitalari Parc Taulí de Sabadell". Working Papers, núm. 3. UAB-Departament de Sociologia.
- TRILLA, Carme (1993) **Un nou marc per a la política d'habitatge a Catalunya (1982-1992)**, Barcelona : Fundació Jaume Bofill.
- TRILLA, Carme et al. (1998) "Polítiques d'habitatge a Catalunya" a S. Giner (ed.) (1998), pp. 671-693.
- V.V.A.A. (1996) **Dilemas del Estado de Bienestar**, Madrid : Fundación Argentaria/Visor.
- VALIENTE, Celia (1996) "El feminismo institucional en España: El Instituto de la Mujer, 1983-1994". **Revista Internacional de Sociología**, núm. 13, pp 163-204.
- VALIENTE, Celia (1997a) "Las políticas de cuidado de los niños a nivel nacional en España (1975-1996). **Papers**, núm. 53. pp. 101-136.
- VALIENTE, Celia (1997b) "¿Algo más que 'ganadores del pan'? : el papel de los hombres en el ámbito familiar en España". **Revista Española de Investigaciones Sociológicas**, núm.79, pp 221-243.
- VALIENTE, Celia (1997c) "The Rejection of Authoritarian Policy Legacies : Family Policy in Spain (1975-1995)" in **Mire Florence Conference (1997)**, pp. 363-383.
- VALIENTE, Celia (1997d) **Políticas públicas de género en perspectiva comparada la mujer trabajadora en Italia y España (1900-1996)**, Madrid : UAM.
- VINAY, Paola (1995) "Dona i Treball: flexibilitat i organització dels temps: Itàlia". **Documents d'Anàlisi geogràfica**, núm. 26, pp. 233-242.
- VILLENEUVE Patrick (1996) "La réforme de l'aide sociale de 1996: le pari de Bill Clinton". **Le lien social et politique**, núm. 36: 55-60.

ANNEX

TAULES ESTADÍSTIQUES

TAULA 1

NOMBRE MITJÀ DE PERSONES PER LLAR. 1991

	CATALUNYA	ESPANYA	EUROPA 12
Nombre de persones	3,1	3,3	2,6

Font : Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya, de l'Institut Nacional de Estadística i d'Eurostat

TAULA 2

LLARS SEGONS EL NOMBRE DE PERSONES DISTRIBUCIÓ PERCENTUAL. 1991

	CATALUNYA	ESPANYA	EUROPA 12
1 PERSONA	13,6	13,3	26,9
2 PERSONES	25,3	23,2	30,1
3 PERSONES	22,2	20,6	18,2
4 PERSONES	23,3	23,0	16,7
5+ PERSONES	15,6	19,9	8,2
TOTAL	100,0	100,0	100,0

Font : Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya, de l'Institut Nacional de Estadística i d'Eurostat

TAULA 3

**LLARS SEGONS TIPUS
DISTRIBUCIO PERCENTUAL
I VARIACIÓ 1981-1991
CATALUNYA, 1981-1991**

	1981	%	1991	%	VAR. AB.	VAR. %
UNIPERSONALS	174713	9,9	262719	13,6	88006	50,4
SENSE NUCLI AMB 2+ PERSONES	58481	3,3	50876	2,6	-7605	-13,0
UNINUCLEARS						
*PARELLA SENSE FILLS	304898	17,2	365379	18,9	60481	19,8
*PARELLA AMB FILLS	853178	48,2	899455	46,6	46277	5,4
*LLARS MONOPARENTALS	88422	5,0	135867	7,0	47445	53,7
*AMB ALTRES PERSONES	229077	13,0	168312	8,7	-60765	-26,5
LLARS PLURINUCLEARS	60189	3,4	50436	2,6	-9753	-16,2
TOTAL	1768958	100,0	1933044	100,0	164086	9,3

Font : Elaboració pròpia a partir de dades de l'Institut d'Estadística de Catalunya,

TAULA 4

**HABITATGE PRINCIPAL A EUROPA SEGONS RÈGIM DE TINENÇA
UNIÓ EUROPEA, 1991**

	A	B	C	D
	Propietat	Lloguer	Privat	Social
Bèlgica	62,0	38,0	31,0	7,0
Alemanya	36,9	63,1	33,8	29,4
Grècia	70,0	30,0	26,5	3,5
Espanya	84,1	15,9	9,1	6,8
França	54,3	45,7	28,6	17,1
Itàlia	64,0	36,0	30,8	5,2
Holanda	47,0	53,0	8,0	45,0
Portugal	55,9	44,1	15,7	28,4
Suècia	56,0	44,0	5,0	39,0
Regne Unit	65,0	35,0	8,6	26,4
Catalunya	75,8	24,2	20,5	3,7
Mitjana sense Espanya	56,9	43,1	20,8	22,3

Font : Trilla et al. (1998) a S. Giner, pp. 675

Llegenda : A) Percentatge d'habitatges de propietat;

B) Percentatge d'habitatges de lloguer (=C+D);

C) Percentatge d'habitatges de lloguer privat;

D) Percentatge d'habitatges de lloguer social.

TAULA 5

PRESTACIONS DE PROTECCIÓ SOCIAL SEGONS FUNCIO
(Milions d'ECU, 1992)

	Maternitat	%	Família	%	Habitatge	%	Total
Bèlgica	409	0,9	3229	7,2			44853
Dinamarca	600	1,8	3436	10,2	857	2,5	33879
Alemanya	3063	0,8	29376	8,1	2312	0,6	364807
Grècia	70	0,6			74	0,7	10975
Espanya	879	0,9	866	0,9	559	0,6	95794
França	4160	1,5	22827	8,1	7923	2,8	282966
Irlanda	170	2,1	1218	15,3	214	2,7	7968
Itàlia	1011	0,4	7937	3,5	34	0,0	229587
Luxemburg	33	1,5	212	9,6	5	0,2	2205
Holanda	284	0,4	3906	5,0	831	1,1	78298
Portugal	105	0,9	579	4,7	3	0,0	12297
Finlàndia	689	2,4	2901	10,3	323	1,1	28250
Suècia	2511	3,4	9451	12,7		0,0	74677
Regne Unit	2169	1,0	20744	9,9	12202	5,8	210153
Europa 12	13953	1,0	94455	6,9	25013	1,8	1373483

Font : Eurostat : Sistema SEEPROS
Estadísticas básicas de la Unión europea, 1995.
Elaboració pròpia

Taula 10

Retribucions netes mensuals de famílies típiques Unió europea, 1993-1994 (en ECU)

	A	B	C
Bèlgica	2176	1725	20,7
Dinamarca	2307	1414	38,7
Alemanya Oest	2535	1838	27,5
Alemanya Est	1823	1349	26,0
Grècia	1227	803	34,6
Espanya	1640	889	45,8
França	1864	1210	35,1
Irlanda	1878	1294	31,1
Luxemburg	2994	2278	23,9
Holanda	2228	1469	34,1
Austria	2204	1612	26,9
Portugal	620	440	29,0
Regne Unit	2035	1336	34,3
Europa 12	1964	1358	30,8

Font : Eurostat Anuario '96 : Visión estadística sobre Europa 1985-1995 i elaboració pròpia

Llegenda : A) Retribucions netes mensuals d'una parella de treballadors manuals de la indústria manufacturera amb salaris mitjans i sense fills (en ECU)

B) Retribucions netes mensuals d'una parella amb un salari de treballador manual de la indústria manufacturera i amb dos fills (en ECU).

C) Percentatge de decreixement en el nivell de vida.

N.B. Les retribucions netes es calculen a base de deduir les cotitzacions i els impostos dels ingressos bruts i afegir-hi, en el seu cas, els subsidis familiars.

Les dades en principi es refereixen a 1994; en el cas de Dinamarca, Holanda i Àustria, en què no eren disponibles, es refereixen a 1993.

TAULA 13

PRESTACIONS PER DESCANS DE MATERNITAT
UNIÓ EUROPEA, CIRCA 1990

Pais	Duració setmanes	en Percentatge del salari	Setmanes retribuïdes
Suècia	65	75	48,8
Finlàndia	53	80	42,4
Dinamarca	28	90	25,2
Austria	16	100	16,0
Itàlia	20	80	16,0
Luxemburg	16	100	16,0
Holanda	16	100	16,0
Espanya	16	100	16,0
Grècia	15	100	15,0
Alemanya	14	100	14,0
França	16	84	13,4
Portugal	13	100	13,0
Bèlgica	14	80	11,2
Irlanda	14	70	9,8
Regne Unit	18	45	8,1

Font : Gauthier, 1996, p. 174.

N.B. Les disposicions han estat actualitzades i les dades reelaborades pels autors.

TAULA 16

LA JORNADA ESCOLAR D'ENSENYAMENT PRIMARI
A LA UNIÓ EUROPEA

País	A	B	C	D	E	F
Alemanya	5/6	C	8,00-12,30	17/27	45	208
Àustria	5	C	8,00-12,45	20/21	50	180
Bèlgica	5	P	8,30-12,00 i 13,30-15,30/Dx ; 8,30-12,00	28	50	182
Dinamarca	5	C	8,00-14,00	20/28	45	200
Espanya	5	P	9,00-12,00/15,00-17,00	25	55	180
Finlàndia	5	P	8,00-10,30/11,30-14,00	20/30	60	190
França	5	P	8,00-10,30/11,30-16,30/Ds ; 8,30-11,30	26	Criteri docent	180
Grècia	5	C	8,15-13,30/14,00-19,00	23/30	40-45	175
Irlanda	5	P	9,00-11,30/12,30-14,30	22	30-60	183
Itàlia	6	C	8,30-13,00	27/30	Citeri docent	200
Luxemburg	6	P	8,00-11,45/14,00-15,45/Dm, dj i c	30	50-55	212
Holanda	5	P	8,45-11,30/13,15-15,30/Dm ; 8,45-11,30	23	60	200
Portugal	5	P	9,00-12,00/14,00-16,00	25	Criteri docent	175
Regne Unit	5	P	9,00-12,00/13,15-15,30	20/26	35-40	190
Suècia	5	P	8,00-11,30/12,30-15,30	20-34	Criteri docent	185

Font : Consejería de Educación de Andalucía reproduït per
El País 17-3-98, p. 31.

Llegenda : A : Dies de classe per setmana; B : Jornada escolar
contínua (C) o partida (P); C : Horari dels centres; D : Hores de
classe per setmana; E : Duració de les classes; F : Dies de classe per any.